



TURUN KAUPPAKORKEAKOULUN JULKAISUJA

PUBLICATIONS OF THE TURKU SCHOOL  
OF ECONOMICS AND BUSINESS ADMINISTRATION

---

*Tomi J. Kallio – Piia Nurmi (toim.)*

**VASTUULLINEN  
LIIKETOIMINTA**  
*Peruskysymyksiä ja  
esimerkkejä*

---

Sarja Keskustelua ja raportteja/  
Series Discussion and Working Papers  
10:2005

Copyright © Kirjoittajat & Turun kauppakorkeakoulu

ISBN 951-564-328-7 (nid.) 951-564-329-5 (PDF)

ISSN 0357-4687 (nid.) 1459-7632 (PDF)

UDK 658.17  
65.011.1

17  
504

Esa Print Tampere, Tampere 2006

# SISÄLLYSLUETTELO:

|     |   |    |
|-----|---|----|
| I   | VASTUULLISEN LIIKETOIMINNAN TUTKIMUS <i>Tomi J. Kallio &amp; Piia Nurmi</i> .....         | 5  |
|     | 1. Johdanto .....   | 5  |
|     | 2. Lyhyt historiallinen katsaus vastuullisen liiketoiminnan tutkimukseen .....            | 5  |
|     | 3. Onko vastuullinen liiketoiminta ylipäätään mahdollista? .....                          | 7  |
|     | 4. Vastuullisen liiketoiminnan tutkimuksen tieteenalat, lähestymistavat ja haasteet ..... | 10 |
|     | 5. Vastuullinen liiketoiminta ja Turun kauppakorkeakoulu .....                            | 12 |
|     | Lähteet: .....  | 13 |
| II  | VASTUULLINEN LIIKETOIMINTA TALOUSTIETEESSÄ <i>Martti Vihanto</i> .....                    | 15 |
|     | 1. Johdanto .....   | 15 |
|     | 2. Yhteiskuntasopimus ja yrityksen vastuu .....   | 15 |
|     | 3. Vastuullisuuden ja luotettavuuden luonne .....   | 17 |
|     | 4. Moraali ja suuren yhteiskunnan ongelma .....   | 19 |
|     | 5. Vastuullisen liiketoiminnan edistäminen .....  | 22 |
|     | 6. Yhteenveto .....   | 26 |
|     | Lähteet: .....  | 26 |
| III | YMPÄRISTÖARVOT OSANA LIIKETOIMINTAA <i>Hanna Pihkola</i> .....                            | 31 |
|     | 1. Johdanto .....   | 31 |
|     | 1.1. Empiirinen aineisto, keskeiset käsitteet ja lähestymistapa .....                     | 32 |
|     | 1.2. Yritysetiikan ja ympäristöetiikan käsitteellinen tarkastelu .....                    | 34 |
|     | 1.3. Yritysten ympäristövastuun motiivit .....  | 35 |
|     | 2. Ympäristöjohtajan rooli yrityksen ympäristöasioiden edistäjänä .....                   | 36 |
|     | 2.1. Ympäristöjohtajan henkilökohtaisten arvojen merkitys .....                           | 37 |
|     | 2.2. Yritystoiminnan roolit ja reunaehdot .....   | 39 |
|     | 2.3. Yksilön mahdollisuudet ja halu vaikuttaa organisaation toimintaan .....              | 40 |
|     | 3. Ympäristöarvot ja asenteet organisaatiossa .....                                       | 42 |
|     | 3.1. Tehokkuusvaatimus ja teknosentrismi .....  | 44 |
|     | 3.2. Kiinnostuksen herättäminen ympäristöasioita kohtaan .....                            | 46 |
|     | 3.3. Haasteet ja ongelmakohdat ympäristöasioiden edistämässä .....                        | 47 |
|     | 4. Johtopäätökset ja keskustelu .....   | 48 |
|     | Lähteet: .....  | 49 |
| IV  | PANKKISEKTORIN YHTEISKUNTAVASTUU <i>Titta-Liisa Koivuporras</i> ..                        | 53 |
|     | 1. Johdanto .....   | 53 |
|     | 2. Pankkiliiiketoiminta ja sen erityispiirteet .....                                      | 54 |
|     | 2.1. Pankkisektorin historia ja kehitys .....   | 54 |
|     | 2.2. Pankkisektori nykypäivän Suomessa .....  | 58 |
|     | 3. Yrityksen yhteiskuntavastuu ja pankkitoiminta .....                                    | 59 |
|     | 3.1. Taloudellinen vastuu – pankkien ja eettisyyden kulmakivi .....                       | 62 |
|     | 3.2. Sosiaalinen vastuu – ihmiset ja pankki, samaa maata? .....                           | 63 |
|     | 3.3. Ekologinen vastuu – voiko pankki toimia epäeettisesti ympäristöasioissa? .....       | 66 |

|  |            |
|--|------------|
| 4. Case: Osuuskunta Eko-Osuusraha .....  | 67         |
| 5. Case: The Co-Operative Bank .....   | 68         |
| 6. Yhteenvedo .....  | 69         |
| Lähteet: .....   | 70         |
| <b>V</b>   |            |
| <b>INFORMAATIO- JA KOMMUNIKAATIOTEKNOLOGIA-ALAN</b>  |            |
| <b>ETIIKKA JA VASTUULLISUUS – KÄSITEHISTORIALLINEN</b>                                       |            |
| <b>TARKASTELU <i>Mirja Airos</i> .....</b>   | <b>73</b>  |
| 1. Johdanto .....  | 73         |
| 2. Informaatio- ja kommunikaatioteknologia-alan etiikan ja vastuullisuuden tausta .....      | 74         |
| 2.1. Informaatio- ja kommunikaatioteknologia-ala .....                                       | 74         |
| 2.2. Yleinen etiikka ja vastuullisuus .....  | 75         |
| 2.3. Yritysetiikka ja vastuullisuus .....  | 76         |
| 3. Informaatio- ja kommunikaatioteknologia-alan etiikka ja vastuullisuus .....               | 78         |
| 3.1. Toimialan etiikka .....   | 78         |
| 3.2. Toimialan vastuullisuus .....   | 80         |
| 3.3. Toimialan käytännön liike-elämä ja arki .....   | 81         |
| 4. Yhteenvedo ja keskustelu .....  | 82         |
| Lähteet: .....   | 84         |
| <b>VI</b>  |            |
| <b>PROMOTING CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY</b>   |            |
| <b>– VIEWS ON THE FINNISH PUBLIC SECTOR’S ROLE AND</b>                                       |            |
| <b>INFLUENCE <i>Kati Heikinheimo</i> .....</b>   | <b>87</b>  |
| 1. Introduction .....  | 87         |
| 2. CSR: babble or business as usual? .....   | 88         |
| 2.1. Defining the CSR concept .....  | 89         |
| 2.2. Scrutinising the CSR concept .....  | 90         |
| 3. The public sector as a promoter of responsible business behaviour .....                   | 94         |
| 3.1. Sustainable societal policy is the prerequisite of responsible business behaviour ..... | 94         |
| 3.2. Sticks and carrots: legal framework plus incentives .....                               | 95         |
| 3.3. Authorities as facilitators .....   | 97         |
| 3.4. Information and guidance services for companies .....                                   | 98         |
| 3.5. Setting an example .....  | 98         |
| 4. Summary and conclusion .....  | 99         |
| References: .....  | 100        |
| <b>VII</b>   |            |
| <b>MITÄ JÄI SANOMATTA? TABUT VASTUULLISEN</b>  |            |
| <b>LIIKETOIMINNAN TUTKIMUKSESSA <i>Tomi J. Kallio</i> .....</b>                              | <b>103</b> |
| 1. Johdanto .....  | 103        |
| 2. Tabu ilmiönä ja yhteiskuntatieteellisenä tutkimuskohteena .....                           | 104        |
| 3. Vastuullisen liiketoiminnan tutkimus ja tabut .....                                       | 106        |
| 3.1. Tabu vastuullisen liiketoiminnan poliittisuudesta .....                                 | 107        |
| 3.2. Tabu jatkuvan talouskasvun mahdollisuudesta .....                                       | 110        |
| 4. Tabunrikkominen ja diskursiivinen tukahduttaminen .....                                   | 113        |
| 5. Yhteenvedo ja johtopäätökset .....  | 115        |
| Lähteet: .....   | 116        |
| LIITE 1. Teoksen kirjoittajat .....  | 119        |

# I

## VASTUULLISEN LIIKETOIMINNAN TUTKIMUS

Tomi J. Kallio & Piia Nurmi

### 1. Johdanto

Tämä teos on toimitettu 26.5.2005 järjestetyn vastuullisen liiketoiminnan tutkimusseminaarin esitysten pohjalta. Seminaarin järjesti Turun kauppakorkeakoulun Vastuullisen liiketoiminnan keskus, CeReB (Centre for Responsible Business)<sup>1</sup>, yhteistyössä CSR Tutkimusringin<sup>2</sup> kanssa. Tässä teoksen johdantoartikkelissa luodaan tiivis katsaus eräisiin vastuullisen liiketoiminnan tutkimuksen peruskysymyksiin. Lopuksi esitellään lyhyesti Turun kauppakorkeakoulun vastuullisen liiketoiminnan keskus. Teoksen kirjoittajat esitellään liitteessä 1.

### 2. Lyhyt historiallinen katsaus vastuullisen liiketoiminnan tutkimukseen

Kuten aihepiiriä laajasti tutkinut Tuomo Takala (2000) on esittänyt, yritysten yhteiskunnallisen vastuun diskurssin juuret voidaan jäljittää vuosikymmenten päähän. Sanottu pätee myös suomalaiseen talous- ja liiketaloustieteelliseen keskusteluun, sillä esimerkiksi Unto Virtanen (1959) on teoksessaan ”Hyvä kauppiastapa ja kirjanpidon periaatteet” käsitellyt kohtuullisen laajastikin taloustoiminnan eettisiä kysymyksiä. Todella muodikkaaksi tutkimuskohteeksi aihepiiri muodostui kuitenkin varsinaisesti vasta 1980-luvulla.

1980-luvulla keskustelua käytiin erityisesti *yritysetiikan*<sup>3</sup> käsitteen alaisuudessa. 1990-luvulla yritysetiikan käsitteen rinnalle käyttöön nousi käsite *yritysten yhteiskuntavastuu*<sup>4</sup>, joka sittemmin pitkälti korvasi yritysetiikan käsitteen. 1990-luvulla, ja jossain määrin jo 1980-luvun lopulla, kuvaan astui-

---

<sup>1</sup> Keskuksen Internet-sivut löytyvät osoitteesta [www.tukkk.fi/cereb](http://www.tukkk.fi/cereb).

<sup>2</sup> Suomessa Yritysten yhteiskuntavastuusta väitöskirjaa tai lisensiaatin työtä tekevät tutkijat ovat perustaneet yhteisen tutkimusverkoston, jonka nimi on CSR Tutkimusrinki. Lisätietoja verkostosta osoitteesta <http://www.tukkk.fi/~pnurmi/>.

<sup>3</sup> Engl. ”Business ethics”.

<sup>4</sup> Engl. ”Corporate social responsibility”.

vat yhä voimakkaammin myös ympäristökysymykset ja liiketaloustieteiden käyttöön vakiintui käsite *ympäristöjohtaminen*.<sup>5</sup> Liiketoiminnan ympäristökysymykset ja ympäristöjohtaminen aivan eritoten yhdistettiin aluksi vahvasti strategiseen johtamiseen. Sitten ympäristöjohtamisen käsitteen käytöstä on yhä enemmän luovuttu (ks. tarkemmin Kallio 2004), ja alan tutkijat puhuvatkin nykyään mieluummin esimerkiksi *organisaatioihin ja ympäristöön*<sup>6</sup> liittyvästä tutkimuksesta. Samalla myös ympäristökysymysten strateginen perusviire on vaihtunut yhä enemmän organisaatioteoreettisia näkökohtia painottavaksi (Kallio – Markkanen 2004).

Yritysten yhteiskuntavastuun ja ympäristöjohtamisen diskursseilla on aina ollut merkittäviä yhtymäkohtia; eettiset kysymykset ovat olleet osa ympäristöjohtamisen diskurssia ja vastaavasti luonnonympäristö on tunnistettu erääksi keskeisesti yritysten yhteiskunnallisen vastuun osa-alueeksi (ks. tarkemmin Kallio 2004). Vaikka molemmilla diskursseilla on omat tieteelliset aikakauskirjansa ja esimerkiksi monissa konferensseissa omat erilliset sessionsa, ovat monet tutkijat todellisuudessa käyneet keskustelua samanaikaisesti molemmilla areenoilla. 2000-luvulla vastuullisen liiketoiminnan ja ympäristökysymysten diskurssit ovat lähentyneet toisiaan entisestään. Lähtäminen on edennyt jopa siinä määrin, että yritysmaailmalla voitaisiin puhua fuusiosta. Alan uusien käsitteiden *vastuullinen liiketoiminta*<sup>7</sup> pitää monessa mielessä sisällään molemmat diskurssit. Näin siitä huolimatta, että monet alan tutkijat ovat toki edelleen tutkijaprofiililtaan suuntautuneet selkeämmin joko ympäristöteemoihin tai eettisiin ja sosiaalisiin kysymyksiin.<sup>8</sup> Ympäristö- ja yhteiskuntavastuukysymysten ”fuusioituminen” näkyy myös yrityksissä, joissa perinteinen ympäristöjohtajan titteli on monessa tapauksessa vaihdettu esimerkiksi yhteiskuntavastuujohtajan nimekkeeseen. Myös julkisuudessa, esimerkiksi sanomalehdissä ja televisiossa puhutaan, yhä useammin yritysten sosiaalisesta vastuusta ja vastuullisesta liiketoiminnasta, kun taas yritysten ympäristövastuun ja ympäristöjohtamisen käsitteisiin törmää aiempaa harvemmin. Näin siitä huolimatta, että ympäristöön liittyvät kysymykset ja ongelmat eivät ole suinkaan poistuneet yhteiskunnalliselta agendalta.

Sinällään tervetullut diskurssien lähentyminen pitää sisällään myös ilmeisen vaaran. Nimittäin, on olemassa tietty riski, että ympäristökysymykset jäävät osin muiden teemojen jalkoihin. Edellä todettu on seurausta siitä seikasta, että ympäristö on käytännössä yrityksen ainoa sidosryhmä, jolla ei ole omaa ääntä. Ainoastaan ihmisillä on kyky ja mahdollisuus taloudellis-poliittisen vallan (esim. boikotit, haasteet, sakot ja sopimukset) käyttöön. Tästä huo-

<sup>5</sup> Engl. “Environmental management”.

<sup>6</sup> Engl. “Organizations and natural environment”.

<sup>7</sup> Engl. ”Responsible business”.

<sup>8</sup> Asiassa ei toki sinällään ole mitään erityistä, sillä käytännössä kaikkiin merkittäviin teemoihin liittyvillä diskursseilla on omat aladiskurssinsa.

limatta usein on toiveikkaasti ajateltu ”luonnon puhuvan ihmisten kautta” (ks. esim. Stead – Stead 2000). Vaikka ajatuksessa on tietysti perää siinä mielessä, että ihmiset ja heidän muodostamansa organisaatiot ovat niitä toimijoita, jotka muuttavat luontoa omien tarkoituksensa mukaisesti, on edellä esitetty näkemys myös ilmeisen naiivi. On varsin epäuskottavaa, että yrityksen muut sidosryhmät todella kykenisivät välittämään luonnon äänen kuuluville yrityksen päätöksenteossa. Etenkin, kun läheskään kaikki muutkaan sidosryhmät – kuten esimerkiksi kehitysmaiden väestö – eivät ääntään saa kuuluville. Kun sitten ympäristökysymykset jo käsitteellisellä tasolla sisällytetään muuhun liiketoiminnan vastuullisuuteen niin tieteellisessä tutkimuksessa kuin julkisuudessa, lienee olemassa aiheellinen pelko aihepiirin marginalisoitumisesta yritysten päätöksenteossa.

Kokonaisuudessaan vastuullisen liiketoiminnan tutkimus on edennyt huomattavasti sitten 1980-luvun, jolloin aihepiiri nousi ensi kertaa muodikkaaksi. Toisaalta työnsarkaa on yhtä lailla edessä vielä valtaisesti. Erityisiä haasteita ovat mm. alan tutkimuksen kehittäminen aikaisempaa kriittisempään ja monitieteellisempään suuntaan, kuten myös tutkimusmetodien entistä innovatiivisempi ja ennakkoluulottomampi käyttö. Toisaalta vastuullisen liiketoiminnan tutkimus ei myöskään koskaan voi tulla valmiiksi – tästä pitää huolen alati muuttuva liike-elämä.

### 3. Onko vastuullinen liiketoiminta ylipäätään mahdollista?

Vastuulliseen liiketoimintaan liittyen on olemassa useita anekdootteja, jotka osaltaan valaisevat aihepiirin problemaattista perusluonnetta: ”yritysetiikka – sen täytyy olla lyhyt opintojakso”, ”en tiennytkään, että yrityksillä on etiikkaa” tai ”sen täytyy olla käsitteellinen sekaannus” kuten Werhane ja Freeman (1999) esittelevät muutamia tunnetuimmista ironisista toteamuksista. Vastuullinen liiketoiminta on jo peruslähtökohdiltaan varsin problemaattista, sillä vapaassa markkinataloudessa menestyäkseen yrityksen on kyettävä raivaamaan itselleen ”paikkansa auringossa” ja siksi vastattava kilpailijoiden toimenpiteisiin. Aina löytyy yrityksiä, jotka ovat valmiita toimimaan kyseenalaisin keinoin, ja menestyäkseen kilpailussa myös muiden yritysten on kyettävä jotenkin vastaamaan haasteeseen. Lopulta kyse onkin kilpailusta ja omasta edusta, ei yhteistyöstä ja yleisestä hyvästä – olkoonkin, että markkinatalouden sosiaalisen legitimaation on perinteisesti katsottu rakentuvan juuri sille, että ajaessaan omia etujaan yritykset ajavat ”näkyttömän käden” saattelemana myös yhteiskunnan etua laajemmin (ks. myös Solomon 1991). Markkinatalouden voidaankin väittää lopulta olevan ”kaikkien sotaa kaikkia vastaan”, aivan kuten Takala on asian esittänyt:

Entä onko ”näkyttömällä kädellä” toiminnassaan etiikkaa? Jos etiikalla tarkoitetaan normatiivista oppia tai toivetta siitä, että joku tekee jotain hyvää tai toivottavaa noudattaen toiminnassaan yleisinhimillisiä arvoja, niin markkinoilla ei ole etiikkaa. Markkinat ovat kollektiivisen toiminnan aktualisoituma, joka toimii sokeasti ja psykologisiin spekulatioihin nojaten, noudattamatta mitään eettistä systeemiä. Markkinaetiikka on kaikkien sota kaikkia vastaan, jossa vahvin määrää tahdin ja musertaa heikon, aivan kuin jo 1600-luvulla elänyt filosofi Thomas Hobbes alkuyhteiskunnan alkutilan toiminnan puitteet esitti. (Takala 1995, 39).

Markkinoilla tapahtuvan liiketoiminnan luonnetta on usein verrattu esimerkiksi pokeripeliin, jossa ei yksinkertaisesti ole sijaa vastuulliselle toiminnalle, koska se ei kuulu ”pelin sääntöihin” (ks. esim. Carr 1988; Piker 2002). Tällöin ajatuksena on, että liiketoiminta on eräässä mielessä omalakista toimintaa, jossa pätevät säännöt, jotka eivät sinällään ole valideja muussa sosiaalisessa toiminnassa, ja toisaalta, että muun sosiaalisen toiminnan säännöt eivät ole ensinkään valideja – tai ainoastaan rajoittuneen valideja – liiketoiminnassa. Mitä tulee edellä mainitun suhteen etikkaan, liiketoiminta on usein määritelty luonteeltaan *amoraaliseksi*: ei moraaliseksi eikä moraalin vastaiseksi, vaan yksinkertaisesti moraalin ulkopuolella olevaksi elämänalueeksi.

On kiistatonta, että liiketoimintaan liittyy paljon käytäntöjä ja kysymyksiä, joiden pohjalta liiketoiminta voitaisiin määritellä amoraaliseksi. Kuten De George (1999) on huomauttanut, monet myös toivovat, että liiketoimintaa tarkasteltaisiin amoraalisena, eikä yrityksiä siten ”häiritäisi” eettisesti virittyneillä kysymyksillä. Onkin totta, että yrityksiä ei perusteta edes lähtökohtaisesti hyväntekeväisyystarkoituksessa, vaan tuottamaan elantoa ja voittoa omistajilleen. Toisaalta yritykset ovat kiistatta osa yhteiskuntaa, eivätkä ne siten voi missä määrin tahansa toimia tavalla, joka on jyrkässä ristiriidassa yhteiskunnan enemmistön kannattamien arvojen kanssa. Onkin mielenkiintoista, että asenteellisella tasolla esimerkiksi tavallisista suomalaisista peräti 88 prosentin mielestä julkisen vallan tulisi säätää lakeja, jotka velvoittavat yritykset suojelemaan ympäristöä siinäkin tapauksessa, että joudutaan puuttumaan yritysten oikeuteen tehdä omat päätöksensä (ks. Sairinen 1996). Jos näin on, on aiheellista kysyä, miksei lainsäädäntöä kehitetä kansalaisten toivomaan suuntaan?

Vastauksia yllä esitettyyn kysymykseen voidaan etsiä monelta suunnalta. Voidaan esimerkiksi väittää, että asenteellisen tason kannanotot eivät välttämättä heijasta kovinkaan hyvin sitä, mihin kansalaiset olisivat todellisuudessa valmiita (vrt. Jokinen – Järvikoski 1997). Toisaalta voidaan esittää, että vapaassa markkinataloudessa yksittäinen kansallisvaltio ei kykenisi säätämään tiukkaa ympäristölainsäädäntöä edes niin halutessaan, koska yritykset ”äänes-täisivät jaloillaan” ja siirtäisivät toimintonsa muualle. Kolmas mahdollinen selitys taas perustuu sille, että kansalaiset itse asiassa tekevät omilla valinnoil-

laan omat asenteellisen tason päämääränsä tyhjiksi. Esimerkiksi osakkeenomistajina tavallisten kansalaisten voi olla vaikea hahmottaa asioiden välisiä syy-seuraussuhteita; asenteellisella tasolla kansalaiset usein vaativat yrityksiltä sosiaalista ja ympäristövastuuta, mutta samanaikaisesti osakkeenomistajina ja sijoittajina tekevät vaatimuksensa tyhjiksi painottaessaan yksipuolisesti taloudellisia tekijöitä. Vastaavasti kansalaiset usein asenteellisella tasolla nostavat ympäristökysymykset yhteiskunnallisten prioriteettien kärkeen, mutta esimerkiksi äänestäessään eduskuntavaaleissa valitsevat puolueet ja edustajat, jotka lupaavat talouskasvua ja kasvavia kulutusmahdollisuuksia. Myös päättäjien kädet on käytännössä sidottu talouskasvuun, sillä monikaan kansanedustaja tuskin haluaisi tarjota kansalaisille aiempaa vähäisempiä kulutusmahdollisuuksia, olkoonkin, että toisessa vaakakupissa painaisi niinkin tärkeä asia kuin ympäristösuojelu (ks. Massa 1995).

Niin kauan kun yritystä hallinnoi omistaja-yrittäjä, hän kykenee itse punnitsemaan tekemiään valintoja ja jopa jossain määrin arvioimaan niiden seurauksia. Kun taas kyseessä on kansainvälisillä markkinoilla toimiva pörssi-yhtiö, jonka johtajille maksetaan huomattavia optioita osakkeen (lyhyentähtäimen) arvon nostattamisesta, hämärtyy yritysjohtajilta usein tarkoituksenmukainen toiminta, eivätkä toimijat aina kykene tai heitä ei yksinkertaisesti kiinnosta toiminnan vaikutusten laajempi arviointi. Näin yritys voi toimia tavalla, jonka monet sen yksittäisistä omistajista epäilemättä kokisivat eettisesti vääräksi – mikäli vain toiminnan yksityiskohdista tietäisi. Jättiläismäisten monikansallisten yritysten lyhytnäköinen ja itsekäs toiminta onkin johtanut mm. sellaisten käsitteiden kuin ”cowboy-kapitalismi”, ”seikkailukapitalismi” ja ”ryöstökapitalismi” lanseeraamiseen (ks. Korten 1997). Myöskään Suomi ei ole välttynyt näiltä globaalien liberaalitalouden käänköpuolilta. Valitettavia esimerkkejä löytyy kaikkialta, eräänä viimeisimmistä perinteikkään ja voittoa tuottaneen Leafin alasajo Turusta, yrityksen jouduttua kansainvälisen ns. pilkkoyhtiön kouriin. Leafin Turun yksikön lopettamisen seurauksena irtisanomislistalle joutuneet yli neljäsataa työntekijää ovat kuitenkin vain pisara siitä meressä, joka on syntynyt kvartaalikapitalismin nimeen vannovien pörssi-yhtiöiden tuotto-odotusten nimissä.

Eräät liberaalikapitalismin kriitikot ovat esittäneet toivottoman lohduttomia näkemyksiä liiketoiminnan etiikan mahdollisuudesta (ks. esim. Mander 1992; Welford 1997; Korten 1997).

To ask corporate executives to behave in a morally defensible manner is absurd. Corporations, and the people within them, are not subject to moral behavior. They are following a system of logic that leads inexorably toward dominant behaviors. To ask corporations to behave otherwise is like asking an army to adopt pacifism. Form is content. (Mander 1992, 63)

Toisaalta olisi myös yhtä lailla älyllisesti epärehellistä väittää, ettei liiketoiminnan piirissä voisi koskaan eikä missään olosuhteissa esiintyä vastuullista toimintaa. On kiistatonta, että osa yrityksistä on todella yrittänyt panostaa liiketoiminnan kehittämiseen entistä vastuullisempaan suuntaan. Kyse onkin lopulta siitä, kuinka käsite vastuullinen ymmärretään. Nimittäin, mikäli vastuulliseksi tulkitaan ainoastaan toiminta, joka on vastuullista ilman samanaikaista omaneduntavoittelua, ei nykymuotoisessa globaalissa liberaalikapitalismissa todellakaan jää sanottavasti roolia vastuulliselle toiminnalle. Sen sijaan, jos vastuulliseksi tulkitaan myös toiminta, joka toteutetaan omaneduntavoittelun nimissä, vastuullista liiketoimintaa esiintyy kiistatta. (ks. Mander 1992; Vihanto tässä teoksessa). On tärkeää havaita, että myös viimeksi kuvatun kaltainen toiminta johtaa usein esimerkiksi työntekijöiden korkeatasoiseen kohteluun ja aiempaa ekologisesti kestävämpiin käytäntöihin. Tällaisen ”valistuneen itsekkään” toiminnan edistämässä niin yhteiskunnalla yleisesti kuin yksittäisillä kansalaisilla erityisesti on merkittävä rooli: lainsäädännön täytyy tukea yrityksiä oma-aloitteisuuteen (vrt. Porter – van der Linde 1995), ja kuluttajilla täytyy olla kiinnostusta ”vastuullisesti tuotettuihin” hyödykkeisiin ja palveluihin.

#### 4. Vastuullisen liiketoiminnan tutkimuksen tieteenalat, lähestymistavat ja haasteet

Liiketoiminnan etiikkaan, ympäristöön ja yritysten yhteiskunnalliseen vastuuseen liittyvät kysymykset ovat saaneet niin julkisuudessa kuin tieteessäkin paljon huomiota viime vuosina. Tieteellisellä kentällä vastuulliseen liiketoimintaan liittyvät kysymykset kohdentuvat myötäsyntysisesti eritoten liiketaloustieteisiin. Erityisesti organisaatio- ja johtamistutkijat sekä markkinoinnin, kansainvälisen liiketoiminnan ja laskentatoimen tutkijat ovat osoittaneet kiinnostusta aihepiiriin. Vastuullista liiketoimintaa ei kuitenkaan tutkita ainoastaan liiketaloustieteiden parissa, ja ehkäpä juuri aihepiirin merkittävyyden vuoksi myös esimerkiksi sosiologit, filosofit ja teologit ovat ottaneet aktiivisesti osaa diskurssiin niin tieteessä kuin julkisuudessa.

Aihepiirin haasteellisuuden ja yhteiskunnallisen merkittävyyden vuoksi poikkitieteellisen, eri yhteiskuntatieteiden lähestymistapoja yhdistelevän orientaation on toivottavaa kehittyä. Erityisesti ympäristökysymyksiin liittyen tulevaisuudessa tarvitaan kuitenkin myös selkeästi nykyistä syvällisempää, aidosti monitieteellistä, yhteiskunta- ja luonnontieteet yhdistävää otetta (ks. tarkemmin Kallio 2004).

Toisin kuin luonnontieteiden tutkimuskohteet, yhteiskuntatieteiden tutkimuskohteet ovat tunnetusti luonteeltaan ajassa ja paikassa muuttuvia, eikä niistä siksi ole mahdollista saada yliaikaista, objektiivista ja eksaktia tietoa.

Vastuullisen liiketoiminta on tutkimuskohteena yhteiskuntatieteidenkin mitta-  
puulla arvioituna poikkeuksellisen problemaattinen. Tähän voidaan löytää  
kaksi erityistä syytä. Ensinnä, aivan kuten yksittäisillä kansalaisilla myös yri-  
tyksillä on kiistaton intressi luoda toimintansa tarkoitukseltaan todellisuutta  
korkeampi kuva. Kuten esimerkiksi Tamminen (1992) on huomauttanut, yksi-  
löt oppivat jo varhaisessa kehitysvaiheessa saavansa tahtonsa varmemmin läpi,  
mikäli he verhoavat todelliset motiivinsa sosiaalisesti soveliaampien tarkoitus-  
perien taakse. Vastaavalla tavalla yrityksen on kannattavampaa vedota ratkai-  
suissaan toimintansa korkeisiin eettisiin päämääriin, kuin todeta kyseessä ole-  
van puhtaan, joskin ”valistuneen”, omaneduntavoittelun. Yritysten toiminnasta  
voidaankin erottaa käytössä olevan etiikan (käyttöetiikan) ja kannatetun eti-  
kan (näyttöetiikan) ulottuvuudet. *Käyttöetiikka* viittaa toiminnan todellisiin  
vaikuttumiin, kun taas *näyttöetiikka* siihen, millainen mielikuva toiminnan tar-  
koitusperistä halutaan ulkopuolisille viestiä. (ibid.) Tamminen toteaa, että  
käyttöetiikka ja näyttöetiikka voivat olla identtisiä tapauksessa, jossa yksi-  
lölle/organisaatiolle ei ole tarkastelun kohteena olevan asian suhteen luvassa  
etuja/ haittoja; käytännössä aina muulloin näyttöetiikka on käyttöetiikkaa kor-  
keampaa.

Toinen merkittävä – joskaan ei käyttö- ja näyttöetiikan tematiikasta suin-  
kaan irrallinen – ongelma vastuullisen liiketoiminnan tutkimuksessa liittyy ns.  
*eettiseen sordiinon* (Kallio 2005). Eettisen sordiinon ongelmalla viitataan sii-  
hen, että informanteilla on haastattelutilanteissa taipumus muuttua äärimmäis-  
sen varovaisiksi ja virittyä eräänlaiseen ”juhlapuhetilaa” keskustelun siirty-  
essä arvoja ja etiikkaa käsitteleviin kysymyksiin ja aihepiireihin. Tästä syystä  
eräät vastuullisen liiketoiminnan tutkijat ovat päättäneet haastatteluissa jopa  
tyystin välttää etiikan, moraalien ja arvojen kaltaisten sensitiivisten käsitteiden  
oma-aloitteista käyttöä, ja päätyneet siten rakentamaan tulkintojaan kyseisistä  
teemoista informantin muun puheen kautta (ks. esim. Crane 2000). Ei olekaan  
tavatonta, että kysyttäessä esimerkiksi ympäristöeettisiin kysymyksiin liitty-  
vistä seikoista käyttäen etiikan käsitettä, informantti muotoilee vastauksensa  
tavalla, joka osoittautuu ristiriitaiseksi hänen toisessa kontekstissa aiemmin  
esittämiensä näkemysten kanssa (ibid.).

Eri tieteenaloilla on tunnetusti omat mieltymyksensä, jopa paradigmansa  
tutkimusmetodien suhteen. Vastuullisen liiketoiminnan tutkimuksessa sovelle-  
taan laajasti erilaisia tieteellisiä menetelmiä aina ei-empirisestä käsitteellis-  
teoreettisesta tutkimuksesta kvantitatiivisiin monimuuttujamenetelmiin ja  
edelleen laadullisen tutkimuksen analyysiin. Kaikilla suuntauksilla on omat  
kannattajansa, ja kaikille suuntauksille voi toisaalta nähdä paikkansa vastuulli-  
sen liiketoiminnan tutkimuksessa. Toisaalta eri suuntauksia kohtaavat myös  
yllä kuvatun vastuullisen liiketoiminnan aihepiirin erityislaatuisen proble-  
maattisuuden, jonka ratkaisuun millään niistä ei ole patenttilääkettä. (ks. tar-

kemmin Kallio 2005). Tästä syystä vastuullisen liiketoiminnan tutkimuksessa tarvitaankin jatkossa uudenlaisia kriittisiä, innovatiivisia ja ennakkoluulottomia lähestymistapoja. Tästä syystä mm. erilaisten teoria- ja metoditriagulaatioiden sekä poikki- ja monitieteellisten lähestymistapojen on toivottavaa yleistyä tulevaisuudessa.

## 5. Vastuullinen liiketoiminta ja Turun kauppakorkeakoulu

Vastuullisen liiketoiminnan tutkimuksella ja koulutuksella on tärkeä rooli Turun kauppakorkeakoulussa. Perusopetuksessa vastuullisuus näkyy vahvasti muun muassa Vastuullisen liiketoiminnan opintokokonaisuuden<sup>9</sup> kautta. Eritään merkittävää on myös se, että Turun kauppakorkeakouluun on muodostettu Vastuullisen liiketoiminnan keskus (Centre for Responsible Business eli CeReB) vuonna 2004. CeReB on Suomen ensimmäinen vastuulliseen liiketoimintaan erikoistunut akateeminen ja monitieteinen tutkimus-, koulutus- ja kehittämissyksikkö.

Vastuullisessa liiketoiminnassa yritys pyrkii toimimaan avoimesti ja läpinäkyvästi, ihmisiä ja luontoa kunnioittaen. Vastuun kantaminen siis vaikuttaa siihen, *mitä* tehdään ja *miten* tehdään. Vastuullisen liiketoiminnan keskuksen tavoitteena on tutkia niitä erityiskysymyksiä, joita tämäntyyppinen toiminta tuo tullessaan. Yksi keskeinen pohdinnan aihe on jo sekin, mikä yleensä on vastuullista; ei ole itsestään selvää, millainen valinta on vastuullinen. Tutkimukseen perustuen CeReB kouluttaa opiskelijoita ja muita toimijoita sekä on mukana erityisesti yritysten kehitysprosesseissa. CeReBin kolmas tärkeä painopiste on vastuullisen liiketoiminnan teemojen nostaminen julkiseen keskusteluun.

Vastuullisen liiketoiminnan keskus pyrkii tukemaan kaikkia niitä ponnisteluja, joilla sekä lyhyellä että pitkällä tähtäimellä yritykset toimivat tuloksellisesti samalla kun ne vastaavat avoimuuden, läpinäkyvyyden ja vastuullisuuden haasteisiin.

Turun kauppakorkeakoulussa on tehty korkeatasoista tutkimusta sekä koulutus- ja kehitystyötä sen perustamisesta lähtien, jo 55 vuotta. CeReBin syntyminen juontuu siitä, että nämä vastuullisuuteen liittyvät teemat on Turun kauppakorkeakoulussa koettu tärkeiksi ja ajankohtaisiksi ja että näihin erityisteemoihin halutaan panostaa enemmän. Samalla myös ympäröivä yhteiskunta

---

<sup>9</sup> Vastuullisen liiketoiminnan opintokokonaisuus on aiemmin ollut nimeltään Ympäristöekonomian opintokokonaisuus. Ympäristöekonomian opintokokonaisuus on ollut Turun kauppakorkeakoulun tarjonnassa lukuvuodesta 2000–2001 saakka. Lukuvuodesta 2005–2006 alkaen nimenä on Vastuullisen liiketoiminnan opintokokonaisuus. Nimenvaihdosta edelsi syvälinen kehittämistyö ja opintotarjonnan uudistaminen. Opiskelijan tulee valita opintojaksoista vähintään 15 opintoviikon tai 25 opintopisteen laajuinen kokonaisuus vastuullisen liiketoiminnan kokonaisuuden opinnoista, jotta hän saa erillisen merkinnän todistukseensa tämän opintokokonaisuuden suorittamisesta.

ja yritykset haluavat kuulla enemmän näistä teemoista. Turun kauppakorkeakouluun on kerääntynyt laaja joukko alan osaajia, kuten tämä julkaisukin osaltaan osoittaa.

#### Lähteet:

- Carr, Albert Z. (1988) Is Business Bluffing Ethical? Teoksessa: *Ethical issues in Professional Life*. Toimittanut: Joan C. Callahan. Oxford University Press: New York.
- Crane, Andrew (2000) Corporate Greening as Amoralization. *Organization Studies*, Vol. 21, No: 4, 673–696.
- De George, Richard T. (1999) *Business ethics*. Prentice Hall: Upper Saddle River.
- Jokinen, Pekka – Järvikoski, Timo (1997) Ympäristösosiologian ja ympäristöpolitiikan perusteita. Teoksessa: *Ympäristönsuojelu ja yhteiskunta*. Toimittanut: Jaana Gustafsson. Turun yliopiston täydennyskoulutuskeskuksen julkaisuja A:59: Turku.
- Kallio, Tomi J. (2004) *Organisaatiot, johtaminen ja ympäristö – Organisaatiotieteellisen ympäristötutkimuksen ongelmista kohti yleistä teoriaa yritys-luontosuhteesta*. Turun kauppakorkeakoulun julkaisuja. Sarja A-3:2004. Turku.
- Kallio, Tomi J. (2005) Kuinka tutkia liiketoiminnan etiikkaa? – Metodologinen tarkastelu. *Hallinnon tutkimus*, Vol. 24, No: 2, 33–47.
- Kallio, Tomi J. – Markkanen, Piia (2004) The Evolution of Organizations and Natural Environment Discourse – Some Critical Remarks. *Academy of Management. New Orleans, USA*. Conference proceedings.
- Korten, David C. (1997) *Maailma yhtiöiden vallassa. Saalistaloudesta ekologiseen vallankumoukseen?* Like Kustannus ja Suomen Rauhanpuolustajat: Helsinki.
- Mander, Jerry (1992) The Myth of the Corporate Conscience. *Business and Society Review*, Spring, 81, 56–63.
- Massa, Ilmo (1995) Epävarman yhteiskunnan ympäristöpolitiikka. Teoksessa: *Riskiyhteiskunnan talous, Suomen talouden ekologinen modernisaatio*. Toimittanut: Ilmo Massa – Ossi Rahkonen. Gaudeamus: Helsinki.
- Piker, Andrew (2002) Ethical Immunity in Business: A Response to Two Arguments. *Journal of Business Ethics*, Vol. 36, No: 4, 337–346.
- Porter, Michael E. – van der Linde, Claas (1995) Green and Competitive: Ending the Stalemate. *Harvard Business Review*, Vol. 73, No: 5, 120–134.

- Sairinen, Rauno (1996) *Suomalaiset ja ympäristöpolitiikka*. Tutkimuksia. Tilastokeskus. Oy Edita Ab: Helsinki.
- Stead, Edward W. – Stead, Jean G. (2000) Eco-Enterprise Strategy. *Journal of Business Ethics*, Vol. 24, No: 4, 313–329.
- Takala, Tuomo (1995) Talous, johtaminen ja yhteiskunta – kohti kriittis-synteettistä tarkastelua. *Tiedepolitiikka*, No: 3, 37–46.
- Takala, Tuomo (2000) Yrityksen yhteiskunnallisen vastuun ideologiat v. 2000 – suomalainen yritys globalisoituvassa maailmassa. *Liiketaloudellinen aikakauskirja*, Vol. 49, No: 4, 589–601.
- Tamminen, Rauno (1992) Yrityksen yhteiskunnallinen vastuu. *Liiketaloudellinen aikakauskirja*, Vol. 41, No: 4, 377–389.
- Virtanen, Unto (1959) *Hyvä kauppiastapa ja kirjapidon perusteet*. WSOY: Porvoo.
- Welford, Richard (toim.) (1997) *Hijacking Environmentalism, Corporate Responses to Sustainable Development*. Earthscan Publications Ltd: Lontoo.
- Werhane, Patricia H. – Freeman, Edward (1999) Business ethics: the state of the art. *International Journal of Management Reviews*, Vol. 1, No: 1, 1–16.

# II

## VASTUULLINEN LIIKETOIMINTA TALOUSTIETEESSÄ

Martti Vihanto

### 1. Johdanto

Kansantaloustieteilijöillä on tapana sanoa, että yrityksen yhteiskunnallinen tehtävä on käyttää haltuunsa uskottuja niukkoja voimavaroja mahdollisimman tehokkaasti hyväksi. Tämä ei anna vielä konkreettista ohjetta siitä, miten yrityksen olisi toimittava käytännön tilanteissa. Tehokkuus riippuu nimittäin pelisäännöistä, joiden alaisuudessa yritykset tekevät päätöksiään. Myös yrityksen vastuun tai sen liiketoiminnan vastuullisuuden määrittely edellyttää tietoa pelisääntöjen sisällöstä.

Milton Friedman (1962, 133) toteaa usein lainatussa lauseessaan, että yrityksen ainoa (*one and only one*) yhteiskunnallinen vastuu on käyttää voimavarojaan voittojen lisäämiseksi. Edellytyksenä on hänen mukaansa, että toiminta tapahtuu pelisääntöjen (*rules of the game*) edellyttämällä tavalla. Yrityksen toimintaa rajoittavat pelisäännöt ovat oikeus- ja moraaliperiaatteita (Hayek 1967, 301). Tämän artikkelin tavoitteena on tarkastella, mistä nuo periaatteet tulevat ja miten niitä voidaan kehittää paremmiksi.

### 2. Yhteiskuntasopimus ja yrityksen vastuu

Vastuu liittyy aina ihmisten välisiin suhteisiin. Esimerkiksi vahingonkorvausvastuu tarkoittaa, että henkilö on velvollinen korvaamaan vahingon, jonka hän on aiheuttanut tahallaan tai tuottamuksellisesti toiselle. Mitään objektiivista menetelmää ei ole olemassa sen määrittämiseksi, milloin ja kenelle yhteiskunnan jäsenten pitäisi olla vahingonkorvausvastuussa. Tästä on yhtenä osoituksena vahingonkorvausoikeuden suuret eroavuudet maiden ja aikakausien välillä.

Yhteiskuntasopimus on yksi tapa määrittää vastuu ja sen rajat. Siinä yhteiskunnan jäsenten ajatellaan sopivan keskenään yhteisistä pelisäännöistä

(Vihanto 2004, 243). Näistä pelisäännöistä oikeusperiaatteet voimaansaattetaan valtion pakkokoneiston avulla. Niitä sovelletaan yhtäläisesti kaikkiin yhteiskunnan jäseniin, ja niiden säätämisen on tämän vuoksi tapahduttava yksimielisesti joko suoraan tai epäsuorasti. Yksimielisyyteen ei voida edes teoriassa päästä kuin abstrakteista oikeusperiaatteista, ja muut lait joudutaan säätämään perustuslain määräämällä enemmistöperiaatteella joko kansanäänestyksissä tai edustuksellisen demokratian elimissä.

Lakeja joudutaan soveltamaan tietyllä tavalla sokeasti hyvin erityyppisissä tilanteissa, eikä niiden soveltamisen seurauksia pystytä ennustamaan tarkasti. Yksittäisissä tapauksissa voi tämän vuoksi syntyä vaikutuksia, joita ihmiset pitävät epäoikeudenmukaisina ja kohtuuttomina. Esimerkkinä voisi olla joukkoirtisanominen, jonka menestyvä yritys toteuttaa vain kohentaakseen hetkellisesti pörssikurssiaan, mutta jossa ei kuitenkaan ole mitään lainvastaista.

Yritys voidaan nähdä sopimusjärjestelmänä, jonka tavoitteena on voitollinen tuotantotoiminta (Vihanto 2002, 148). Sen sidoshenkilöitä (*stakeholders*) ovat erityisesti rahoittajat, johtajat ja työntekijät. Jotta sopimusjärjestelmästä tulisi kokonaisuutena tarkoituksenmukainen, siinä on oltava keskushenkilö tai keskushenkilöiden ryhmä. Tämä on osapuolena suoraan tai epäsuorasti kaikissa sopimuksissa. Jotta keskushenkilöllä olisi kannustimet huolehtia kokonaisuuden järjestyksestä, hänellä on oltava jäännösoikeus yrityksen tuottamaan voittoon. Yleensä keskushenkilönä ovat osakkeenomistajat, joiden panoksella rahoitetaan erikoistuneita investointeja.

Yrityksen vastuu tarkoittaa niiden henkilöiden vastuullisuutta, jotka ovat sopimusjärjestelmän osapuolia. Tärkeimmässä asemassa on keskushenkilö. Seuraavassa rajoitetaan keskushenkilön vastuuseen ja oletetaan, että yritys on yhtä kuin sen osakkeenomistajat.

Yrityksen yhteiskuntavastuu merkitsee tärkeimmillään ja samalla vähimmillään yhteiskuntasopimuksessa sovittujen lakien noudattamista. Tämä sisältää samalla vaatimuksen, että sopimukset on pidettävä. Toiminnan laillisuus ei ole vielä riittävä edellytys vastuullisuudelle, sillä yhteiskuntasopimus on käytännössä aina epätäydellinen. Yhteiskuntasopimus joudutaan tekemään rajoittuneen rationaalisuuden olosuhteissa (Donaldson – Dunfee 1994, 256). Siihen pystytään ottamaan vain osa pelisäännöistä, eikä kaikkia ole siihen syytä ottaakaan. Vaikka sopimuksessa kaikki tarvittavat oikeusperiaatteet olisivatkin, se epäonnistuu usein johtuen valvonta- ja voimaansaattamiskustannuksista. Lain pelotevaikutus ei siis riitä yhteiskuntajärjestyksen aikaansaamiseksi.

Oikeusjärjestelmä voi olla ja joissakin maissa onkin niin kehittymätön, että liiketoiminta tiukasti lakeja noudattamalla on käytännössä jokseenkin mahdotonta. Tällaisissa heikon valtion yhteiskunnissa viranomaisten lahjon-

nasta tulee maantapa. Yleensäkin kansalaisten yhteinen etu jää yksityisten etujen jalkoihin, ja esimerkiksi lepsu työsuojelulainsäädäntö tarjoaa ulkomaisille yrityksille voitonmahdollisuuksia tytäryhtiöidensä sijaintipäätöksissä. Välinpitämättömyys saattaa levitä ajan kuluessa ensin yrityksen isäntämaan tuotantoyksiköihin ja niistä muihin yrityksiin samaan tapaan kuin veronkierron voi odottaa tarttuvan verovelvollisten keskuudessa (Vihanto 2003, 119-120).

Tavanomainen esimerkki lainsäädännön epäonnistumisesta on tuotanto-toiminnan ympäristöhaitat (Mises 1966, 655). Oletetaan, että tehdas päästää haitallisia aineita toisten omistamaan järveen. Järvenomistajien ei yleensä kannata eikä heillä aina ole edes mahdollisuuksia nostaa vahingonkorvauskannetta tehtaan omistajia vastaan. Vaikka kanne nostettaisiin, tuomioistuimen voi olla mahdotonta määrätä oikeansuuruisia vahingonkorvauksia (Menell 1991, 99). Jos näin on, tehtaalla ei ole kannustimia välttää päästöjä.

Vahingonkorvausjärjestelmän ongelmia voidaan yrittää ratkaista käyttämällä sille vaihtoehtoisia lainsäädännöllisiä keinoja. Yhteiskuntasopimuksessa esimerkiksi sovitaan, että valtiovallalla on oikeus tehdä haitallisten aineiden käyttö tiettyjen kriteerien mukaan luvanvaraiseksi. Lupajärjestelmä saadaan toimimaan ehkä paremmin kokeilemalla erilaisia päästölupien jälkikauppainsituutioita. Tällaisilla hallinnollisilla järjestelmillä ei saada hajallaan olevaa tietoa koskaan yhtä tehokkaaseen käyttöön kuin markkinatalousjärjestelmässä.

Yhteiskuntaan syntyy oikeusinstituutioiden epätäydellisyyksiä ja aukkoja paikkaamaan monenlaisia hallinta- ja moraali-instituutioita (Williamson 1998, 26). Nimet ovat edellisistä tärkeä esimerkki. Nimen kuten rekisteröidyn tavaramerkin omistajalla on kannustimet kertoa ostajille tuotteen laadusta rehellisesti, koska lupauksen pettäminen aiheuttaa maineen ja tulevien sopimusten menetystä. Moraali-instituutioita tarkastellaan seuraavassa.

### 3. Vastuullisuuden ja luotettavuuden luonne

Hyveellä tarkoitetaan moraalisesti arvokasta luonteenpiirrettä ihmisessä. Hyveellisyys merkitsee ihmisen taipumusta toimia moraalisesti oikein silloinkin, kun se on hänelle itselleen epäedullista. Esimerkkejä yhteiskunnallisista hyveistä ovat luotettavuus, rehellisyys ja vastuullisuus. Kaikki nämä ovat arvostettuja ominaisuuksia liiketoiminnassa. Unto Virtanen (1959, 19) kirjoittaa varhaisessa liike-etiikan esityksessään luottamuksesta ja luotettavuudesta, että ne ovat muodostaneet taloustoiminnassa jo ammoisista ajoista asti kantavan rungon. ”Näiden eettisten arvojen tuhoaminen merkitsisi, että koko liike-elämä monimutkaisine koneistoinen sortuisi kuin korttitalo.”

Sopimuskumppanin luotettavuuden tarve ilmenee esimerkiksi pankki-luotoissa. Jotta pankki uskaltaisi antaa rahaa lainaksi, sen on voitava luottaa

laina-asiakkaansa kykyyn ja haluun pitää lupauksensa ja maksaa raha takaisin. Luottosopimus edellyttää toteutuakseen jo nimensä mukaan luottamuksen syntymistä osapuolten välille. Koska velallinen saa siinä käyttöönsä sovituksi ajaksi toisen omaisuutta, vaara on aina olemassa, että varat jäävät sille tielleen.

Pankin laina-asiakas saattaa hoitaa velvoitteensa vain välttyäkseen ulosotolta, tulevien luottomahdollisuuksien menetykseltä tai muulta ulkoiselta sanktiolta. Yleisessä kielenkäytössä luotettavuudelta edellytetään jotain tätä enemmän (Nooteboom 2002, 11). Kysymys ei ole oikeasta ja aidosta luottamuksesta (*real trust*), kun asiakkaan uskotaan tekevän kuten on sovittu ainoastaan oman laskelmoidun etunsa vuoksi (James 2002, 293). Laivan tai helikopterin kapteeniakaan ei pidetä luotettavana yksin sillä perusteella, että hän on matkustajien kanssa samassa veneessä.

Ihminen ansaitsee luottamuksen, kun hän on luotettava ja vilpittömän kategorisesti, lupauksen pitäminen on hänelle arvo sinänsä eivätkä itsekkäät tarkoitukset pyhitä hänen keinojaan. Epäluotettava on sen sijaan tunnoton opportunisti, jolle toiset ihmiset ovat vain välineitä oman edun tavoittelussa, joka on valmis käyttämään tilaisuuden hyväkseen heti kun sellainen tarjoutuu, ja jota ei kiinnosta oikean erottaminen väärästä. Pyrkyri saattaa hankkiutua jopa uskovaiseksi hengellisistä arvoista vähät välittämättä, jos hän laskeskelee parantavansa luottokelpoisuuttaan tällä konstilla. Strategiaan varmaan kuuluisi uskovaisuuden uskottava osoittaminen kasvattamalla pitkä parta, ajamalla pää kaljuksi tai tekemällä jotain muuta päällepäin näkyvää (Iannaccone 1992, 275).

Kansantaloustieteen määrittelevä ja muista yhteiskuntatieteistä usein erottava piirre on oppisuunnasta riippumatta rationaalisuusoletus. Tämä tarkoittaa, että ihmisten oletetaan ainakin pyrkivän toimimaan järkevästi. Uusklassisessa oppisuunnassa rationaalisuus ymmärretään hyvin ahtaasti ja siinä tehdään oletus rajoittumattomasta rationaalisuudesta (*unbounded rationality*). Tässä taloustieteen valtavirtauksessa oletetaan, että ihmisillä on täydellinen tai ainakin jäsentynyt tietämys kaikista päätöksiinsä vaikuttavista asioista, heidän kykynsä käsitellä tätä tietämystä on ääretön, ja he tekevät päätöksensä ilman tunteita (Vihanto 2004, 241).

Luotettavuuden kaltaisten asioiden selittäminen on osoittautunut mahdottomaksi tehtäväksi rajoittumattoman rationaalisuuden malleissa (Sen 1987, 85). Uusklassisessa oppisuunnassa tavanomainen keino herättää luottamusta on osakekirja tai muu pantti, jonka antamalla velallinen pystyy tekemään lupauksensa uskottavaksi (*credible commitment*). Laina-asiakas on silloin samassa asemassa kuin valtiovalta, joka lupaa olla korvaamatta tulvaherkälle alueelle rakentaville tulvavahinkoja ja saa pysytyksi lupauksessaan kieltämällä alueelle rakentamisen (Kyndland – Prescott 1977, 477). Jos rakentaminen on kansantalouden edun vastaista, muunlainen politiikka johtaisi todennäköisesti

huonompaan lopputulokseen, ja valtiovallan toiminta olisi aikaepäjohdonmukaista (*time inconsistent*) ja siis epärationaalista.

Todellisuuden olosuhteissa lainanhakija voi herättää luottamusta olemalla vain oma itsensä. Jos pankki pystyy saamaan esimerkiksi luottopisteytyksen (*credit scoring*) avulla selville, että sopimusten rikkominen tuottaa lainanhakijalle voimakkaita kielteisiä tunteita, asiakkaaseen on perusteita luottaa ilman panttia. Hyvä tunneprofiili on tavattoman tehokas keino tehdä lupaus uskottavaksi, sillä omia tunteitaan ei yleensä pysty hallitsemaan tietoisesti (Fichman 2003, 144).

Yritysassiakkaan kohdalla maine luotettavuudesta liittyy lähinnä sen toimintatapoihin (*standard operating procedures*) ja yrityskulttuuriin (Hausman 2002, 1778). Luottamus on ikään kuin silta koetun menneisyyden ja odotetun tulevaisuuden välissä (Blomqvist 1997, 280). Yrityksen osavuosisikatsauksen korulauseisiin ja verkkosivuilla lueteltuihin sosiaalisen vastuun periaatteisiin ei kannata luottaa, sillä pyyteettömälläkin ihmisellä on taipumus kaunistella asioita omaksi edukseen. Tämä ”eettinen sordiino” tulee esille myös vastuullisen liiketoiminnan haastattelututkimuksissa (Kallio 2005, 128).

Aidon luottamuksen syntymistä tarkastellaan seuraavassa. Johtopäätösten ja taloustieteen kannalta ei ole juurikaan merkitystä, tulkitaanko luottamuksenarvoinen käyttäytyminen itsekkääksi omien kielteisten tunteiden välttämiseksi vai altruistiseksi muiden ihmisten huomioonottamiseksi.

#### 4. Moraali ja suuren yhteiskunnan ongelma

Aidon luottamuksen syntyminen on mahdotonta ilman moraalialia. Moraaliperiaatteet ovat yhteiskunnan pelisääntöjä niin kuin oikeusperiaatteetkin, ja niillä on paljon yhteisiä piirteitä. Tärkein on yleistettävyys. Kun laki on säädetty, sitä on voitava soveltaa yhtäläisesti kaikkiin ihmisiin ja kaikissa tapauksissa (Hayek 1960, 209). Perustuslaillisessa monarkiassa vaatimus ilmenee niin, että hallitsija sitoutuu lain annettuaan noudattamaan itsekkin lakia tulevissa ratkaisuissaan.

Myös moraalille käyttäytymiselle on ominaista yleistettävyys (Mackie 1977, 83). Moraalinen velallinen ei maksa ottamaansa pankkilainaa takaisin yksinomaan tai edes ensisijassa sen perusteella, miten päätös vaikuttaa häneen itseensä tässä yksittäisessä tapauksessa. Hän kysyy sen sijaan mielessään, mitä tapahtuisi ajan kuluessa, jos hän ja muutkin velalliset toimisivat samalla tavalla kaikissa vastaavissa tapauksissa. Yksi voi rikkoa kerran lupauksensa, mutta entä jos kaikki tekisivät aina niin? Uuden Testamentin kultainen sääntö ilmaisee asian seuraavasti: ”Kaikki, minkä tahdotte ihmisten tekevän teille, tehkää te heille” (Matt. 7:12).

Moraalittomassa käyttäytymisessä on yhteiskunnan kannalta sisäinen ristiriita. Jos minä jätän lainani maksamatta ja kaikki muut ottavat minusta esimerkkiä, pankit eivät uskalla lainata enää kenellekään, ja koko lainamarkkinat tuhoutuvat. Tämä ei voi mitenkään olla sen paremmin minun kuin kenenkään muunkaan etujen mukaista.

Kun ihminen yleistää mielessään tekoa ja arvioi sitä laajemmasta kuin vain omasta näkökulmastaan, hän joutuu asettumaan muiden ihmisten asemaan. Kyky tällaiseen empatiaan helpottaa suuresti teon moraalisuuden arviointia sekä myös edistää moraalista käyttäytymistä itsessään. Velanmaksun laiminlyömistä suunnitteleva ajattelee tahtomattaankin, miltä pankinjohtajasta mahtaa tuntua, kun tämä saa tietää joutuneensa petoksen uhriksi. Tunne on tuttu, koska velallinen tietää, miltä hänestä itsestään on tuntunut tulla petetyksi. Adam Smith (1759, III.I.6) aikoinaan jo katsoi, että ihmisen kyky ottaa tällä tavoin etäisyyttä omasta näkökulmastaan on luontainen, ja hänen sisälleen on ikään kuin puolueeton tarkkailija (Toivonen 1982, 80). Tuohon sisäiseen ääneen vedotaan esimerkiksi virkavakuutuksessa, jonka kaavassa virkamies lupaa ja vakuuttaa kunniansa ja omantuntonsa kautta noudattaa virassaan lakeja sekä toimia yhteiskunnan parhaaksi. Suomen kielen ”omatunto” on josain määrin huono sana kuvaamaan moraalisen ihmisen tuntoja, koska omia tärkeämpiä ovat muiden tuntemukset. Latinan *conscientia* ja ruotsin *samvete* ovat tässä suhteessa osuvampia.

Perustavat moraalinormit ja ihmisten taipumukset noudattaa niitä ovat muovautuneet kauan aikaa sitten hyvin toisenlaisissa olosuhteissa kuin missä me elämme tänä päivänä (Hayek 1988, 11). Muinaiset ihmisyhteisöt olivat todennäköisesti pieniä, perhesuhteilla oli niissä suuri merkitys, ja ryhmien pysyvyyden vuoksi niiden jäsenet tunsivat toisensa. Melkein kaikki olivat enemmän tai vähemmän sukua toisilleen (Posner 1998, 1561). Jokaisen päätöksen vaikutukset ryhmän muihin jäseniin olivat melko hyvin arvioitavissa, ja vaikutusten huomioon ottamista edellytettiin niin kuin me edellytämme sitä nykyään perheissä ja muissa pienissä ryhmissä. Suomen kielen ”vastuu” on johdos vastata-verbistä ja on ajateltavissa, että sillä on aikoinaan tarkoitettu vastaamista samalla mitalla, vastavuoroisuutta ja muuta pienissä ryhmissä edellytettyä toimintaa.

Markkinatalouden oikeudenmukaisuusperiaatteisiin perustuva nykyaikainen yhteiskunta toimii täysin toisella tavalla. Sopimusosapuolet markkinoilla eivät yleensä tunne eikä heidän tarvitsekaan tuntea toisiaan. He eivät ole kiinnostuneita eivätkä edes pysty ottamaan selvää sopimusten välillisistä vaikutuksista. Tällaisen kasvottoman anonyymien yhteiskunnan jäsenet noudattavat, ikään kuin näkymättömän käden ohjaamina (Smith 1759, IV.I.10), sosiaalisen evoluution kuluessa hyviksi osoittautuneita abstrakteja periaatteita yrittämättäkään perustella niitä näköpiirissä olevilla konkreettisilla vaikutuksilla

(Hayek 1973, 50). Jos esimerkiksi sopimusvapauden periaate on hyväksytty yhteiskuntasopimuksessa, pankki saa vaatia sovituissa lyhennysohjelmassa pysymistä yhtä lailla työpaikkansa menettäneeltä perheenisältä kuin äveriäältä pörssikeinottelijalta.

Markkinatalouden oikeusperiaatteita ja niiden alaisuudessa syntyneitä hintajärjestelmää pidettäisiin varmaan ihmiskunnan nerokkaimpana keksintönä, elleivät ne olisi kehittyneet pitkän ajan kuluessa spontaanisti ilman kenenkään ennakkosuunnittelua. F. A. Hayekin (1945, 85) usein lainatussa esimerkissä yritys osaa ryhtyä käyttämään tinaa aikaisempaa säästeliäämmin pelkäämään markkinahintoja seuraamalla tietämättä mitään siitä, että hinnannousu johtuu maapallon toisella puolella sijaitsevan tinakaivoksen ehtymisestä. Virvoitusjuomia ostava kuluttaja osaa valita yhteiskunnan kannalta osapuulleen järkevästi kertakäyttötölkkien ja lasisten kierrätyspullojen välillä yksinkertaisesti vertaamalla niiden hintoja. Hyväntekeväisyyttä harjoittava kotirouva löytää parhaan tavan auttaa vähäosaisia, kun hän vertailee kerjuukirjeiden lähettämisen ja palkkatyöhön menemisen odotettavissa olevia tuottoja toisiinsa. Tämän perusteella on ymmärrettävää, miksei filantropiaa ole aihetta pitää vastuullisen liiketoiminnan arvoasteikossa korkeimmalla (Schwartz – Carroll 2003, 505).

Ihmisten on rationaalisuuden rajoitteista johtuen usein vaikea ratkaista, milloin tulisi noudattaa suuren yhteiskunnan abstrakteja oikeudenmukaisuusperiaatteita, ja milloin taas konkreettiset vaikutukset olisi otettava huomioon. Juha Panulan (1999, 17) esimerkissä poliisipäällikkö tuskailee, olisiko kaupungin uimaranta suljettava tappajahain hyökkäysten takia, vai pitäisikö turistiyrittäjien sallia liiketoimintansa jatkaminen. ”Ei voi samanaikaisesti valita sekä rannan auki pitämistä että sen sulkemista.” Daniel M. Hausman ja Michael S. McPherson (1996, 112) pohtivat kaivoon pudonneen vauvan pelastusoperaatiota, jonka hinnalla voitaisiin estää kymmenien muiden samanikäisten varma kuolema. Ilkka Haavisto (2003, 35) puhuu ”yksien ja samojen ihmisten” identiteettien kohtalokkaasta jakautumisesta. Rajanvedon ongelmat johtavat pahimmillaan siihen, että vain suuressa yhteiskunnassa muttei missään muualla käyvät periaatteet siirtyvät pieniin ryhmiin sekä päinvastoin, vuodot molempiin suuntiin yleistyvät, ja järjestys horjuu lopulta kaikilla tahoilla.

Itsekkyden ja välinpitämättömyyden lisääntyminen läheisissä ihmis-suhteissa on esimerkki suuren yhteiskunnan periaatteiden siirtymisestä väärään yhteyteen. Vuodoilla on ajan myötä haitalliset vaikutukset myös suureen yhteiskuntaan itsessään, sillä markkinoiden tehokas toiminta edellyttää luottamusta, rehellisyyttä ja vastuullisuutta. ”Liiketoiminta on luonnostaan etiikan läpitunkemaa” (Kilpi 2002, 403). Adam Smith piti aikanaan itsestään selvänä, että markkinoiden näkymätön käsi toimii vain tarkoituksenmukaisten moraalili-

instituutioiden alaisuudessa. Ajatus on himmennyt aikojen kuluessa, eikä siitä ole nykyisissä taloustieteen oppikirjoissa jäljellä kuin rippeet (Evensky 1993, 204). Pahimmassa tapauksessa opettaja suorastaan korostaa omaneduntavoittelun ja itsekkyyden tärkeyttä talouden tehokkuudelle.

Moraalin jättäminen taloustieteen mallien ulkopuolelle ja sen käsitteleminen eksogeenisena tekijänä sisältää ennustettavia riskejä. Mallien perusteella saattaa syntyä huomaamatta vaikutelma, että moraalii on annettu, muuttumaton ja kaikkialla sama myös todellisuuden talouksissa (Evensky 2004, 205). Suositukset lakien muuttamiseksi menevät tämän vuoksi pieleen, ja pitkän tähtäyksen vaikutuksista tulee jotain aivan muuta kuin halutaan. Venäjän ja muiden siirtymätalouksien ongelmat ovat esimerkki siitä, että markkinataloutta ei saada polkaistuksi käyntiin vain yksityistämällä valtion omaisuus ja poistamalla hintasäännöstely.

## 5. Vastuullisen liiketoiminnan edistäminen

Kaikissa yhteiskunnissa esiintyy yleisen edun kannalta epäkohtia. Yleinen etu pystytään määrittämään yhteiskuntasopimuksessa enintään hyvin abstraktilla tasolla, ja sopimuksen osapuolet joutuvat väistämättä tyytymään sitä sovellettaessa itselleen epämieluisiin asioihin. Yksittäisissä tapauksissa ainoa keino epäkohtien ratkaisemiseksi on yksityinen toiminta, joka käyttää lain sallimia mahdollisuuksia ratkaisujen löytämiseksi. Sukupuolisiveyttä kunnioittavat ihmiset voivat asentaa tietokoneisiinsa esto-ohjelman, jotta perheen lapset eivät pääse surffailemaan pornosivuilla. Muita keinoja ovat muutto asuinalueelle, joka rajoittaa seksististä ulkomainontaa, ja liittyminen seurakuntaan, joka kieltää esiaviolliset suhteet. Kaikkien näiden edellytyksenä on luonnollisesti, että yhteiskuntasopimuksessa sovittuja oikeuksia ei loukata kenenkään ulkopuolisenkaan osalta.

Myös sellaisia ilmiöitä esiintyy yhteiskuntasopimusta sovellettaessa, jotka ovat jotakuinkin kaikkien mielestä epätoivottavia. Yksityissairaalan lääkärin suosittelevat fysikaalista hoitoa 30 kerran sarjoissa, vaikka kymmenenkin riittäisi aivan yhtä hyvin. Liikepankki ottaa käyttöön tulospalkkausjärjestelmän, joka saa sen toimihenkilöt kaupittelemaan rahasto-osuuksia vanhuksille vastoin omia moraalikäsitteisiään. Kaupallinen televisioyhtiö lähettää kanavillaan moraaliarvoja riensavia tositv-sarjoja, joissa ahneuden kaltaiset kuolemansynnit kääntyvät palkituiksi ominaisuuksiksi. Tehdas päästää sairautta aiheuttavaa, haisevaa tai muuten haitallista jätevettä mereen, vaikkei se toivo kenenkään toisen menettelevän samalla tavalla. Tehtaan johdolle ei tulisi mieleenkään johtaa samaa lietettä pääkonttorin uima-altaaseen, jossa sen joh-

toryhmän jäsenet käyvät virkistäytymässä liikeneuvottelujen päätteeksi. Yhtä järjetöntä olisi tonnikalojen ylikalastus omassa kalankasvatusaltaassa.

Arveluttavaan liiketoimintaan ei liity välttämättä mitään ulkoisvaikutusten, moraalikadon tai muuta vastaavaa kannustinongelmaa. Esimerkkinä voisi olla käsipuhelimia valmistava yhtiö, joka tuo tarkkaan laskelmoiduin väliajoin uusia malleja markkinoille. Monen järkeään käyttävän mielestä toimivan puhelimen roskeen heittäminen on tuhlausta, jos tilalle ostetussa ei ole muuta uutuutta kuin kiiltävä ulkokuori ja erikoinen soittoaäni. Onnellisuustutkimuksen perusteella tiedetään, että tietyn perustason jälkeen kulutusmahdollisuuksien kasvulla ei ole kovinkaan pysyvää vaikutusta ihmisen hyvinvointiin (Hirvonen 2004, 459). Yritys saattaa puolustella kyseenalaisia mutta voittoaans lisääviä menettelytapoja toteamalla, että jos se ei toimi näin niin joku muu toimii. Moraalinen ihminen ajattelee asiaa toisella tavalla. Hän ei kysy itseltään, mitä hän menettää toimimalla moraalisesti, vaan mitä muut saavat, jos kaikki toimivat samalla tavalla.

Moraalia pystytään muovaamaan lainsäädännöllä haluttuun suuntaan, mutta mahdollisuudet tähän ovat hyvin rajalliset. Moraalikäsitykset kehittyvät spontaanisti ja hitaasti, niiden sisältämä tieto on enimmäkseen hiljaista, eikä niiden syntyprosesseista tiedetä kovin paljon.

Vahinkoa lainsäädännöllä saadaan sen sijaan helposti aikaan. Hayekin argumentin mukaan laajamittaisen valtiollisen sosiaaliturvajärjestelmän tapaiset yritykset siirtää pienissä ryhmissä käyviä oikeudenmukaisuusperiaatteita koko yhteiskunnan pelisäännöiksi ovat alkujaankin tuomittuja epäonnistumaan ja aiheuttavat todennäköisesti kumpienkin rapautumisen pitkällä tähtäyksellä (Lagerspetz 2004, 106).

Hayek (1967, 306) suhtautuu epäillen myös yritysten rajoitettuun vastuuseen (*limited liability*). Suomen osakeyhtiölain mukaan ”osakeyhtiön osakkaat eivät ole henkilökohtaisesti vastuussa yhtiön velvoitteista” (OYL 1 §). Osakeyhtiöiden tiedonantovelvollisuuden sääntely saattaa johtaa lyhytjänteiseen liiketoimintaan. Arvopaperimarkkinalaki edellyttää, että julkisen kaupankäynnin kohteena oleva arvopaperin liikkeeseenlaskija laatii osavuosikatsauksen ”tilikauden kolmelta, kuudelta ja yhdeksältä ensimmäiseltä kuukaudelta” (AML 2:5 §). Kansanomaisessa kielenkäytössä tämä tunnetaan huonomaineisena kvartaalikapitalismina. Seuraavassa tarkastellaan lainsäädännön keinoja lisätä yritysten vastuullisuutta ilmakehän ja muun ympäristönsä suojelussa.

Kansantaloustieteen kirjallisuudessa on tapana tarkastella keinoja, jotka kannustavat rajoittumattomasti rationaalisia ja vain voitoistaan kiinnostuneita yrityksiä muuttamaan toimintaansa yhteiskunnan kannalta toivottuihin suuntiin. Esimerkkejä ovat ryhmäkanteiden salliminen ja kaupattavien hiilidioksidin päästölupien käyttöönotto. Tällaisilla keinoilla voidaan päästä haluttuihin tavoitteisiin, mutta ne eivät välttämättä edistä aitoa vastuullisuutta. Itse asiassa

on odotettavissa, että ulkoisiin kannustimiin vaikuttavat toimenpiteet syrjäyttävät yrityksissä työskentelevien sisäistä motivaatiota ja tuhoavat vastuullisen liiketoiminnan edellytyksiä.

Sisäisellä motivaatiolla tarkoitetaan ihmisen taipumusta tehdä asioita ilman mitään erityistä palkkiota niiden itsensä vuoksi (Frey 1992, 162). Taipumusta voidaan selittää halulla tavoitella myönteisiä ja välttää kielteisiä tunteita. Ihmisen sisäistä motivaatiota vahvistavat tunne siitä, että hän voi toimia vapaasti ja vaikuttaa asioihin. Esimerkiksi verenluovutus synnyttää tällaisia tunteita, kun luovuttaja ei saa siitä korvausta ja tietää auttavansa hätään joutuneita. Maksun saaminen heikentää myönteisiä tunteita ja johtaa jopa verenluovuttajien määrän laskuun.

Tiukan ympäristönormin säätäminen saattaa johtaa vastuullisesti toimivassa yrityksessä epätoivottuun tulokseen rajoittuneesta rationaalisuudesta johtuen. Yritys ei ehkä tee päästöjensä rajoittamiseksi enää piiruakaan enemmän kuin mitä laissa vaaditaan. Lain noudattaminen yleensäkin saattaa muuttua innottomaksi, ja huomio kääntyy porsaanreikien etsimiseen. Asenteiden muutos vuotaa pahimmillaan muillekin alueille kuten verosuunnitteluun. Ankkuroituminen (*anchoring*) vahvistaa normiin pitäytymistä. Ankkuroitumisella tarkoitetaan taipumusta perustaa päätös alkuarvoon tai viitekohtaan, jolla ei ole välttämättä mitään asiallista yhteyttä itse päätökseen.

Ankkuroitumisesta johtuen dispositiivisilla lainsäännöksillä on ihmisten käyttäytymiseen suurempi vaikutus kuin voisi odottaa usklassisen taloustieteen perusteella. Laissa esimerkiksi säädetään, että kodinkonemyyjän on otettava kaikki myymänsä ja myöhemmin käytöstä poistetut jääkaapit vastaan veloitusetta, ellei toisin sovita. Osapuolet eivät ehkä useinkaan poikkea säännöksen mukaisesta sopimusehdosta, ja lainsäätäjä pystyy näin vähentämään päästöjä turvautumatta pakottavaan lainsäädäntöön (Thaler – Sunstein 2003, 176). Myyjä käyttää samaa anomaliaa hyväkseen suhteessa kuluttajiin, kun hän asettaa kodinkoneiden default-säädöt energiaa säästäviksi.

Ihmisellä on luontainen taipumus ottaa muut paremmin huomioon, kun hän näkee nämä silmästä silmään ja on muutenkin näitä lähellä. Laboratoriokeissa koehenkilöt antavat yleensä enemmän rahaa julkishyödykkeen rahoittamiseksi, kun he pääsevät ennen koetta tapaamaan toisensa ja juttelemaan keskenään (Ledyard 1995, 156). Myös aikuiset lapset saattavat huolehtia ikääntyvistä vanhemmistaan tunnollisemmin, kun asunto on samalla paikkakunnalla, tapaamisia on tämän tästä ja tunnesiteet säilyvät vahvoina.

Suorassa rahoituksenvälityksessä yritys hankkii tarvitsemiaan varoja ilman pankkia tai muuta välittäjää suoraan investoijilta esimerkiksi osakeannilla. Erityisesti suurissa monikansallisissa ja monien maiden pörseissä noterattujen yhtiöiden rahoittajat voivat olla kaikilla mahdollisilla mittareilla mittattuna hyvin etäällä työntekijöistä. Tämä vaikuttaa rahoittajien käyttäytymi-

seen. Maapallon vastakkaisella puolella asuva pääomasijoittaja suhtautuu työntekijöiden irtisanomiseen toisin kuin pienen perheyrityksen toimitusjohtaja, joka moikkaa alaisiaan jokaisena työpäivänä. Suorassa rahoituksenvälityksessä on vaarana vastuullisuuden väheneminen muussakin kuin henkilöstöpolitiikassa.

Rahoituksenvälityksen vaikutukset yritysten vastuullisuuteen on otettava huomioon rahoitusmarkkinoiden sääntelyssä. Lainsäädännöllä pystytään vaikuttamaan ainakin jossain määrin siihen, millaiseksi yritysten rahoitusrakenne muodostuu. Erityisesti kehittyvissä maissa on harkittava huolellisesti, milloin ja missä aikataulussa rahoitusmarkkinoiden uudistukset toteutetaan. Joseph E. Stiglitz (2002, 17) kutsuu ”huonoksi taloustieteeksi” suosituksia, joissa laiminlyödään uudistusten edellyttämän muun lainsäädännön suunnittelu. Esimerkiksi Venäjän ja muiden entisten sosialistimaiden siirtyminen markkina-talouteen olisi edellyttänyt huomattavasti laajempaa kuin vain taloustieteen oppikirjamallien tuntemusta (ibid., 182). Markkinareformi yhtäällä ilman sitä tukevia reformeja toisaalla voi hyvinkin viedä asiat kaikkiaan huonommalle tolalle (ibid., 74). Instituutioiden tasapainoisen kehittämisen tarve tulee esille myös teollistuneissa maissa. Esimerkiksi pääomaliikkeiden vapauttamisesta seuraava tuotannon siirtyminen ulkomaille eli ”Kiina-ilmiö” näyttää johtavan pysyvään työttömyyden kasvuun, ellei työlainsäädäntöä saateta samanaikaisesti ajan tasalle. Olemassa olevat työpaikat on helppo tuhota mutta uusien luominen on paljon suuremman työn takana (ibid., 18).

Rahoitusmarkkinoiden globalisoituminen lisää kilpailua, mihin sillä ensisijassa tähdätäänkin. Kova kilpailu ei ole aina yhteiskunnan kannalta hyvä asia muun muassa siksi, että liikkumavaran kapeneminen rajoittaa yritysten mahdollisuuksia vastuulliseen liiketoimintaan (Shleifer 2004, 417). Tämä on pantava merkille kilpailulainsäädännössä. Jos myös työmarkkinat globalisoituvat samaa tahtia ja esimerkiksi kansallisten työehtosopimusten yleisittovuus kumotaan, kilpailu työntekijöistä voi toisaalta kohentaa työväen oloja. Yritykset joutuvat esimerkiksi ottamaan huomioon, että vanhemmat pitävät lapsiaan usein päivähoitossa ja tarvitsevat lapsen sairastuessa ja muutenkin joustoa työaikoihin.

Vastuullisen liiketoiminnan mahdollisuudet paranevat, kun lainsäädäntö tarjoaa edellytyksiä liikesalaisuuksien suojaamiseen, ja yritykset voivat kertoa avoimemmin hyvistä käytänteistään. Valtiotyönantaja voi antaa esimerkkiä yksityisille, kun se harjoittaa virastoissaan pitkäjänteistä henkilöstöpolitiikkaa. Keinojen valikoima on loputon.

## 6. Yhteenvedo

Vastuullisen liiketoiminnan ja yrityksen yhteiskuntavastuun taloustieteellisessä tutkimuksessa kysytään, ketkä yrityksessä ovat vastuussa, milloin he ovat vastuussa ja keille he ovat vastuussa. Tässä artikkelissa pyrittiin jäsentämään näitä tärkeitä ja monimutkaisia kysymyksiä.

Sosiaalinen instituutio on taloustieteessä tapana määritellä joko ihmisten käyttäytymistä rajoittavaksi pelisäännöksi tai ihmisten välisessä ”pelissä” havaituksi säännönmukaisuudeksi (Pelikan 2003, 238). Tässä artikkelissa instituutioita tarkasteltiin lähinnä edellisessä merkityksessä. Instituutiot jaettiin moraali-, oikeus- ja hallintainstituutioihin, ja huomiota kiinnitettiin erityisesti moraali-instituutioihin. Rationaalisuuden rajoitteilla on kaikkien instituutioiden syntymisessä ja toiminnassa keskeinen merkitys, ja moraali-instituutioiden kohdalla ne ovat erityisen tärkeitä. Artikkelissa kävi ilmi, että aidon vastuullisuuden tarkastelu yritystoiminnassa tai yleensä ihmisten käyttäytymisessä edellyttää rajoittuneen rationaalisuuden ymmärtämistä.

Instituutiot toimivat vuorovaikutuksessa toisiinsa (Schwartz – Carroll 2003, 505). Esimerkiksi nimet, jotka mainittiin esimerkkinä hallintainstituutioista, eivät toimisi halutulla tavalla ilman oikeusjärjestelmän rekisteröinti- ja voimaansaattamismekanismia. Taloustieteen tulevaisuuden suuria haasteita on oppia ymmärtämään tähänastista täsmällisemmin moraali-, oikeus- ja hallintainstituutioiden välisiä mutkikkaita vuorovaikutussuhteita. Tavoitteeseen pääsemiseksi on välttämätöntä sisällyttää empiirisesti havaitut rationaalisuuden rajoitteet taloudelliseen analyysiin sekä syventää monitieteistä tutkimusta yhteistyössä muiden yhteiskuntatieteiden kanssa. Myös menetelmien käytössä tarvitaan nykyistä suurempaa luovuutta ja monipuolisuutta. Järkevä työnjako tulisi kuitenkin säilyttää tieteenalojen välillä.

### Lähteet:

- Blomqvist, Kirsimarja (1997) The Many Faces of Trust. *Scandinavian Journal of Management*, Vol. 13, No: 3, 271-286.
- Donaldson, Thomas – Thomas W. Dunfee (1994) Toward a Unified Conception of Business Ethics: Integrative Social Contracts Theory. *Academy of Management Review*, Vol.19, No: 2, 252-284.
- Evensky, Jerry (1993) Ethics and the Invisible Hand. *Journal of Economic Perspectives*, Vol. 7, No: 2, 197-205.
- Evensky, Jerry (2004) Economics in Context. *Journal of Economic Education*, Vol. 35, No: 2, 197-211.

- Fichman, Mark (2003) Straining towards Trust: Some Constraints on Studying Trust in Organizations. *Journal of Organizational Behavior*, Vol. 24, No: 2, 133-157.
- Frey, Bruno S. (1992) Tertium Datur: Pricing, Regulating and Intrinsic Motivation. *Kyklos*, Vol. 45, No: 2, 161-184.
- Friedman, Milton (1962) *Capitalism and Freedom*. University of Chicago Press: Chicago.
- Haavisto, Ilkka (2003) Hyvä elämä ja talouselämä? Teoksessa: *Hyve ja markkinatalous*, toim. Ilkka Haavisto, 31-46. Taloustieto: Helsinki.
- Hausman, Daniel M. (2002) Trustworthiness and Self-interest. *Journal of Banking and Finance*, Vol. 26, No: 9, 1767-1783.
- Hausman, Daniel M. – McPherson, Michael S. (1996) *Economic Analysis and Moral Philosophy*. Cambridge University Press: Cambridge.
- Hayek, F. A. (1945) The Use of Knowledge in Society. Teoksessa: *Individualism and Economic Order*, 77-91. Routledge & Kegan Paul: London.
- Hayek, F. A. (1960) *The Constitution of Liberty*. University of Chicago Press: Chicago.
- Hayek, F. A. (1967) The Corporation in a Democratic Society: In Whose Interest Ought It To and Will It Be Run? Teoksessa: *Studies in Philosophy, Politics and Economics*, 300-312. Routledge & Kegan Paul: London.
- Hayek, F. A. (1973) *Rules and Order. Law, Legislation and Liberty. A New Statement of the Liberal Principles of Justice and Political Economy*, osa 1. Routledge & Kegan Paul: London.
- Hayek, F. A. (1988) *The Fatal Conceit. The Errors of Socialism*. Routledge: London.
- Hirvonen, Tatu (2004) Onnellisuus — onko kansantaloustieteellä mitään sanottavaa? *Kansantaloudellinen aikakauskirja*, Vol. 100, No: 4, 457-461.
- Iannaccone, Laurence R. (1992) Sacrifice and Stigma: Reducing the Free-riding in Cults, Communes, and Other Collectives. *Journal of Political Economy*, Vol.100, No: 2, 271-291.
- James, Harvey S., Jr. (2002) The Trust Paradox: A Survey of Economic Inquiries into the Nature of Trust and Trustworthiness. *Journal of Economic Behavior and Organization*, Vol. 47, No: 3, 291-307.
- Kallio, Tomi J. (2005) Kuinka tutkia liiketoiminnan etiikkaa? – Metodologien tarkastelu. *Hallinnon tutkimus*, Vol. 24, No: 2, 33–47.
- Kilpi, Jukka (2002) Yrityksen eettisestä vastuusta. *Lakimies*, Vol.100, No: 3, 395-404.

- Kydland, Finn E. – Prescott, Edward C. (1977) Rules Rather than Discretion: The Inconsistency of Optimal Plans. *Journal of Political Economy*, Vol. 85, No: 3, 473-491.
- Lagerspetz, Eerik (2004) Talouden moraali, moraaliton talous ja F. A. Hayekin uusliberalismi. Teoksessa: *Moraalitalous*, toim. Ilkka Kauppinen, 92-134. Vastapaino: Tampere.
- Ledyard, John O. (1995) Public Goods: A Survey of Experimental Research. Teoksessa: *The Handbook of Experimental Economics*, toim. John H. Kagel – Alvin E. Roth, 111-194. Princeton University Press: Princeton.
- Mackie, J. L. (1977) *Ethics. Inventing Right and Wrong*. Penguin: Harmondsworth.
- Menell, Peter S. (1991) The Limitations of Legal Institutions for Addressing Environmental Risks. *Journal of Economic Perspectives*, Vol. 5, No: 3, 93-113.
- Mises, Ludwig von (1966) *Human Action. A Treatise on Economics*. Contemporary Books: Chicago.
- Nooteboom, Bart (2002) *Trust. Forms, Foundations, Functions, Failures and Figures*. Edward Elgar: Cheltenham.
- Panula, Juha (1999) *Moraalin ja talouden risteyksessä. Empiirinen tutkimus moraalista ja taloutta koskevien käsitysten eriytyneisyydestä*. Turun kauppakorkeakoulun julkaisuja, Sarja A-10:1999. Turku.
- Pelikan, Pavel (2003) Bringing Institutions into Evolutionary Economics: Another View with Links to Changes in Physical and Social Technologies. *Journal of Evolutionary Economics*, Vol. 13, No: 3, 237-258.
- Posner, Richard A. (1998) Rational Choice, Behavioral Economics, and the Law. *Stanford Law Review*, Vol. 50, 1551-1575.
- Schwartz, Mark S. – Archie B. Carroll (2003) Corporate Social Responsibility: A Three-Domain Approach. *Business Ethics Quarterly*, Vol. 13, No: 4, 503-530.
- Sen, Amartya (1987) *On Ethics and Economics*. Basil Blackwell: Oxford.
- Shleifer, Andrei (2004) Does Competition Destroy Ethical Behavior? *American Economic Review*, Papers and Proceedings, Vol. 94, No: 2, 414-418.
- Smith, Adam (1759) *The Theory of Moral Sentiments*, toim. D. D. Raphael – A. L. Macfie. Clarendon Press: Oxford.
- Stiglitz, Joseph E. (2002) *Globalization and Its Discontents*. Allen Lane: London.
- Thaler, Richard H. – Sunstein, Cass R. (2003) Libertarian Paternalism. *American Economic Review*, Vol. 93, No: 2, 175-179.

- Toivonen, Timo (1982) Adam Smithin moraalifilosofian pääpiirteet. Teoksessa: *Yhteiskuntatieteiden kentältä: yhteiskuntateoreettisia esseitä*, toim. Timo Toivonen, 78-84. Turun yliopiston julkaisuja, Sarja C, osa 34. Turku.
- Vihanto, Martti (2002) Costs of Contracting, Psychology of Entrepreneurship and Capabilities of Firms. Teoksessa: *Entrepreneurship and the Firm. Austrian Perspectives on Economic Organization*, toim. Nicolai J. Foss – Peter G. Klein, 147-172. Edward Elgar: Cheltenham.
- Vihanto, Martti (2003) Tax Evasion and the Psychology of the Social Contract. *Journal of Socio-Economics*, Vol. 32, No: 2, 111-125.
- Vihanto, Martti (2004) Luottamus ja moraali taloustieteessä. *Kansantaloudellinen aikakauskirja*, Vol. 100, No: 3, 239-249.
- Virtanen, Unto (1959) *Hyvä kauppiastapa ja kirjanpidon periaatteet*. Werner Söderström Osakeyhtiö: Porvoo.
- Williamson, Oliver E. (1998) Transaction Cost Economics: How It Works; Where It Is Headed. *De Economist*, Vol.146, No: 1, 23-58.



# III

## YMPÄRISTÖARVOT OSANA LIIKETOIMINTAA

Hanna Pihkola

### 1. Johdanto

Ympäristöjohtamisen käsite kehiteltiin liiketaloustieteissä 1990-luvun alussa (Lindholm 2001, 131). Käsitteessä yhdistettiin kaksi aiemmin toisilleen vastakkaisiksi nähtyä kokonaisuutta, joiden välinen vaikutussuhde oli pitkään jätetty huomiotta liiketaloustieteissä (Kallio 2001, 19). Ympäristöjohtamiselle asetettiin haastavia tavoitteita, ja siitä toivottiin myös ratkaisua yhä syveneviin ympäristöongelmiin. Vaikka ympäristöjohtaminen on ainakin teollistuneissa länsimaissa omaksuttu melko laajasti osaksi yritystoimintaa, ja sen seurauksena myös yritystoiminnan ympäristövaikutukset ovat monin paikoin pienentyneet, on tuotannon kasvu usein mitätöinyt pienentyneiden yksikkövaikutusten myötä saavutetun parannuksen. Yritysten ympäristöohjelmia on myös kritisoitu pinnalliseksi ja ainoastaan kosmeettisia parannuksia sisältäväksi toiminnaksi, jonka avulla on vain legitimoitu toiminnan jatkaminen entiseen tapaan. Tutkijat ovatkin vaatineet yrityksiltä yhä radikaalimpia toimenpiteitä ja liiketoiminnan periaatteellista muutosta. (ks. esim. Welford 2000.)

Vaikka ympäristöstä voi tuskin koskaan tulla yritystoiminnan tärkeintä tai ainoa arvoa, on ympäristön sovittamista osaksi yrityksen muita keskeisiä arvoja pidetty tärkeänä päämääränä. Arvojen merkitystä yritystoiminnan muutoksen taustavoimina on korostettu useissa tutkimuksissa, ja arvomuutosta on pidetty jopa välttämättömänä edellytyksenä yritystoiminnan muuttumiselle ympäristön näkökulmasta kestävämpään suuntaan. (ks. esim. Purser ym. 1995; Welford 2000.) Myös monet yritykset ovat ilmoittaneet luonnonympäristön huomioimisen olevan yksi toimintansa keskeisistä arvoista. Samaan aikaan arvojen muutoksen mahdollisuutta on kuitenkin epäilty. Yrityksissä on myös havaittu merkkejä amoralisaatiosta, arvojen muuttumisesta neutraaleiksi ja merkityksettömiksi. Edistyneestä ympäristötoiminnasta huolimatta ympäristöarvot ovat usein jääneet lähinnä pinnallisiksi välinearvoiksi. (Crane 2000.)

Yritysorganisaatiot muodostuvat erilaisista yksilöistä ja ryhmistä, joilla on paitsi erityisiä ja yhteisiä intressejä, myös yksilöllisiä ja kollektiivisia ar-

voja. Esimerkiksi ympäristöarvoilla voi olla eri yksilöille ja eri organisaatioille erilaisia merkityksiä, ja siten myös erilainen vaikutus organisaation käyttäytymiseen. (Rintanen 2004, 94 - 95) Arvojen moninaista luonnetta ja merkitystä onkin erittäin mielenkiintoista pohtia ja tarkastella lähemmin, sillä yhtä ainoaa vastausta on tuskin löydettävissä. Tässä artikkelissa tarkastellaan ympäristöarvojen roolia yrityksen toimintaa ohjaavana tekijänä. Artikkelissa pyritään vastaamaan seuraavaan kysymykseen: *Onko ympäristöarvoilla merkitystä yrityksen toiminnassa ja ympäristöjohtajan työssä?*

### 1.1. Empiirinen aineisto, keskeiset käsitteet ja lähestymistapa

Artikkeli perustuu kirjoittajan keväällä 2005 laatimaan pro gradu -tutkielmaan (Pihkola 2005). Tutkielmaa varten kerätyn empiirisen aineiston muodostavat neljä teemahaastattelua. Yksi haastatteluista tehtiin parihaastatteluna, joten informantteja oli yhteensä viisi. Kaikki haastattelut olivat noin tunnin mittaisia. Haastateltaviksi valittiin Suomessa toimivien suurten ja keskisuurten yritysten ympäristöasioista vastaavia henkilöitä. Haastateltavana oli kolmen eri yrityksen edustajia. Yritysten toimialat olivat elintarviketeollisuus, kemianteollisuus ja palveluala. Sekä kemian alan että elintarvikealan yrityksillä oli käytössään ISO14001-ympäristöjärjestelmä. Kemian alan yritys osallistui lisäksi kemian alan omaan Responsible Care -ohjelmaan. Kaikilla haastateltavilla oli melko pitkä kokemus edustamastaan yrityksestä, ja he olivat olleet mukana luomassa ja kehittämässä yritystensä ympäristöjohtamista sekä ympäristöjärjestelmiä. Yritysten ympäristöasioiden ohella haastattelujen tarkoituksena oli selvittää myös haastateltavien henkilökohtaisia asenteita ja arvoja.

Pietarisen (2000, 40) esittämän määritelmän mukaan *arvot* ovat toiminnan tai käyttäytymisen perusteita, kun toiminnalla on jokin tehtävä, tarkoitus tai päämäärä. Toiminnan ei tarvitse olla tietoista, jotta arvoilla voisi olla siihen osuutta. Tietyn kohteen arvo voi määräytyä kahdella tavalla. Kohteella voi olla ominaisuuksia, jotka auttavat saavuttamaan jotain muuta, millä on arvoa. Silloin puhutaan välillisestä arvosta. Kohteen välittömän arvon puolestaan luovat ominaisuudet, joilla on arvoa niiden itsensä vuoksi. Kohteen arvon määräytyessä sen itsensä eikä toisen kohteen perusteella, kohteella on siis välitöntä arvoa. Välitöntä arvoa kutsutaan myös itseisarvoksi. (Pietarinen 2000, 41 - 42.)

Yritysorganisaatioista puhuttaessa Ott (1989, 39) on määritellyt arvot seuraavalla tavalla:

Values are conscious, affective (emotion-laden) desires or wants. They are things that are important to people: the shoulds, should nots, and ought-to-be's of organizational life.

Arvoilla on usein todettu olevan vaikutusta käyttäytymiseen, sillä arvot toimivat käyttäytymisen oikeutuksena ja puolustuksena. Liikkeenjohdon tutkijoiden piirissä arvot nähdään usein osaksi yrityskulttuuria, ja siksi arvoista kirjoitetaankin yleensä lähinnä organisaatiokulttuuriin liittyvässä kirjallisuudessa. (Rintanen 1999, 24 – 25.) Organisaatiokulttuuri muodostaa viitekehyyksen, jonka kautta työyhteisön yksittäiset tapahtumat voidaan analysoida ja tulkita (Vanhala ym. 1998, 201). Organisaatiokulttuurilla on siis oma vaikutuksensa myös yritysten ympäristökäyttäytymisen ja arvojen muotoutumisessa.

Arvot ovat voineet juurtua yritykseen joko laajemman yhteiskunnallisen arvokehityksen seurauksena tai yrityksen johto on voinut tietoisesti tavoitella ja edistää tiettyjen arvojen omaksumista. Organisaation johdon näkökulmasta arvojen tehtävänä organisaatiossa voi olla esimerkiksi toiminnan ohjaaminen ja koordinointi. Arvojen ohjaava vaikutus on tehokkain silloin, kun arvot ovat yhtenäisiä koko organisaatiossa. Organisaation eri jäsenillä ja koko organisaatiolla voi kuitenkin olla useita, keskenään ristiriitaisiakin arvoja, joista osa voi myös olla piileviä. Esimerkiksi ristiriitaisten alakulttuurien olemassaolo saattaa estää yritysjohdon valitsemien arvojen mukaisen toiminnan ohjaamisen. (Rintanen 1999, 29–30).

Kaikilla arvoilla ei kuitenkaan ole käytöstä ohjaavaa vaikutusta. Tamminen (1992) on soveltanut Argyriksen ja Schönin (1978) esittämää jakoa kannatetusta teoriasta ja käytetystä teoriasta, ja esittänyt jaottelun yksilön *kannatetusta etiikasta* ja *käyttöetiikasta*. Jaottelulla viitataan siihen, että yksilö voi puhua arvoista, joilla ei kuitenkaan ole vaikutusta hänen toimintaansa. Ainoastaan puheen tasolla ilmenevät arvot ovat osa kannatettua etiikkaa. Käytössä olevat arvot taas ovat arvoja, jotka myös todella ohjaavat toimintaa. (Tamminen 1992)

Kvalitatiivisen tutkimuksen perusoletuksena on, että todellisuus on moninainen, ja että tapahtumat muovaavat jatkuvasti toinen toisiaan. Siksi asioiden väliltä on mahdollista löytää monensuuntaisia suhteita ja tehdä perustellusti erilaisia tulkintoja. (ks. esim. Eskola – Suoranta 1998.) Tulkinnallisen lähestymistavan lähtökohtana on, että todellisuus on sosiaalisesti rakentunut. Yritysetiikan kohdalla tämä tarkoittaa erityisesti sitä, että yrityksellä ei ole olemassa yhtä ja ainoaa yhtenäistä moraalikäsitystä. Etiikka ja moraalit syntyvät ja ovat olemassa eri toimijoiden subjektiivisten kokemusten ja tulkintojen seurauksena. Yritysetiikan näkökulmasta olennainen tutkimuskohde ovatkin tällöin ne merkitykset, joita organisaation jäsenet antavat eettisille periaatteille ja toiminnalle. (Crane 1999.) Tässä artikkelissa etiikka nähdään, ja sitä pyritään tarkastelemaan, juuri tulkinnallisesta näkökulmasta.

## 1.2. Yritysetiikan ja ympäristöetiikan käsitteellinen tarkastelu

Yritysetiikan tutkimuksella on jo verrattain pitkä historia, jonka kuluessa myös näkemykset yritysetiikan sisällöstä ovat vaihdelleet ja muuttuneet. Ympäristöasioiden noustessa yhteiskunnallisen keskustelun aiheuttaman paineen myötä myös yritysten esityslistoille, ovat ympäristökysymykset vakiintuneet yhdeksi yritysetiikan keskeisistä osa-alueista. Ympäristöasiat tuovat yrityseettiseen keskusteluun omat erityispiirteensä, jotka ovat lähtöisin toisesta soveltavan etiikan erityisalueesta, ympäristöetiikasta. (ks. esim. DesJardins 1998.)

*Ympäristöetiikka* on useimmiten omaksuttu tietoisien harkinnan tuloksena. Sen sisältönä ovat sekä järkevinä pidetyt ympäristöä koskevat päämäärät että keinojen valintaa koskevat moraaliset rajoitukset. (Niiniluoto 2000, 55.) Ympäristöetiikka voidaan nähdä myös yritysetiikan yhtenä osa-alueena. Yrityksen ympäristöetiikassa on kyse moraalisesta arvostelun periaatteista ja tärkeistä ympäristöä koskevassa päätöksenteossa. Ympäristöetiikan taustalla ovat *ympäristöarvot*, joiden perusteella voidaan määrittää yrityksen ja sen työntekijöiden käyttäytymistä ohjaavia periaatteita. (Rintanen 2004, 94.)

Ympäristöetiikassa keskeinen jaottelu onkin arvojen jakaminen ihmiskeskeisiin ja luontokeskeisiin. Ihmiskeskeisen ja luontokeskeisen etiikan merkittävin ero on käsitys luonnon arvosta. *Ihmiskeskeisessä, eli antroposentrisessä*, näkemyksessä kaikki arvot liittyvät jollakin tavalla ihmisiin (Vilkka 1993, 104). *Luontokeskeisen, eli biosentrisen*, ympäristöetiikan järjestelmä on täysin vastakkainen antroposentriselle järjestelmälle. Luontokeskeisen teorian mukaan ihmisillä on moraalisia velvoitteita, jotka kohdistuvat luonnonvaraisiin eläimiin ja kasveihin sinänsä, maan bioottisen yhteisön jäsenenä. Luontokeskeisen etiikan mukaan ihmiset ovat moraalisesti velvoitettuja suojelemaan ja edistämään muiden eliöiden hyvää niiden itsensä tähden. Ihmisten velvollisuudet kunnioittaa luonnollisen ekosysteemin eheyttä, suojella uhanalaisia lajeja ja välttää saastuttamista syntyvät eliöiden luontaisen arvokkuuden tunnistamisesta, ja ne ovat täysin riippumattomia lähimmäisiimme ja muihin ihmisiin kohdistuviin velvoitteisiimme nähden. (Taylor 1999, 226 - 230.)

Ihmisen saavuttaman erikoisaseman seurauksena on tapana puhua ihmisen ja luonnon välisestä suhteesta. Tämä luontosuhteen määrittely ei kuitenkaan anna ihmiselle yliluonnollista asemaa tai alkuperää. (Niiniluoto 2000, 56.) Niiniluodon (2000) mukaan ihminen on osa luontoa. Biologisen ja kulttuurisen evoluution kautta ihminen on kehittynyt luontoa tutkivaksi ja itseään tiedostavaksi olennoiksi. Ihminen on kehityksensä aikana ollut jatkuvassa vuorovaikutuksessa luonnon kanssa, ja hän on myös käyttänyt tekniikkaa ja tiedettä luonnon hallitsemiseksi. (Niiniluoto 2000, 56.) Eri kulttuuripiireissä ihmisten luontosuhde on vaihdellut voimakkaasti. Luonto on ollut sekä palvonnan ja kunnioituksen että pelon ja hyväksikäytön kohde. Vaihteleviin arvotta-

misen perusteluihin on usein liittynyt myös luonnon tilaa koskenut huoli ja kysymys luonnon hyvinvointiin liittyvästä yksilön vastuusta. (ibid.)

Ihmiskeskeistä suhtautumista luontoon on usein pidetty yhtenä suurimmista syistä nykyisiin ympäristöongelmiin. Buchholzin (1998, 47) mukaan perinteinen länsimainen suhtautuminen luontoa kohtaan on ollut luonnon esi-neellistäminen. Luonnonympäristö on tulkittu lähinnä raaka-aineeksi, ja ensisijainen pyrkimys on ollut muokata sitä mahdollisimman hyvin ihmisen tarpeisiin sopivaksi. Luontosuhde on palvellut taloudellista kehitystä, ja yritys-etiikkaan liittyvät kysymykset ovat käsitelleet lähinnä omistusoikeudellisia asioita sekä ihmisten hyvinvoinnin ja varallisuuden turvaamista. Samalla yritysten eettisen vastuun on tulkittu rajoittuneen mahdollisimman tehokkaaseen tuotantotekijöiden käyttöön ja taloudellisen kasvun aikaansaamiseen. (Buchholz 1998.)

Organisaatiotutkimuksessa kasvaneen ympäristöhuolen aiheuttamat kysymykset jätettiin pitkään kokonaan vailla huomiota (Fineman 1997). Luonnonympäristön ja ympäristöjohtamisen kannalta perinteistä organisaatio- ja johtamisteoreettista tutkimusta on pidetty hyvin rajoittuneena juuri sen antroposentrisen näkökulman takia. Luonnonympäristö on jätetty lähes kokonaan huomioimatta ja keskitytty organisaation taloudelliseen, sosiaaliseen, teknologiseen ja poliittiseen ympäristöön. Luonnonympäristöön onkin suhtauduttu lähinnä raaka-aineena, ja mahdollisiin ympäristövaikutuksiin kuten saastumiseen ulkoisvaikutuksina, eksternaliteetteina. (ks. esim. Shrivastava 1995; Kallio 2001).

### 1.3. Yritysten ympäristövastuun motiivit

Ympäristövastuu tai ekologinen vastuu voidaan määritellä yhteiskuntavastuun yhdeksi osa-alueeksi, jolloin yritys kantaa toiminnassaan vastuuta myös toimintaympäristöstään, luonnonympäristö mukaan lukien (Takala 2000, 601). Ympäristöasioiden huomioimisella tarkoitetaan toimenpiteitä, joita yrityksessä tehdään ympäristövaikutusten vähentämiseksi. Motiivina ympäristöasioiden huomioimiselle voi olla esimerkiksi *ekologinen vastuu, kilpailukyvyyn parantaminen tai toiminnan legitimointi*. (Bansal – Roth, 2000.) Kun motiivina ympäristöasioiden huomioimiselle on yrityksen tuntema ekologinen vastuu, koetaan yrityksellä olevan sosiaalisia velvollisuuksia ja arvoja, joihin myös ympäristö sisältyy. Ekologisen vastuullisuuden yhteydessä korostetaan eettisiä näkökulmia taloudellisten tai käytännöllisten sijaan. Päätöksiä tehdään eettisin perustein, koska halutaan tehdä oikein. (Bansal – Roth 2000.)

Usein ympäristöpolitiikka tai -järjestelmä muodostuu moninaisten motiivien ja taustavaikuttajien yhdistymisen seurauksena. Bansalin ja Rothin (2000)

mukaan korkeatasoiseen ekologiseen vastuullisuuteen voitaisiin päästä useiden eri motivaatiotekijöiden ja taustavaikuttajien avulla. Moraalisten valintojen ja ympäristöarvojen on kuitenkin todettu olevan merkitykseltään hyvin vähäisiä jopa kaikkein edistyksellisimmissäkin ympäristöasioita huomioivissa yrityksissä (Bansal – Roth 2000; Crane 2000; Fineman 1997). Lainsäädännön noudattamisen on puolestaan usein todettu olevan motiiveista voimakkain ja tehokkain. Myös kilpailukyvyn parantaminen on havaittu keskeiseksi tavoitteeksi, ympäristöarvojen jäädessä merkitykseltään selvästi vähäisimmäksi. (ks. esim. Bansal – Roth, 2000.)

Vaikka toiminnan legitimointiin ja kilpailukyvyn edistämiseen liittyvät motiivit näyttäisivät yleisesti hallitsevilta, oli tehdyissä haastatteluissa havaittavissa joitakin viitteitä myös ekologisesta vastuullisuudesta. Ympäristöasiat ovat usein kuitenkin alisteisia muille päämäärille, ja niitä toteutetaan osana muuta toimintaa. Ekologinen vastuu on siis yksi osa moninaisten motiivien joukkoa. Vain hyvin harvoin ekologinen vastuu nousee toiminnan ensisijaiseksi tai ainoaksi vaikuttimeksi. (ks. esim. Fineman 1996; 1997; Bansal – Roth 2000; Crane 2000.)

## 2. Ympäristöjohtajan rooli yrityksen ympäristöasioiden edistäjänä

Useimmiten ympäristöjohtajan työtä ja tehtäviä on kuvattu normaalista liikkeenjohdosta poikkeavalla tavalla. Tämä käy hyvin ilmi Catusuksen ja kumppaneiden (1997, 197) toteamuksesta: ”*The environmental manager is the societal conscience of the organization*”. Ympäristöjohtajat on siis esitetty henkilöinä, joiden tulisi olla ympäristöaatteen asianajajia yrityksissään, ja joiden tehtävänä olisi edustaa luonnonympäristön näkökulmaa yrityksen päätöksenteossa. Ideologisen vaikuttamisen ohella ympäristöjohtajan työn keskeiseksi tavoitteeksi on kuitenkin kuvattu myös toiminnan tehostaminen sekä raaka-aineiden ja kustannusten säästäminen. Kuva ympäristöjohtajan työnkuvasta onkin ollut kahtia jakautunut: ympäristöjohtajan tulisi yhdistää työssään sekä normatiivinen ideologia että käytännöllinen liiketoiminta. Kovista ideologisista vaatimuksista huolimatta näyttäisi kuitenkin siltä, että ympäristöjohtaja toimii enimmäkseen normaalissa liike-elämän kontekstissa. Menestyäkseen tehtävässään ympäristöjohtajien tulee osoittaa toiminnassaan sekä käytännöllisyyttä että yritystoiminnan normaalien pelisääntöjen ymmärtämystä. (Catusus ym. 1997, 198 - 202)

Kun ensimmäiset ympäristöjohtajat aloittivat työskentelynsä yrityksissä, heidän vastuualueensa koostui usein lähinnä reaktiivisesta ympäristöjohtamisesta, kuten pilaantuneiden maa-alueiden kunnostamisesta ja ennalleen saattamisesta. Ympäristöasiat oli usein eriytetty omaksi yksikökseen, ja ympäristö-

johtaja toimi perinteisen linjaorganisaation johtajan tavoin. (Rinne kangas 2004, 122 – 123.) Yritysten ympäristötoiminnan kehittyessä on akuuteimmat puutteet pikkuhiljaa saatu hoidetuksi, ja yritysten on täytynyt pohtia oman ympäristötoimintansa merkitystä, motiiveita ja tavoitteita myös laajemmin. Lisäksi yrityksissä on mietitty mahdollisuuksia huomioida ympäristö omassa toiminnassa myös proaktiivisesti, ja jälkien korjailusta on siirrytty kohti ennakkoivaa toimintaa. Muutosten seurauksena ympäristöjohtaja toimii yhä useammin asiantuntijajohtajan roolissa. Ympäristöasioiden asiantuntijan tehtävänä on edistää ja tehdä tutuksi ympäristöjohtamista sekä yrityksen sisällä että ulkopuolisten sidosryhmien piirissä. (Rinne kangas 2004, 132; ks. myös Fineman 1997)

Kuten jo aikaisemmin todettiin, on ympäristöasioilla useimmiten todettu olevan lähinnä välineellistä arvoa yritykselle (Fineman 1997). Lisäksi ympäristöjohtamista on syytetty liian rajoittuneeksi ja kapea-alaiseksi lähestymistavaksi sen ihmiskeskeisen näkökulman ja taloudellisen voitontavoittelun vuoksi. (Purser ym. 1995.) Ympäristöjohtamista kohtaan esitetty kritiikki ei kuitenkaan automaattisesti rajaa pois sitä mahdollisuutta, että ympäristö voi kaikesta huolimatta olla ympäristöjohtajille henkilökohtaisesti tärkeä asia. Yritystoiminnan asettamat reunaehdot ja käyttäytymiskoodit kuitenkin kiistatta rajoittavat ympäristöjohtajien toimintaa, kuten käy ilmi myös seuraavasta haastateltavan esittämästä toteamuksesta:

Ja kyllähän se nyt jollakin tavalla sitten heijastuu myös täällä, et kyllä se oma arvomaailma nyt jollain tavalla, mut tetyt reunaehdot vaan siinä toiminnassa on, jotka täytyy ottaa huomioon.

Ympäristöjohtajien ensisijainen rooli onkin toimia juuri johtajana. (Catusus ym. 1997, 203 – 204.) Vaikka työrooli asettaa toiminnalle tietynlaisia rajoituksia ja odotuksia, myös johtajien henkilökohtaisilla arvoilla voi olla merkitystä päätöksenteossa (ks. esim. Drumwright 1994; Hemingway – MacLagan 2004). Henkilökohtaisia arvoja ja niiden merkitystä ympäristöasioiden huomioimisessa pohditaankin tarkemmin seuraavassa kappaleessa.

## 2.1. Ympäristöjohtajan henkilökohtaisten arvojen merkitys

Fineman (1996) on tutkinut väitettä, jonka mukaan aitoa vihreää kulttuuria ei voi syntyä, mikäli organisaatiossa toimivilla henkilöillä ei ole omaatuntoa tai vastuuntuntoa suhteessa työhön liittyviin, ympäristöasioita koskeviin päätöksiin. Ympäristöasiat nähdään siis vahvasti tunneperäisinä asioina, ja niiden taustalla vaikuttavilla ympäristöarvoilla katsotaan olevan suuri merkitys muutoksen tapahtumisen kannalta. (ibid.) Näyttäisi kuitenkin siltä, että johtajat

suhtautuvat ympäristöasioihin hyvin harvoin eettisestä tai emotionalisesta näkökulmasta. Niissä yrityksissä, joissa ympäristöasioihin on kiinnitetty paljon huomiota, johtajien on helppo tuoda esiin tunneperäistä suhtautumistaan ympäristöasioihin, koska organisaatiokulttuuri antaa siihen mahdollisuuden, ja heidän jopa odotetaan yleisesti niin toimivan. Tämä ei välttämättä ole sidoksissa heidän henkilökohtaisiin tuntemuksiinsa, vaan kyseessä voi olla myös käytännöllinen toimintatapa, jolla on lähinnä välineellistä arvoa, ja joka perustuu yrityksen yleisiin taloudellisiin ja muihin tavoitteisiin. (Fineman 1996.) Ulkopuolisen voi olla vaikeaa tai jopa mahdotonta hahmottaa, mikä osa organisaatiossa tapahtuvasta toiminnasta on seurausta omasta henkilökohtaisesta mielenkiinnosta, ja mikä puolestaan on pääasiassa yrityskulttuurin ohjaamaa (Fineman 1997; Crane 1999).

Finemanin (1996; 1997) esittämistä epäilyksistä huolimatta vaikuttaisi kuitenkin siltä, että ympäristöjohtajat ajattelevat ja ottavat ympäristöasioita huomioon myös henkilökohtaisessa elämässään. Haastateltujen ympäristöjohtajien mukaan omia arvoja on ollut mahdollista toteuttaa myös työssä. Ajatus eettisestä toiminnasta ei välttämättä ole liittynyt suoraan tai pelkästään ympäristöasioihin, vaan yleisemminkin koko työelämän ja oman henkilökohtaisen elämän valintoihin. Työ on tuonut mukanaan lisää tietoa ja asiantuntemusta, jolla on ollut vaikutusta myös henkilökohtaisessa elämässä tehtäviin valintoihin.

Vaikka haastatellut johtajat vaikuttavat ympäristöasioissa hyvin tiedostavilta, ollaan omia valintoja kohtaan myös hyvin kriittisiä. Vihreys mielletään melko radikaaliksi käsitteeksi tai elämäntavaksi, joka koetaan omasta toiminnasta kaukaiseksi. Valintoja värittävät enemmänkin kohtuullisuus ja realismi. Vaikka valintoja tai elämäntapaa sinänsä voisikin kuvata ympäristötietoiseksi, vaikuttaisi haastateltujen ympäristöjohtajien oma mielikuva siitä, mikä on vihreää, olevan niin radikaali, ettei sitä osata tai haluta yhdistää omaan elämään. Tämä tukee Finemanin (1997) havaintoja siitä, että ympäristöjohtajilla on useimmiten melko selkeä ja kiihkoton näkemys omasta roolistaan kansalaisena suhteessa ympäristöasioihin. Heille on tärkeää rajata kaikenlainen radikalismi tai aktivismi erityisesti työrooliensa ulkopuolelle. Pikemminkin realismi ja tehokkuusajattelun hyväksyminen koettiin ikään kuin edellytykseksi työssä menestymiselle. Hyvin samankaltaiseen johtopäätökseen työroolien vaikutuksesta ovat päätyneet myös Catusus ja kumppanit (1997). Koska liiketoiminnassa taloudelliset asiat arvostetaan lopulta aina ympäristöasioiden edelle, ja koska ympäristöstä huolehtiminen ei ole yritysten pääasiallinen tehtävä, ei ympäristöjohtajilla ole mahdollisuuksia kovin visionääriseen toimintaan (Catusus ym. 1997, 204; ks. myös Purser ym. 1995).

Tietoisuus ympäristöasioista tai vaihtoehtoisista toimintavoista ei kuitenkaan ole johtanut käyttäytymisen muutokseen samassa suhteessa. Tässä kohtaa

siis näyttäisi toteutuvan toisessa luvussa mainittu jako kannatettuun etikkaan ja käyttöetiikkaan (Tamminen 1992). Ympäristöarvot on selvästi omaksuttu ainakin periaatteen tasolla: niitä pidetään tärkeinä ja niistä myös puhutaan. Välttämättä ne eivät kuitenkaan ole edistyneet käytössä oleviksi arvoiksi, eivätkä ne siis suoraan ohjaa toimintaa. Mikä merkittävää, haastatellut ympäristöjohtajat tuntuivat myös itse tiedostavan omien uskomustensa ja käyttäytymisensä välisen eron.

Arvojen tarkastelun yhteydessä ulkopuolisen tutkijan haasteena on paitsi pyrkiä erottamaan omaksutut ja käytössä olevat arvot toisistaan, myös eron havaitseminen henkilökohtaisten ja lähinnä työrooliin kuuluvien arvojen välillä. (Kallio 2005.) Joitakin viittauksia henkilökohtaisista arvoista saatiin, kun kaikki haastateltavat toivat oma-aloitteisesti esiin yksityiselämäänsä liittyviä seikkoja. Huoli ympäristöstä liitettiin usein etenkin omaan vapaa-aikaan tai harrastuksiin. Viimeksi mainittu voidaan tulkita merkiksi välineellisestä suhtautumisesta ympäristöön. Ympäristön pilaantumisesta kannetaan huolta henkilökohtaisella tasolla erityisesti siksi, koska sen koetaan uhkaavan tärkeitä vapaa-ajanviettomahdollisuuksia. Välineellisten arvojen esiintyminen ei kuitenkaan sulje pois sitä mahdollisuutta, että ympäristöllä voidaan kokea olevan myös välinearvoista riippumatonta itseisarvoa. Tätä olettamusta tukisivat viittaukset siitä, että esimerkiksi kierrättäminen, energian säästö ja julkisten liikennevälineiden käyttäminen mainittiin eettisessä mielessä oikeanlaiseksi toiminnaksi, vaikka niistä ei koituisi suoraan mitattavissa olevaa henkilökohtaista hyötyä.

## 2.2. Yritystoiminnan roolit ja reunaehdot

Sekä työhön että henkilökohtaiseen elämään liittyvillä erilaisilla rooleilla voi siis olla huomattava vaikutus yksilön tekemiin eettisiin valintoihin. Useimmiten yksilö kuuluu useampaan kuin yhteen yhteisöön ja kaikissa yhteisöissä hänen roolinsa voi olla erilainen. (Nurmio 2001, 223 – 226.) Roolien lisäksi myös toimintaa rajaavat reunaehdot määrittävät sitä, mikä on mahdollista. Yksilö voikin tehdä eettisiä valintoja ainoastaan näiden reunaehtojoen rajoissa. Tämä selittää osaltaan sitä, että tärkeinäkään pidetyt arvot eivät välttämättä ohjaa toimintaa. (ibid.) Ympäristöjohtajien kohdalla toimintaa ja valinnan mahdollisuuksia määrittäviä reunaehtoja ovat liiketoiminnan yleiset toimintaperiaatteet.

Levy (1997) on tarkastellut *ympäristöjohtamiseen liitettyjä perusoletuksia*, jotka omalta osaltaan määrittävät yritysjohtamisen toimintamahdollisuuksia ympäristökysymyksissä. Perinteisten liiketoiminnallisten näkemysten mukaan ympäristöjohtamisen perusoletuksena on, että *ympäristöä voidaan johtaa*.

Ympäristön johtaminen on mahdollista ennen kaikkea teknologisen kehityksen avulla. Siten ympäristöjohtamisen kehittäminen on myös sidottu teknisten parannusten tekemiseen, eikä esimerkiksi arvokeskustelua tuotannon ja muun toiminnan periaatteista tarvitse käydä. Toinen oletus on, että ympäristön johtaminen nähdään ensisijaisesti *johtajien tehtäväksi*, sillä heillä on tarvittavat tiedot ja osaaminen asioiden eteenpäin viemiseksi. Johtajien asiantuntemusta ei siis tule kyseenalaistaa. (Levy 1997)

Kolmas oletus on ainainen mahdollisuus win-win -ratkaisuihin, tilanteisiin joissa sekä yritys että ympäristö hyötyvät. Levyn (1997) mukaan *win-win -ratkaisut* ovat ympäristöjohtamisen keskeinen ideologinen kannustin. Vaikka win-win -ratkaisuiden saavuttaminen ei välttämättä olisikaan mahdollista, on taustalla vaikuttava ajatus taloudellisen voiton saavuttamisesta kuitenkin voimakas houkutin. Lisäksi ympäristötoiminnan taloudelliseen kannattavuuteen perustuvien argumenttien avulla yritysten on mahdollista yrittää välttää esimerkiksi lainsäädännön kautta asetettavia rajoituksia. Neljäs keskeinen oletus on *perinteisten johtamistapojen soveltaminen* myös ympäristöjohtamiseen. Perinteisten toimintatapojen myötä asioita tarkastellaan helposti aina samasta näkökulmasta, eikä vanhasta tavasta poikkeavia toimintamalleja osata ottaa käyttöön. (Levy 1997)

Vahva ja rohkea persoona voi kuitenkin tehdä myös totuttuja rooleja ja rajoja rikkovia valintoja. Näiden valintojen seurauksena on mahdollista luoda uusia käytäntöjä ja jopa saada aikaan muutoksia koko yhteisössä. (Nurmio 2001, 226; ks. myös Halme 1997.) Koska haastatellut johtajat omalta osaltaan mainitsivat ympäristöarvojen olevan tärkeitä taustavaikuttajia sekä työssä että myös yksityiselämässä, keskitytään seuraavassa kappaleessa tarkastelemaan sitä, onko ympäristöjohtajilla kiinnostusta korostaa ympäristöarvojen merkitystä ja edistää ympäristöasioiden huomioimista organisaation sisällä myös laajemmin.

### 2.3. Yksilön mahdollisuudet ja halu vaikuttaa organisaation toimintaan

Yrityksen johdon, ympäristöjohtajien tai muiden yksittäisten henkilöiden mahdollisuudesta vaikuttaa arvojen muuttumiseen ja yrityksen ympäristöasioiden kehittämiseen on esitetty kahdenlaisia näkemyksiä. Toisaalta nykyisiä johtajia on pidetty haluttomina ja kyvyttöminä puhumaan voimakkaasti ympäristöasioiden puolesta (Fineman 1997; Welford 1997). Toisaalta on esitetty myös, että muutamien henkilöiden taholta tapahtuva voimakas sitoutuminen ja asialle omistautuminen saattavat johtaa toimintatapojen ja asenteiden muutokseen myös organisaatiossa laajemmin (Drumwright 1994; Halme 1997). Usein on esitetty myös näkemys, jonka mukaan yrityksen johdon arvot heijastuisivat

suoraan koko yrityksen käyttäytymiseen (Rintanen 2004, 94). Kyseinen väite perustuu näkemykseen johtajien vallasta asettaa tiettyjä käyttäytymisnormeja organisaatiolle. Johtajilla voikin olla useita eri tapoja ympäristöarvojen edistämiseksi yrityksessä. Edellä mainitulle vaihtoehdolle näkemys on, että kaikilla organisaation jäsenillä on jonkinlainen mahdollisuus saada omat ideansa kuuluviin. (Rintanen 2004, 94 - 95.)

Siinä missä lainsäädäntöä, kilpailukykyä ja sidosryhmäsuhteita voidaan pitää voimakkaimpina ja yleisimpinä yhteiskuntavastuullisen toiminnan motivaattoreina (Bansal – Roth 2000; Crane 2000), on myös johtajien henkilökohtaisten arvojen vaikutuksesta yrityksen toimintaan esitetty toiveikkaita ja positiivisia näkemyksiä (Drumwright 1994; Hemingway – Maclagan 2004). Ylimmän johdon käytöksellä ja arvomaailmalla onkin väistämättä ainakin jonkinlainen vaikutus muiden organisaation jäsenten toimintaan ja ajatuksiin (ks. esim. Welford 2000). Kuitenkin myös keskijohdossa ja alemmilla tasoilla toimivilla päättäjillä voi olla vaikutusvaltaa ja rohkeutta toimia omien ideologioidensa mukaisesti. Tällöin henkilökohtaisella arvomaailmalla ja vaikutusvallalla voi olla paljonkin merkitystä esimerkiksi yksittäisten, pienempien projektien toteuttamistavoissa. (Hemingway – Maclagan 2004.)

Ympäristöasioihin negatiivisesti tai välinpitämättömästi suhtautuvassa organisaatioympäristössä profiloituminen voimakkaaksi ympäristöasioiden ajajaksi ja puolustajaksi saattaa kuitenkin tuntua pelottavalta. Pelkona voi olla esimerkiksi syrjäytyminen ja sivuun jääminen muusta yhteisöstä. (Harris – Crane 2002, 225.) Vaikka yleinen suhtautuminen ympäristöasioihin olisi positiivistakin, voi johtajasta tuntua siltä, että erityisesti pienemmissä organisaatioissa tiettyyn erikoisalueeseen keskittyminen rajaisi kehitymis- ja etenemis mahdollisuuksia jatkossa liikaa.

Haastatteluiden pohjalta vaikuttaisikin siltä, että pelkäsi ympäristöjohtajaksi ei ehkä haluta profiloitua, vaan muutakin osaamista halutaan pitää esillä. Ympäristöasiat ovat enemmänkin yksi osa ammattitaitoa ja toimenkuvaa. Pelkkänä ympäristöjohtajana toimiminen koetaan ehkä liian yksipuoliseksi ja jopa leimaavaksi, varsinkin kun Suomen mittakaavassa melko isossaakaan yrityksessä toimi ei välttämättä työllistäisi kokopäiväisesti.

Vaikka eräissä tutkimuksissa on havaittu merkkejä siitä, että selvä ympäristömyönteisyys ylimmässä johdossa välittyisi ainakin jossain muodossa myös organisaation alemmille tasoille (ks. esim. Post – Altman 1994), ei säännönmukaisesta arvojen ja ympäristömyönteisyyden omaksumisesta ole löydetty juurikaan esimerkkejä (Crane 2000). Usein ympäristökiinnostus on hyvin ryhmäkohtaista ja keskittynyttä, aiheuttaen kiinnostuksen hajaantumisen ja häviämisen siirryttäessä kauemmaksi asialleen omistautuneiden henkilöiden vaikutuspiiristä. (Fineman 1997; Crane 2000.) Organisaation muiden jäsenten suhtautumisen ja vallitsevan organisaatiokulttuurin on kuitenkin todettu vai-

kuttavan ympäristöjohtajien käyttäytymiseen ja niihin odotuksiin, joita heidän työhönsä kohdistuu (Fineman 1996; Catusus ym. 1997). Yleinen suhtautuminen vaikuttaa siis myös niihin keinoihin, joita ympäristöjohtajat uskovat voivansa käyttää ympäristöasioiden edistämiseksi omassa organisaatiossaan. Johtajien henkilökohtaisten arvojen ohella onkin siksi tärkeää arvioida myös yrityksessä vallitsevaa yleisempää suhtautumista ympäristöasioihin. Seuraavassa kappaleessa pyritään tarkastelemaan lähemmin ympäristöarvoja ja niiden merkitystä koko organisaation tasolla.

### 3. Ympäristöarvot ja asenteet organisaatiossa

Yhden, ideaalisen kulttuurimallin sijasta on epäilemättä löydettävissä useita erilaisia organisaatiokulttuurin malleja, jotka kaikki voivat johtaa yhtäläillä ympäristömyönteiseen toimintaan. Yhden organisaation sisällä saattaa toimia useita erilaisia alakulttuureita, ja on mahdollista, että vahvat ympäristöarvot vallitsevat vain jossakin osassa yritystä, muun organisaation suhtautumisen ollessa välinpitämätöntä (Crane 2000). Toisaalta ympäristöarvot ovat saattaneet levitä laajastikin koko organisaation tasolle, mutta jäädä kuitenkin hyvin pinnallisiksi ja irrallisiksi käsitteiksi. Organisaatiokulttuurin muuttuminen vihereämpään suuntaan onkin usein hyvin monimutkainen ja vaikea prosessi, joka vaatii paljon aikaa. (Harris – Crane 2002, 228 - 229)

Cranen (2000) mukaan organisaatioiden vihertymisen liittyy usein amoralisaatioprosessi. Amoralisaatio tarkoittaa moraalin muuttumista neutraaliksi ja merkityksettömäksi. Tällöin organisaation jäsenten suhteesta luonnonympäristöön puuttuu moraalinen ja tunnepitoinen merkitys. Kun ympäristöltä puuttuu moraalinen asema ja arvo, tulee yrityskulttuurin vihertymisestä ja ympäristöstä yksilölle luonteeltaan moraalisesti neutraalia – amoraalia. Amoralisaatio ei kuitenkaan tarkoita, että ympäristöarvot olisivat täysin poissuljettuja moderneissa organisaatioissa. Ympäristöarvojen merkitys näyttäisi kuitenkin hyvin marginaaliselta. Vaikka yritys harjoittaisi edistynyttäkin ympäristötoimintaa, eivät työntekijät välttämättä koe ympäristöä itselleen henkilökohtaisesti merkittävänä asiana. (Crane 2000)

Amoralisaation tunnusmerkit voivat ilmetä eri tavoilla erityyppisissä organisaatioissa, mutta tiettyjä kaikille yhteisiä ilmenemismuotoja voidaan myös määritellä. Tyypillisiä amoralisaation elementtejä ovat ympäristöasioihin kohdistuvan henkilökohtaisen eettisen vastuun välttäminen ja ympäristön moraalisuuden arvon rajaaminen tiettyihin raameihin. Amoralisaatiolle tunnusomaista on myös arvojen liittäminen niihin puhekäytäntöihin ja diskursseihin, joita organisaatiossa käytetään ympäristöasioista puhuttaessa. Usein yrityksen ympäristötoimintaa myös perustellaan tiettyjen narratiivien tai kertomusten avulla,

joiden avulla yritetään selvittää ja selventää yrityksen ympäristötoiminnan tavoitteita. (Crane 2000; ks. myös Eden 1999)

Monissa yrityksissä ympäristöasiat ovat olleet esillä jo yli vuosikymmenen ajan, ja joissakin edelläkävijäyrityksissä huomattavasti kauemminkin. Kun tietyt arvot ovat vaikuttaneet organisaatiossa riittävän kauan, voitaisiin ajatella, että ne muuttuisivat lopulta automaattisiksi ja tiedostamattomiksi perusoletuksiksi. Muutos on mahdollinen, mutta se ei välttämättä tapahdu aina. (Rintanen 1999, 30.) Arvojen muuttuminen tiedostamattomiksi voidaan myös haluta estää, jos arvoja halutaan käyttää ihmisten ohjaamiseen. Tällöin arvojen halutaan pysyvän tiedostettuina. (ks. Schein 1985.) Yritykset ovatkin nimenomaan halunneet tehdä ympäristöasiansa julkisiksi ja tuoda ne sekä henkilökuntansa että sidosryhmiensä tietoisuuteen määrittelemällä toiminnalle tavoitteita ja laatimalla ympäristöpolitiikan, jossa toiminnan periaatteet on kiteytetty. Täten on pyritty myös muodostamaan kaikkea toimintaa koskevat ohjeet ja peruseriaatteet. Samalla ympäristöasiat on myös pyritty integroimaan osaksi jokapäiväistä rutiinia, ja vaikuttaisi siltä, että vaikka tietyt toimintatapoja noudatetaankin, eivät toiminnan taustalla vaikuttavat periaatteet ole kovin yleisesti tai ainakaan selkeästi organisaation jäsenten tiedossa. (Catusus ym. 1997; Crane 2000.) Tämä kävi ilmi myös haastatteluissa:

Mutta miten se sit näkyy ihan jokapäiväisessä työssä, niin en tiedä, ei välttämättä. Et ehkä tällöisien suurempien linjojen kautta.

Catusus ja kumppanit (1997) ovat todenneet, että ympäristöasioiden integroiminen osaksi normaalia jokapäiväistä toimintaa on yleensä nähty hyväksi keinoksi estää ympäristöasioiden unohtuminen. Toiminnan tavoitteena on, että lopulta ympäristöasiat otettaisiin huomioon automaattisesti ja luonnollisesti kaikessa päätöksenteossa, aivan kuten mitkä tahansa muutkin asiat. Ympäristöasioiden integrointi voisikin muodostaa yhdenlaisen ratkaisun ympäristöasioiden aseman vakiinnuttamiseksi pitkällä aikavälillä. Catusuksen ja kumppaneiden (1997) arvion mukaan integroinnin perusidea voi kuitenkin kääntyä myös itseään vastaan, jolloin integrointi alkaa merkitä lähinnä ympäristön merkityksen asteittaista vähentämistä. Tällöin on vaarana, että ratkaisemisen sijaan ongelmat lopulta vain unohtuvat ja sulautuvat osaksi muuta toimintaa, menettäen merkityksensä kokonaan.

Empiirisen aineiston pohjalta voidaan todeta, että suhtautuminen ympäristöasioihin koettiin kuitenkin yleisesti positiiviseksi. Vaikka ympäristöasiat eivät kiinnostaisikaan kaikkia organisaation jäseniä henkilökohtaisesti, on suhtautuminen ympäristöjohtajien mukaan harvoin täysin negatiivista. Ympäristöasiat liitetään usein sekä oman työn että koko organisaation toimintatapojen parantamiseen ja kehittämiseen, jolloin motivaatiota ja kiinnostusta oppimiseen ja muutosten tekemiseen löytyy melko helposti. Aina tämä ei kui-

tenkaan toimi, sillä tarvittavat muutokset voivat olla merkittäviä, ja vaatia huomattavan määrän uuden tiedon omaksumista. Tällöin uudistuksen tarpeellisuutta ja hyötyä voi olla vaikea nähdä, sillä vanhat toimintatavat tuntuvat paljon paremmilta ja helpommilta. Tällaisissa tapauksissa ainoa keino muutosten aikaansaamiseksi saattaa olla se, että työhön tulee lopulta uusi ihminen, joka osaa kyseenalaistaa vanhat toimintatavat ja näkee muutoksen mahdollisuuden. Monet tutkijat ovatkin viitanneet johtajien keskuudessa tapahtuvan sukupolven vaihdoksen oleva ainoita keinoja muuttaa yritysten toimintaa ekologisesti kestävämpään suuntaan (ks. esim. Fineman 1996; Welford 2000).

Vaikka voidaan tulkita, että haastateltaville ympäristöarvojen merkitys on pääasiassa välineellinen, ja arvoihin liittyvät päätökset ovat usein ensisijaisesti käytännöllisten ratkaisujen löytymiseen sidottuja, ei ympäristö kuitenkaan ole heille täysin vailla arvoa. Liike-elämän hallitsevista reunaehdoista huolimatta johtajat halusivat uskoa siihen, että myös arvoilla on merkitystä, ainakin heidän omassa toiminnassaan. Ympäristön näkökulmasta arvojen merkitys voi jäädä liian pieneksi ja mitättömäksi, mutta se saattaa myös jättää avoimeksi sen mahdollisuuden, että arvojen merkitys tulevaisuudessa voisi myös kasvaa, mikäli olosuhteet muuttuisivat suosiollisempaan suuntaan.

Arvojen vähäisestä merkityksestä huolimatta empiirisessä aineistossa ei ollut havaittavissa suoranaisia merkkejä amoralisaatiosta. Tämä aiheutunee osittain siitä, että ympäristöarvoja ei ole varsinaisesti edes yritetty ottaa yritysten toimintaa todella ohjaaviksi tekijöiksi. Lisäksi amoralisaation lähempi tarkastelu vaatisi vielä huomattavasti laajempaa perehtymistä yritysten henkilöstön asenteisiin ja suhtautumiseen. Tältä osin riittävän laajan ja syvällisen haastattelukierroksen toteuttamiseen ei tässä yhteydessä ollut mahdollisuuksia.

Arvojen ja toimintatapojen muutokselle vastakkaisena näkemyksenä on usein mainittu tekniikka- ja tehokkuususkko, joka korostaa teknologian merkitystä ympäristöongelmien ratkaisussa (ks. esim. Purser ym. 1995). Teknokeskisestä asenteesta seurannutta yritystoiminnan tuotantokeskeisyyttä ja lähinnä teknisiin investointeihin perustuvaa ympäristöjohtamista on pidetty esteenä ympäristöasioiden syvällisemmälle omaksumiselle ja toimintatapojen perusteellisemmalle muutokselle (Shrivastava 1995). Seuraavassa kappaleessa tarkastellaankin lähemmin teknosentrismien arvomuutokselle asettamia rajoitteita ja haasteita.

### 3.1. Tehokkuusvaatimus ja teknosentrismi

Teknosentrismi on usein mainittu syypääksi ympäristöongelmiin ja haluttomuuteen rajoittaa yritysten tai ihmisten toimintavapauksia ympäristövaikutusten vähentämiseksi ja luonnon suojelemiseksi. Tämän artikkelin alkupuolella

käsiteltyjen antroposentrisen ja biosentrisen näkemyksen lisäksi myös *teknosentrismi* voidaan erottaa omaksi luontoasenteekseen (Vilkkä 1993). Vilkan (1993, 91 - 95) mukaan teknosentrinen luontoasenne tarkoittaa luonnon näkemistä raaka-aineena, pelkkänä välineenä ihmisen päämäärien saavuttamiseksi. Teknosentrinen luontoasenne hallitsee sekä luonnonvarojen käyttöä että usein myös sitä, mitä kutsutaan ympäristönsuojeluksi. Mikäli halutaan vähentää saastepäästöjä ilmaan, vesistöihin ja maaperään, voidaan tämä ongelma ratkaista kehittämällä sellaista prosessi-, puhdistus-, ja kierrätystekniikkaa, jolla näitä saasteita voidaan vähentää. (ibid.)

Ympäristöongelmien käsittäminen lähinnä saastumisongelmaksi merkitsee ihmisen teknisen luontosuhteen hyväksymistä. Ongelma ratkaistaan käyttämällä luontoa edelleen hyväksi ihmisen päämääriä varten. Luonnon raaka-aineita, ja tietämystä sen kemiallisesta ja fyysisestä rakenteesta käytetään hyväksi, jotta pystyttäisiin kehittämään teknologiaa, jonka avulla epämiellyttäväksi koettua saastumista voidaan vähentää (Vilkkä 1993, 95). Teknosentrinen etiikka on siis antroposentrisen etiikan muoto, jossa teknologian rooli on huomattavan korostunut.

Tehokkuus sinänsä on järkevä toimintaperiaate, joka voi muodostaa hyvän lähtökohdan ekologisesti kestävämmälle toiminnalle. Teknosentrismen kriitikoiden mukaan ongelmat ilmenevätkin usein vasta siinä vaiheessa, kun teknologian varjolla todellisiin ongelmiin jätetään puuttumatta. Tällöin teknologinen kehitys asetetaan muutosten toteuttamisen ehdoksi ja edellytykseksi. Muutoksia pidetään mahdottomina toteuttaa, jos niille ei löydy teknologisia edellytyksiä. (vrt. Donner-Amnell 1995.) Tässä kohtaa tarkastelu siirtyykin jälleen arvoihin. Muutosten toteuttamisen kannalta olennaista on miettiä, mitä arvoja toiminnan taustalta löytyy, eli mitä asioita pidetään tärkeinä ja tavoittelemisen arvoisina. Vaikka haastatteluaineistosta löytyi useita viittauksia myös ympäristöarvoihin toiminnan taustalla vaikuttavina tekijöinä, olivat viittaukset myös teknologiakeskeisiin asenteisiin ilmeisiä. Tämä viittaa osaltaan siihen, että ympäristöarvot eivät ole edenneet kovin syvälliselle tasolle organisaatioissa ja toisaalta siihen, että ympäristöasiat ilmenevät usein luonteeltaan teknisinä kysymyksinä.

Sekä liikkeenjohdon tutkimuksessa että jokapäiväisessä yritystoiminnassa käytännöllisiä ratkaisuja tarjoavaa teknistä tietämystä arvostetaan yleensä enemmän ja pidetään hyödyllisempänä kuin arvoihin liittyvää osaamista. Esimerkiksi ympäristön itseisarvoa korostavat näkemykset leimataan helposti lähinnä subjektiiviseksi tunteiluksi, jolla ei ole mitään tekemistä liike-elämän välineellisen rationalismin hallitsemassa maailmassa (Purser ym. 1995; ks. myös Eden 1999). Tällöin myös vallitsevien arvojen kyseenalaistaminen leimataan irrationaaliseksi ja epärealistiseksi, sillä arvoja on mahdoton kyseenalaistaa kyseenalaistamatta samalla yritystoiminnan perusedellytyksiä.

(Purser ym. 1995.) Haastatteluissa moni johtaja korostikin tarvetta liittää ympäristöasiat osaksi olemassa olevia liiketoiminnan periaatteita, osaksi yrityksen perinteisiä toimintatapoja (ks. myös Levy 1997).

Vaikka syvällisen muutoksen toteuttaminen voi nykyisen kaltaisen yritystoiminnan kohdalla olla lähes mahdoton tehtävä, voidaan myös pienemmillä muutoksilla saada aikaan merkittäviä parannuksia. Kuten aikaisemmissa kappaleissa on todettu, on suhtautuminen ympäristöasioihin yleensä positiivista, ja ainakin periaatteellisella tasolla ympäristöarvoja pidetään myös tärkeinä. Lisäksi johtajilla vaikuttaisi olevan ainakin jonkin verran kiinnostusta myös muiden organisaation jäsenten innostamiseen ympäristöasioiden huomiointiseksi. Seuraavassa kappaleessa pohditaan tarkemmin sitä, minkälaisilla keinoilla kiinnostusta ympäristöasioihin voitaisiin lisätä.

### 3.2. Kiinnostuksen herättäminen ympäristöasioita kohtaan

Monet yritysetiikkaan ja ympäristövastuuseen liittyvistä periaatteista ovat melko abstrakteja käsitteitä. Tämän vuoksi onkin tärkeää tarkastella keinoja, joiden avulla periaatteellisella tasolla yleisesti hyväksytyt asiat saataisiin aktivoitua myös osaksi toimintaa. Vaikka esimerkiksi ympäristöasioiden tärkeydestä omassa toiminnassa vallitsee usein laaja yksimielisyys, tämä ei välttämättä johda minkäänlaiseen muutokseen itse toimintatavoissa. (Welford 2000, 26–27.) Tammisen (1992) esittämien käsitteiden avulla voidaan miettiä, miten kannatetut arvot saataisiin aktivoitua käytössä oleviksi arvoiksi. Tämä on kuitenkin erittäin laaja kysymys, johon tuskin on löydettävissä yhtä ainoaa vastausta. Haastatteluissa esiin tulleiden seikkojen perusteella tässä kappaleessa pyritään kuitenkin pohtimaan tarkemmin sitä, miten ympäristöasioita yrityksissä voitaisiin edistää. Tarkemmin sanoen kappaleessa tarkastellaan sitä, miten ympäristöarvoja voitaisiin aktivoida myös toimintaan vaikuttaviksi tekijöiksi.

Usein on todettu, että yrityksen johdon, ja erityisesti ylemmän johdon on toimittava katalysaattorina muutokselle. Mahdollisia apukeinoja voivat olla esimerkiksi eettiset ohjeet ja koodistot, koulutus, viestintä ja tiedotus. Organisaatioiden muuttuminen edellyttää kuitenkin aina yksilöiden muuttumista. Organisaatiot koostuvat yksilöistä, ja koska muutoksen on tapahduttava erityisesti arvojen ja asenteiden tasolla, on olennaista, että muutos tapahtuu myös henkilökohtaisella tasolla. Yksilöillä on myös mahdollisuus viedä muutosta eteenpäin organisaatiossa. (Welford 2000)

Esimerkiksi sisäisten muutosagenttien löytäminen voi toimia positiivisena esimerkkinä omassa työyhteisössä (Drumwright 1994; Crane 2000). Myös asiakkaiden kiinnostus voi olla tehokas motivaatiotekijä oppimiselle. Tämä näyttäisi vaikuttavan erityisesti yritysten välisessä kaupankäynnissä ja

markkinoinnissa, jossa asiakassuhteet ovat usein pitkäikäisiä, ja jossa myyjän ja asiakkaan välillä on yleensä pitkäkestoinen henkilökohtainen kontakti. Tällaisessa tilanteessa ympäristöasiat voidaan nähdä yhdeksi osaksi omaa ammattitaitoa, erityisosaamiseksi, josta on lisäarvoa työn tekemisessä. Kuten edellä todettiin, voivat ympäristöasiat olla hyvinkin haasteellisia ja ongelmanratkaisutaitoa vaativia kysymyksiä. Tällöin kiinnostuksen voi herättää myös ongelmanratkaisu ja tehtävän haasteellisuus sinänsä, ei niinkään ympäristöongelman ratkaisu.

Esimiesten ja johtajien pitäisi myös kunnioittaa ihmisten henkilökohtaisia valintoja, ja ottaa mahdollisuuksiensa mukaan huomioon erilaiset kokemukset ja taustatekijät. Eri ihmisille kiinnostus voi löytyä erilaisten asioiden kautta. Jotta muutoksia asenteissa ja ajatusmaailmassa voi tapahtua, tulee halun lähteä jokaisesta itsestään. Prosessin käynnistämiseksi tarvitaan kuitenkin usein jonkinlainen ulkopuolelta tuleva kimmoke tai kannustin (vrt. Halme 1997).

Jotta ympäristöasioissa ja niihin liittyvässä osaamisessa olisi mahdollista saavuttaa hyvä, koko toiminnan kattava perustaso, tulee yrityksen läpikäydä johtoryhmän tai ylimmän johdon tasolla perusteellinen sisäinen prosessi, jossa arvioidaan, mitkä asiat ovat yritykselle ja sen toiminnalle tärkeitä pidemmällä aikavälillä (Welford 2000). Perusteellisen sisäisen arvioinnin merkitys korostui myös tehdyissä haastatteluissa. Ympäristöasioiden aseman pitää olla laajasti tunnustettu ja sovittu, jotta sille on mahdollista saada resursseja ja tukea tarvittaessa. Toiminnalle olisi löydettävä periaatteen tasolla yleinen hyväksyntä, jotta asioita olisi mahdollista viedä eteenpäin, ja yrittää kehittää toimintaa edelleen. (ibid.) Tässä mielessä ympäristöasioita on hoidettava, ja ympäristöjohtajien on toimittava samassa liike-elämän kontekstissa kuin muidenkin johtajien. Edellä todettu tarkoittaa myös sitä, että ympäristöasioille ei jää lopulta minkäänlaista erityisasemaa muiden liiketoimintojen rinnalla (Catusus ym. 1997).

### 3.3. Haasteet ja ongelmakohdat ympäristöasioiden edistämisessä

On hyvin vaikeaa, ehkä jopa mahdotonta määritellä, mitä kaikkea vihertymisellä yritystoiminnan yhteydessä lopulta oikeastaan tarkoitetaan. On epäselvää, onko lopultakaan kyse yhdestä prosessista, joka voitaisiin jotenkin luokitella. (Welford 2000, 16–17.) Welfordin (2000) mukaan tärkeämpää ja hyödyllisempää olisikin miettiä, mitä käsitteen tulisi pitää sisällään. Vihertyminen, kuten niin monet muutkin käsitteet, voivat siis tarkoittaa eri yhteyksissä eri asioita (Kallio 2004, 95). Samasta asiasta voi olla useita erilaisia mutta perusteltuja näkemyksiä, jotka vaihtelevat sekä laajuudeltaan että sisällöltään

huomattavasti. Tästä huolimatta keskustelua voidaan käydä yhden ja saman otsikon alla (ks. esim. Markkanen 2003). Yhtälailla, kun mietitään mahdollisuuksia muuttaa ilmaistuja arvoja käytössä oleviksi arvoiksi, voi se mikä toiselle tarkoittaa yksinkertaista muutosta, merkitä toiselle koko toiminnan uudelleenorganisointia. Muutoksen laajuus ja moninaisuus tuli esiin myös haastatteluissa:

Se on just se, että se vaatii, että se ei oo pelkästään sitä, että nyt mä oon ympäristöajatteleva, vaan et mun pitää muuttaa jotain, mun pitää tehdä jotain erilailla kun aikaisemmin. Se ei välttämättä oo helppoa.

Ympäristöasioiden edistämiseen, ja arvojen ja asenteiden muuttamiseen liittyy siis lukuisia erilaisia ongelmakohtia, jotka vaihtelevat niin laajuudeltaan kuin syvyydeltäänkin eri organisaatioissa. On myös epävarmaa, voivatko ympäristöarvot syvimmässä merkityksessään koskaan ohjalla taloudelliseen ja markkinavetoiseen kasvuun toimintansa perustavia yrityksiä. Ideaalimallin mukaista vahvaa ja yhtenäistä vihreää organisaatiokulttuuria on tuskin mahdollista saavuttaa. Mutta mikäli ympäristöasioita halutaan edistää, tulisi ympäristöarvot sitoa osaksi organisaation muuta yhteiskunnallista vastuuta. Ympäristöarvojen tulisi myös heijastaa sekä työntekijöiden että asiakkaiden arvostamia asioita. (Fineman 1996)

Toimiakseen vihreän organisaatiokulttuurin onkin sallittava eroavaisuuksia asenteissa ja suhtautumistavoissa organisaation sisällä. Vahvaa ja täysin yhtenäistä kulttuuria on tuskin mahdollista saavuttaa, eikä sitä välttämättä kannata edes tavoitella. Mutta koska ympäristöasiat ovat useimmiten tunteisiin vetoavia kysymyksiä, ovat ne sitä kautta myös riippuvaisia ja alistaisia organisaatiokulttuurin asettamille rajoituksille. Henkilökohtaiset tunteet ja niiden ilmaiseminen voivat vaihdella organisaatiokulttuurin edellyttämästä innostumisesta sosiaaliseen vastuullisuuteen, välineelliseen arvostukseen sekä pelkoon ulkoisten sidosryhmien, kuten ympäristöjärjestöjen, aiheuttamasta julkisesta häpeästä. (Fineman 1996.) Sallivan ilmapiirin ohella vihreämmän organisaatiokulttuurin muodostuminen edellyttäisi siis myös jo aiemmin mainittua yksilöiden rohkeutta rikkoa totuttuja roolimalleja vastaan (vrt. Halme 1997).

#### 4. Johtopäätökset ja keskustelu

Tässä artikkelissa on pyritty hahmottamaan liiketoiminnan ympäristöasioihin ja erityisesti ympäristöarvoihin liittyviä kysymyksiä. Artikkelin tarkoituksena on ollut pohtia ympäristöarvojen merkitystä osana yritysten päätöksentekoa. Aihepiiriä on tarkasteltu sekä ympäristöjohtajan että koko organisaation näkökulmasta. Aiheeseen liittyvän keskustelun moninaisuuden ja laajuuden huomi-

oon ottaen tässä artikkelissa on voitu tuoda esiin ja ottaa huomioon ainoastaan pieni osa kaikista mielenkiintoisista näkökulmista ja keskusteluista.

Tässä artikkelissa on pyritty esittämään vastauksia alussa asetettuun tutkimusongelmaan: *Onko ympäristöarvoilla merkitystä yrityksen toiminnassa ja ympäristöjohtajan työssä?* Vaikka aihetta on pyritty käsittelemään myös yleisemmällä ja käsitteellisellä tasolla, ovat esitetyt tulokset kuitenkin vahvasti sidoksissa niihin yksilöllisiin tilanteisiin, taustavaikuttajiin ja kokemuksiin, jotka ovat vaikuttaneet haastateltavien henkilöiden näkemyksiin. Näiltä osin tuloksia voidaan pitää tietyltä osin rajoittuneena, eikä niitä sellaisenaan voida yleistää laajempaa joukkoa koskeviksi. Tilanne- ja henkilösidonaisuudesta huolimatta mainittujen tulosten voidaan ajatella tuovan esiin merkkejä sellaisista piirteistä ja näkemyksistä, joita saattaa esiintyä samankaltaisissa tilanteissa ja olosuhteissa myös yleisemmin.

Artikkelissa käsitellyn empiirisen aineiston pohjalta voidaan todeta, että ympäristöarvoja pidetään yritysten toiminnassa toisaalta tärkeinä tekijöinä, toisaalta taas niiden merkityksen korostamista ei kaikissa yhteyksissä nähdä tarpeelliseksi. Ympäristöarvot ovat ikään kuin tärkeitä periaatteellisella tasolla, mutta käytännön toiminnassa niiden merkitystä ei kuitenkaan pidetä erityisen tärkeänä. Kuitenkin tietoisuutta ympäristöarvoista halutaan joissakin yhteyksissä lisätä, ja juuri periaatteellisella tasolla tapahtuva muutos nähdään tietynlaiseksi edellytykseksi ympäristöasioiden edistämiseksi organisaatiossa laajemmin. Tämän perusteella voitaisiinkin päätellä, että vaikka haastatellut ympäristöjohtajat tiedostivat eron henkilökohtaisten, kannatettujen ja käytössä olevien arvojensa välillä, ero organisaation kannatettujen ja käyttöarvojen välillä ei ole läheskään yhtä selkeä. Ympäristöarvojen merkityksestä liiketoiminnan osana esitettiin siis osin sekä keskenään ristiriitaisia että toisiaan tukevia näkemyksiä. Tämä havainto vaatii kuitenkin tuekseen myös huomattavasti perusteellisempaa tarkastelua, ja jättää siten mielenkiintoisen mahdollisuuden myös jatkotutkimuksen tekemiselle aiheeseen liittyen.

#### Lähteet:

- Argyris, Chris – Schön, Donald A. (1978) *Organizational learning: A theory of action perspective*. Addison-Wesley Publishing Company: Reading, Massachusetts.
- Bansal, Pratima – Roth, Kendall (2000) Why companies go green: A model of ecological responsiveness. *Academy of Management review*, Vol. 43, No: 4, 717–736.
- Buchholz, Rogene A. (1998) *Principles of environmental management. The greening of business*. Prentice Hall: New Jersey.

- Catasus, Bino – Lundgren, Maths – Rynnel, Hans (1997) Environmental managers' views on environmental work in a business context. *Business Strategy and the Environment*, Vol. 6, 197–205.
- Crane, Andrew (1999) Are you ethical? Please tick yes or no on researching ethics in business organizations. *Journal of Business Ethics*, Vol. 20, No: 3, 237–248.
- Crane, Andrew (2000) Corporate greening as amoralization. *Organization Studies*, Vol. 21, No: 4, 673–696.
- DesJardins, Joe (1998) Corporate Environmental Responsibility. *Journal of Business Ethics*, Vol. 17, 825–838.
- Donner-Amnell, Jakob (1995) Puulla parempiin päiviin ja kestävään kehitykseen? – Metsäsektori suomalaisessa talous- ja ympäristökeskustelussa laman vuosina. Teoksessa: *Riskiyhteiskunnan talous. Suomen talouden ekologinen modernisaatio*, toim. Massa, Ilmo – Rahkonen, Ossi, 189–240. Gaudeamus: Helsinki.
- Drumwright, Minette E. (1994) Socially responsible organizational buying: Environmental concern as a noneconomic buying criterion. *Journal of Marketing*, Vol. 58, July, 1–19.
- Eden, S. (1999) 'We have the facts' – how business claims legitimacy in the environmental debate. *Environment and Planning A*, Vol. 31, 1295–1309.
- Eskola, Jari – Suoranta, Juha (1998) *Johdatus laadulliseen tutkimukseen*. Vastapaino: Tampere.
- Fineman, Stephen (1996) Emotional subtexts in corporate greening, *Organization Studies*, Vol. 17, No: 3, 479–500.
- Fineman, Stephen (1997) Constructing the green manager, *British Journal of Management*, Vol. 8, No: 1, 31–38.
- Halme, Minna (1997) Ympäristön ja liiketoiminnan suhdetta koskevien peruskomusten muutos UPM-Kymmenessä 1990-luvulla. *Liiketaloudellinen aikakauskirja*, No: 1, 48–62.
- Harris, L.C – Crane, Andrew (2002) Greening organizational culture. Management views on the depth, degree and diffusion of change. *Journal of Organization Change Management*, Vol. 15, No: 3, 214–234.
- Hemingway, Christine A – Maclagan, Patrick (2004) Managers' personal values as drivers of corporate social responsibility. *Journal of Business Ethics*, Vol. 50, No: 1, 33–44.
- Kallio, Tomi J. (2001) *Moderni ympäristöjohtaminen: historia, käsite ja organisatorinen kenttä*. Turun kauppakorkeakoulun julkaisuja. B-1/2001. Turku.

- Kallio, Tomi J. (2004) *Organisaatiot, johtaminen ja ympäristö – Organisaatiotieteellisen ympäristötutkimuksen ongelmista kohti yleistä teoriaa yritys-luontosuhteesta*. Turun kauppakorkeakoulun julkaisuja. A-3/2004. Turku.
- Kallio, Tomi J. (2005) Kuinka tutkia liiketoiminnan etiikkaa? – Metodologinen tarkastelu. *Hallinnon tutkimus*, No: 2, 125–139.
- Levy, David L. (1997) Environmental management as political sustainability. *Organization & Environment*, Vol. 10, No: 2, 126–147.
- Lindholm, Pirita (2001) Ympäristönsuojelu yrityksissä. Teoksessa: *Ympäristöpolitiikka. Mikä ympäristö, kenen politiikka*, toim. Haila, Yrjö – Jokinen, Pekka, 130 - 140. Vastapaino: Tampere.
- Markkanen, Piia (2003) *Kestävän kehityksen diskurssi – ihanteita, realismia ja näköalattomuutta*. Pro gradu –tutkielma. Turun kauppakorkeakoulu
- Nurmio, Harri (2001) Yksilö eettisenä subjektina. Teoksessa: *Ympäristöpolitiikka. Mikä ympäristö, kenen politiikka*, toim. Haila, Yrjö – Jokinen, Pekka, 223–226. Vastapaino: Tampere.
- Niiniluoto, Ilkka (2000) Luonnon arvo ja ihmisen vastuu. Teoksessa: *Arvot ja luonnon arvottaminen*, toim. Haapala, Arto – Oksanen, Markku, 55–67. Gaudeamus: Helsinki.
- Ott, J. Steven (1989) *The organizational culture perspective*. Brooks/Cole Publishing Company: Pacific Grove, California.
- Pietarinen, Juhani (2000) Ihmislähtöiset luontoarvot ja luonnon omat arvot. Teoksessa: *Arvot ja luonnon arvottaminen*, toim. Haapala, Arto – Oksanen, Markku, 38–54. Gaudeamus: Helsinki.
- Pihkola, Hanna (2005) *Ympäristöarvot osana liiketoimintaa. Empiirinen tutkimus ympäristöarvojen merkityksestä yrityksen toimintaa ohjaavana tekijänä*. Julkaisematon pro gradu -tutkielma. Turun kauppakorkeakoulu: Turku.
- Post, James E. – Altman, Barbara W. (1994) Managing the environmental change process: Barriers and Opportunities. *Journal of Organizational Change Management*, Vol. 7, No: 4, 64 –81.
- Purser, Ronald E. – Park, Changkil – Montuori, Alforonso (1995) Limits to anthropocentrism: Toward an ecocentric organization paradigm? *Academy of Management Review*, Vol. 20, No: 4, 1053–1089.
- Rinne kangas, Matti (2004) Ympäristöjohtajan työ. Teoksessa: *Yritysten ympäristöjohtaminen. Päämäärät, käytännöt ja arviointi*, toim. Ketola, Tarja, 119–140. Turun kauppakorkeakoulun julkaisuja B-2/2004. Tampere.
- Rintanen, Satu (1999) *Luonnonmukainen elintarviketuotanto: Arvolähtöinen vai kilpailustrateginen valinta*. Turun kauppakorkeakoulun julkaisuja D-4/1999. Turku.

- Rintanen, Satu (2004) Eettisyys luonnonympäristön ja yritystoiminnan suhteessa. Teoksessa: *Yritysten ympäristöjohtaminen. Päämäärät, käytännöt ja arviointi*, toim. Ketola, Tarja, 81–98. Turun kauppakorkeakoulun julkaisu B-2/2004. Tampere.
- Schein, Edgar H. (1985) *Organizational culture and leadership*. Jossey – Bass Publishers: San Francisco.
- Shrivastava, Paul (1995) Eco-centric management for a risk society. *Academy of Management review*, Vol. 20, No: 1, 118–137.
- Tamminen, Rauno (1992) Yritysten yhteiskunnallinen vastuu. *Liiketaloudellinen aikakauskirja*, No: 4, 377–389.
- Taylor, Paul W. (1999) Luonnon kunnioittamisen etiikka. Teoksessa: *Ympäristöfilosofia*, toim: Oksanen, Markku – Rauhala-Hayes, Marjo, 225–250, (Alkuteos: Talyor, Paul W. (1981) *The Ethics of Respect of Nature*, käänös Oksanen, Markku.) Gaudeamus: Tampere.
- Vanhala, Sinikka – Laukkanen, Mauri – Koskinen, Antero (1998) *Liiketoiminta ja johtaminen*. 2. uud. p. KY-Palvelu Oy: Keuruu.
- Welford, Richard (2000) *Corporate environmental management 3. Towards sustainable development*. Earthscan Publications: London.
- Welford, Richard (toim.) (1997) *Hijacking environmentalism. Corporate responses to sustainable development*. Earthscan Publications Ltd: Lontoo.
- Vilka, Leena (1993) *Ympäristöetiikka. Vastuu luonnosta, eläimistä ja tulevista sukupolvista*. Yliopistopaino: Helsinki.

# IV

## PANKKISEKTORIN YHTEISKUNTAVASTUU

Titta-Liisa Koivuporras

### 1. Johdanto

Yhä edelleen on tavallista, että yritysjohtajat näkevät etiikan erillisenä funktiona, joka ei välttämättä liity millään tavalla yrityselämään. Liiketoiminnan yhteiskunnallisia vaikutuksia ei aina oteta tarkastelun alle tai niitä katsotaan ruusunpunaisten silmälasien läpi. Viimeaikainen julkinen keskustelu ja varmasti myös arvopohjan muuttuminen ovat kuitenkin vaikuttaneet siihen, että jo useampi johtaja on havahtunut huomaamaan, että hyvä taloudellinen tulos ei ole aina koko totuus. Se on tehnyt tilauksen yhteiskuntavastuun systemaattiselle toteuttamiselle.

Pankkitoiminta on tavallisesti kuvattu kovaksi ja kylmäksi liiketoiminnaksi. Yritysmailmassakin vallitsee mielikuva jähmeästä ja byrokraattisesta rahalaitoksesta, jossa pehmeitä arvoja ei tunneta. Kaiken keskipisteenä ja ”raaka-aineena” on raha, joka omalta osaltaan kylmentää pankkiliiketoiminnan imagoa. Ovatko pankit sitten vastuuttomampia kuin muut yritykset vai onko se vain mielikuvien luoma harha? Tämä kysymys tekee pankkisektorin ja yhteiskuntavastuun yhdistävästä tarkastelusta mielenkiintoisen. Vastakkainasettelu tuntuu aikamoiselta, mutta ehkä välimatka ei olekaan aivan niin pitkä.

Tämä artikkeli on lähtölaukaus väitöskirjalle samasta aiheesta. Artikkeleissa luonnehditaan aluksi suomalaista pankkiliiketoimintaa ja sen kehitystä pankkilaitoksen alkutaipaleelta lähtien. Sen jälkeen esitellään pankkisektorin yhteiskuntavastuun erityispiirteitä kolmen peruspilarin, taloudellisen, sosiaalisen ja ekologisen vastuun kautta. Lopuksi tutustutaan case-tapauksina Iso-Britanniassa toimivaan The Co-Operative Bankiin, ja suomalaiseen Osuus-kunta Eko-Osuusrahaan, jotka ovat pystyneet luomaan vastuullisuudesta oman erottumistekijänsä.

## 2. Pankkiliiketoiminta ja sen erityispiirteet

Pankkien rooli yhteiskunnassamme on merkittävä. Moni pitää suhdettaan pankkiin ”välttämättömänä pahana”, joka ei herätä suurempia intohimoja. Yleistä myös on, että pankit koetaan valtion tarjoamina palveluina tai yleishyödyllisinä yhteisinä. Totuus kuitenkin on, että pankkitoiminta on puhdasta liiketoimintaa, ja kukin pankki pyrkii parhaaseen mahdolliseen tulokseen. Pankkien kilpailutilanne on kova.

### 2.1. Pankkisektorin historia ja kehitys

#### 2.1.1. Suomen Pankin monopoli

Ymmärtääkseen suomalaista pankkilaitosta, on hyvä palata ajassa taaksepäin sen alkutaipaleille. Suomalaiset saivat tuntuman pankkitoimintaan jo 1660-luvulla, kun Ruotsin Pankin edeltäjällä, niin sanotulla Palmstruchin pankilla oli sivukonttori Turussa. Pankin toiminta vaihteli vuosien aikana, ja aika ajoin se toimi liikepankin tavoin. Suomikin käytti pankin palveluita hyväkseen. Pankin otto- ja antolainaus siirtyivät kuitenkin vuonna 1773 Tukholman Diskonttoyhtiölle, jota on kutsuttu Ruotsin ensimmäiseksi liikepankiksi, ja vuonna 1787 Päädiskonttokonttorille, ’valtion liikepankille’. Turun konttori sai luottotukea Ruotsin Pankilta. Osake-enemmistö oli myös ruotsalaisilla, mutta se oli suomalaisten johtama. Kun valtiolliset siteet katkesivat vuosina 1808–1809, laitoksen toiminta päättyi. (Pipping 1962)

Suomen Pankki perustettiin muutamia vuosia myöhemmin, 1811, ja se aloitti toimintansa seuraavana vuonna. Taloudelliset mahdollisuudet olivat kuitenkin huomattavasti heikommät kuin Ruotsin Pankilla oli ollut. Se toimi monia vuosia vähin varoin valtion hoitamana lainakassana. Myös yhtenäinen ja vakaa raha puuttui. Liikkeessä oli sekä Venäjän ja Ruotsin arvoltaan heilahtelevaa setelirahaa että Suomen Pankin pikkuseteleitä, joilla ei ollut merkittävää asemaa. Samalla Ruotsin Diskonttolaitokset alkoivat rapistua, joten niiltä aluksi saatu innostus lopahti myös Suomessa. (Pipping 1962)

Turun Säästöpankki aloitti toimintansa 1823 ja Helsingin Säästöpankki 1826. Säästöpankki-idea oli saatu Englannista. Maaseudulle säästöpankkeja alettiin perustaa 1840-luvun loppupuolella. (Blomstedt 1989)

Sekavat rahaolot alkoivat herättää keskustelua yksityispankkien perustamisesta vuonna 1837. Ruotsin rahan kierto oli lisääntynyt Suomessa 1830-luvun alkupuolella, ja se hermostutti Suomen johtajia. Myös Venäjän ja Ruot-

sin paperirahan hopeakurssit alkoivat vakaantua, samoin kuin niiden keskinäinen arvo.

1838 senaattiin saapui anomus koskien Oulun yksityisen Kauppapankin perustamista. Oulun Kauppiaskunnan jäsenten tarkoitus oli luoda yksityispankki, koska kauppiaat olivat joutuneet antamaan pitkäaikaisia luottoja huonon sadon vuoksi, Oulun etäisyys Suomen Pankista oli merkittävä, ja toiveena oli saada syntymään teollisuusyrityksiä paikkakunnalle ja syrjäyttää yksityisillä pankkisetelillä ruotsalaiset setelit Pohjois-Suomen rahaliikkeestä. Anomuksessa he esittivät, että pankille myönnettäisiin peruspääomailain. Senaatti hylkäsi anomuksen, koska laitoksen toiminta olisi aloitettu valtion antaman lainan turvin.

Vuosina 1840 ja 1842 Suomen Pankki perusti sivukonttoreitaan, niin sanottuja vekselikonttoreita Turkuun, Vaasaan, Kuopioon, Viipuriin ja Ouluun. Pankki laajensi toimintaansa myös muilla tavoin.

1850-luvulla Ruotsissa alkoi voimakas pankkien perustamiskausi. Niin myös Suomessa alkoi liikehdintä asian ympärillä. Pankkikysymystä koskevia painettuja julkaisuja kulkeutui Suomeen ja myös J.V.Snellman kirjoitti merkittävän yksityispankkeja koskevan kirjoitelman. Kirjoituksessa käsiteltiin muun muassa Ruotsin rahalaitokseen pohjautuen talletuksia, luotonantoa ja osakkeiden omistamisen laajentamista. Pankkisuunnitelmat saivat lisätukea vuonna 1857, kun eräänlainen komitea laati ehdotuksen ”Johtosääntö yksityisille pankkiyhtiöille, jotka antavat luottoseteleitä”. Ehdotus pohjautui taas Ruotsin malliin. Mietinnössä painotettiin sitä, että Suomen Pankilla ei ollut mahdollisuuksia tyydyttää kaikkea luoton tarvetta. Suunnitellut pankit olisivat olleet maakuntapankkeja, jotka olisivat kukin perustaneet myös sivukonttoreita. Suomen Pankki oli jyrkästi ehdotusta vastaan. Erityisesti komitean ehdottamat yksityiset pankkisetelit saivat johtokunnan närkästymään.

Myös muilla paikkakunnilla alkoi viritä suunnitelmia pankkien perustamiseksi, mutta Suomen Pankin vastustus tiukkeni. 1859 turkulaiset, porilaiset ja tamperelaiset kauppiaat jättivät pankin perustamista koskevan anomuksen. Anomus hylättiin. Tärkeimpänä perusteena oli Suomen Pankin juuri tekemä aloite toimintansa laajentamiseksi muun muassa ottamalla vastaan talletuksia. Näin Suomen Pankki pyrki kaikin tavoin säilyttämään monopoliasemansa. Myöhemmin samana vuonna anomus tuli Jyväskylästä. Suomen Pankin johtokunta hylkäsi anomuksen sen epäkypsyyden vuoksi. Ehdotetusta pankista olisi heidän mielestään tullut omituinen säästöpankin ja liikepankin sekamuoto. (Pipping 1962)

### 2.1.2. Pankkitoiminta kehittyy

Suomen historiassa 1860-luvulla on merkittävä rooli niin yleisesti kuin myös pankkilaitoksen kannalta. Katovuodet 1862 ja 1865 ja niistä seurannut nälkävuosi 1867 löivät oman surullisen leimansa kansakuntamme historiaan. Mutta paljon positiivistakin tuona vuosikymmenenä tapahtui. Säätyvaltiopäivät herätettiin henkiin, painovapaus laajeni ja rautatieverkostoa rakennettiin. Elinkeinovapaus lisääntyi ja vastavuoroisuus kasvoi Venäjän kaupassa. Myös rahatalouteen liittyen 1860-luvulla tapahtui merkittäviä uudistuksia: 1860 Suomen markka määrättiin rahayksiköksi ja hopeakanta otettiin käyttöön 1865. Suomen Pankki luovutettiin säätyjen hallintaan vuonna 1868 ja Suomen Hypoteekkiyhdistys perustettiin 1861. Vuonna 1862 perustettiin Suomen Yhdys-Pankki, maan ensimmäinen liikepankki. (Pipping, 1962) Suomen Yhdys-Pankki avasi konttorinsa Helsingissä heinäkuussa 1862, ja pian avattiin myös haarakonttoreita seitsemässä kaupungissa. Yhtiöjärjestyksen mukaan pankin tarkoituksena oli ”huojentaa rahaliikettä Suomen maanviljelykselle, teollisuudelle ja kaupalle”. (Blomstedt, 1989)

Vuonna 1866 säädettiin valtiopäivillä hyväksytty pankkitoimintaa koskeva laki. Sen pohjana oli Ruotsin pankkilaki. Sen mukaan liikepankit saattoivat olla osakeyhtiöitä tai avoimia yhtiöitä, ja laki määritteli tarkat ohjeet muun muassa pankin järjestysmuodosta ja valvonnasta. Liikepankit olivat senaatin talousosaston valvonnan alla. Pankkilaisissa vaadittiin yksityispankilta 1,5 miljoonan markan peruspääoma. Tämä säännös, mikä pyrki turvaamaan pankkien vakavaraisuuden, estikin muutamien pankkien perustamisen. Pankkilaki kuitenkin uusittiin vuonna 1886, jossa liikepankkien määrättiin olevan aina osakepankkeja, ja peruspääoman minimisumma laskettiin 300 000 markkaan. Uusia liikepankkeja perustettiin vilkkaasti 1870–1880-luvuilla. Yksityispankit käyttivät järjestäytyessään niin sanottua skotlantilaista mallia. Pankeilla oli tämän mallin mukaan laaja sivukonttoriverkko, ja pankkiverkko kattoikin lähes koko maan. (Blomstedt, 1989)

### 2.1.3. Säästöpankkien ja liikepankkien kausi

Säästöpankit olivat toimineet laajasti koko yksityispankkilaitoksen kehittämisen ajan. Niiden määrä kasvoi huomattavasti 1870–1880-luvuilla, samaan aikaan kun uusia liikepankkeja perustettiin voimakkaasti. Vuonna 1889 säästöpankkeja oli Suomessa 109. Säästöpankeilla säilyi kuitenkin sosiaalipoliittinen leima, ja säästöpankin johtotehtävissä toimiminen tarkoittikin enemmän yhteiskunnallisen mielen osoittamista kuin kiinnostusta taloudellisiin asioihin. Vuonna 1887 Suomeen perustettiin valtion säästöpankkilaitos ulkomaisen

mallin mukaan. Tämän Postisäästöpankin tavoitteena oli harjoittaa säästöpankkitoimintaa koko maan kattavasti. Vuosikymmenen loppupuolella sillä olikin jo 253 toimipistettä postitoimipaikoissa. Pankki tavoitteli lasten, koulu-  
laisten, opiskelijoiden ja työväestön pieniä säästöjä, eikä se antanut luottoa muille kuin valtiolle. (Blomstedt 1989)

Vuonna 1889 perustettiin Kansallis-Osake-Pankki, jonka osakkeiden merkitsijät edustivat suomalaisia valveutuneita. Niin sanottuja vähäväkisiä ei merkitsijöiden joukossa ollut, sillä 200 markan summa oli heille liian suuri sijoitus. Myös yhteiskunnan ylimmässä kerroksessa oli enemmistö heitä, jotka eivät tähän hankkeeseen voineet osallistua, kielipoliittisista periaatesyistä. Kyseessä oli kansallinen suomenmielinen pankki. Suomalaisuusliikkeen merkitävät henkilöt olivatkin mukana osakasluettelossa: muun muassa Werner Söderström, G.A. Serlachius, K.G.Göös ja K.J Gummerus. (Blomstedt 1989)

1800–1900 -lukujen vaihteessa taloudelliset suhdanteet vaihtelivat roimasti. Se hidastikin uusien liikepankkien syntymistä 1890-luvun alussa. Liikepankkeja toimi tuolloin kuusi: Suomen Yhdys-Pankki, Pohjoismaiden Osakepankki, Vaasan Osake-Pankki, Kansallis-Osake-Pankki, Privatbanken (ent. Helsingin Kansanpankki) ja Uudenmaan Osakepankki. 1890-luvun loppupuolella liikepankkien perustaminen sai taas uutta pontta. Tuolloin Suomessa oli liikepankkien haarakonttoreita yksi 40 000 asukasta kohden. Vuosisadan vaihteessa suhde oli jo yksi konttori 25 000 asukasta kohden. (Blomstedt 1989)

#### 2.1.4. Osuuspankit perustetaan

1890-luvulla alkoi osuuspankkitoiminnan käynnistäminen. Tuolloin Suomi oli vielä hyvin maatalousvaltainen yhteiskunta, ja väestöstä 90 % asui maaseudulla, jossa oli huomattavia sosiaalisia ja poliittisia ongelmia. Torppareiden ja maataloustyöläisten talouksien tulotaso oli alhainen, ja tulot olivat epäsäännöllisiä.

Hannes Gebhard oli opiskellut tuolloin Saksassa ja samalla päässyt tutustumaan osuustoiminta-aatteeseen. Hän uskoi, että sen avulla maaseudun ihmisten ammatillisia valmiuksia voitaisiin parantaa ja näin myös murtaa köyhyyden noidankehä. Liikepankit, säästöpankit ja Suomen Hypoteekkiyhdistys eivät voineet myöntää luottoja näille maaseudun köyhimmille.

Gebhardin lähtökohtana olivat pienet, yhteen kylään rajoittuvat kassat, joita jäsenet hoitivat. Varat oli tarkoitus saada kerättyä jäsenten talletuksista, mutta koska rahaa liikkui Suomessa tuohon aikaan vielä vähän, käännyttiin valtion puoleen. Valtio myönsi varoja osuuspankkijärjestön käyttöön, ja tätä tarkoitusta varten perustettiin osakeyhtiömuotoinen keskuspankki vuonna

1902, joka lainasi hankkimansa rahat edelleen maaseudun osuuspankeille. Vuonna 1903 toiminnan aloitti 8 osuuspankkia ja 1913 ylitettiin 400 osuuspankin raja, jolloin osuuspankki löytyi Suomen jokaisesta kunnasta.

Vuodesta 1920 lähtien osuuspankit saivat ottaa talletuksia vastaan ja seuraavana vuosikymmenenä ne kehittyivätkin lainakassoista laajemman pankki-toiminnan suuntaan. Talletusten suhteen markkinaosuus oli noin 10 prosenttia, ja maatalouden luotottajina ne olivat merkittävimpiä.

Sodan jälkeen Suomessa alkoi uudelleenasuttaminen, joka koski yli puolta miljoonaa suomalaista. Valtio myönsi lainoja tähän tarkoitukseen. Koska yhteiskunnalliset olot olivat epävakait, useimmat pankit eivät kuitenkaan olleet halukkaita hoitamaan valtion lainojen välitystä. Osuuspankit suhtautuivat asiaan kuitenkin myönteisesti, ja tätä kautta osuuspankit nousivat tasaveroiseen asemaan muiden pankkien kanssa.

1950-luvulla Suomi alkoi siirtyä lopullisesti maatalousvaltaisesta yhteiskunnasta teollisuus- ja palveluyhteiskunnaksi. Myös osuuspankkien oli oltava mukana muutoksessa, ja näin niiden toiminta siirtyi pikkuhiljaa asiakkaiden perässä maalta kaupunkeihin. Yhä suurempi osa asiakkaista oli kaupunkien palkansaajia. Osuuspankeilla oli tällä kertaa merkittävä rooli uusien kaupunkilaisten asuntojen rahoittamisessa. Vaikka markkinaosuuksien positiivinen kehitys 1950–1960-luvuilla kertookin osuuspankkien kyvystä sopeutua uusiin olosuhteisiin, ei ilman ongelmiaakaan selvitty. Pankit olivat rutinoituneet maatalouden luototukseen ja olivat siinä todellisia asiantuntijoita, mutta elinkeinoelämän luototuksessa jouduttiin moni asia opettelemaan kantapään kautta esimerkiksi riskien hallintaan liittyen.

1970-luvulla tulivat uudet pankkilait voimaan, ja se merkitsi paikallisosuuspankkien asettamista lähes samanveroiseen asemaan liikepankkien kanssa. Osuuspankeille tämä merkitsi pankkistatuksen saamista. (Kuusterä 2002) 1990-luvun pankkikriisi puhututtaa edelleen ihmisiä. Tuolloin lainaa myönnettiin kevyin perustein, ja lainasummat saattoivat olla kohtuuttomia. Pankkikriisin aikaan pankit joutuivatkin kirjaamaan huomattavia summia luottotappioihin.

## 2.2. Pankkisektori nykypäivän Suomessa

Pankkien pääliiketoimintaan kuuluvat talletusten vastaanottaminen ja luottojen myöntäminen. Lisäksi pankit tarjoavat varallisuudenhoitopalveluja, sijoitus- ja säästämiskorjauksia sekä erilaisia neuvontapalveluja. Pankkeja tarvitaan, että niin yritykset kuin yksityishenkilötkin pystyvät hoitamaan maksuliikettään.

Suomessa toimii liikepankkeja, osuuspankkeja ja säästöpankkeja. Lisäksi useilla ulkomaisilla pankeilla on konttoreita Suomessa. 2000-luvulla Nordea,

Osuuspankki ja Sampo ovat olleet suurimpia suomalaisia pankkeja. Nordea on päihittänyt kilpailijansa talletusten vastaanottajana, osuuspankit puolestaan luottojen myöntäjinä. Sampo-pankki on sijoittunut molemmilla osa-alueilla kolmanneksi.

Nordea Pankki Suomi on osa Nordea-konsernia, joka toimii useissa maissa. Sen päämarkkina-alueen kuitenkin muodostavat Pohjoismaat ja Itämeren alue. Konsernin emoyhtiön osakkeet noteerataan Helsingin, Tukholman ja Kööpenhaminan pörsseissä. Tämänhetkinen Nordea on monien fuusioiden tulos. Merita-pankki syntyi vuonna 1995, kun Suomen Yhdyspankki ja Kansallis-Osake-Pankki yhdistyivät. Kaksi vuotta myöhemmin Merita fuusioitui ruotsalaisen Nordbankenin kanssa muodostaen MeritaNordbanken-konsernin. Vuonna 2000 tanskalainen Unidanmark-konserni yhdistyi MeritaNordbankenin kanssa, samoin kuin norjalainen Christiania Bank og Kreditkasse. Seuraavana vuonna yhtiöön ostettiin lisäksi myös ruotsalainen Postgirot Bank. Näistä syntyi nykytuotoinen Nordea.

OP-ryhmä on valtakunnallinen pankkiryhmä, johon kuuluu 239 itsenäistä osuuspankkia ja keskusyhteisö Osuuspankkikeskus. Osuuspankit toimivat itsenäisesti ja paikallisesti, ja ne ovat jäsentensä omistamia. OKO Osuuspankkien Keskuspankki Oyj toimii osuuspankkien keskusraha-laitoksena. Osuuspankit vastaavat toistensa veloista ja sitoumuksista.

Sampo-konserniin kuuluvat vahinkovakuutusyhtiö If ja pitkäaikais-säästämiseen erikoistunut pankki Sampo. Konsernin toiminta käynnistyi vuonna 2001, kun Leonia-pankkikonserni (Suomen Vientiluoton, Mandatum ja Postipankin fuusio) ja vakuutusyhtiö Sampo yhdistyivät. Sampo-konsernin pääliiketoiminnat ovat vahinkovakuutus, pankkitoiminta ja pitkäaikais-säästäminen.

Muita Suomessa toimivia pankkeja ovat muun muassa säästöpankit, Ålandsbanken, paikallisosuuspankit ja Tapiola Pankki. Suomessa toimivista ulkomaisista pankeista merkittävin on Handelsbanken. (Suomen Pankkiyhdistys 2005)

### 3. Yrityksen yhteiskuntavastuu ja pankkitoiminta

Suomen kielen perussanakirjan (1994) mukaan vastuu tarkoittaa velvollisuutta vastata jostakin asiasta, henkilöstä tai toiminnasta. Vastuu voi olla esimerkiksi moraalista tai taloudellista tai toisaalta henkilökohtaista tai jaettua. Yritysten yhteiskuntavastuu jakaa mielipiteitä. Toiset mieltävät sen ehdottomaksi liiketoiminnan edellytykseksi, toiset taas pitävät sitä imagokikkailuna ja kauniina sanana vailla mitään käytännön todellisuuspohjaa. Keskustelua on herättänyt myös kysymys siitä kumpi on ensin, vastuu vai vauraus: edellyttääkö vastuu

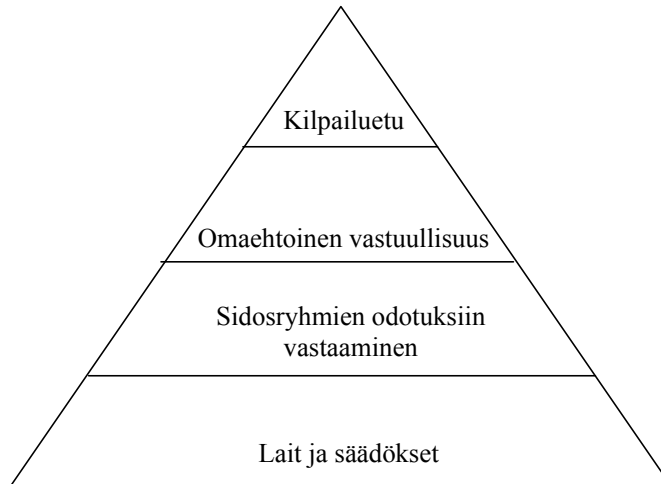
aina ensin vaurautta, vai saavutetaanko menestys vasta hyvän eettisen toiminnan tuloksena? (Juholin 2004)

Ihmisten arvot ovat vaihdelleet selvästi vuosikymmenten aikana. Niin sanotut pehmeät arvot ovat tulleet ihmisille ja sitä kautta myös organisaatioille entistä tärkeämmiksi. Perhe on pitkään säilynyt ihmisten tärkeimpänä arvona. Toiselle sijalle on noussut ystävyys, joka on samalla tipauttanut työn arvona kolmanneksi. Kun sotien jälkeen tärkeimpinä pidettiin aineellisen hyvän saavuttamista ja sosiaalisten roolien ja normien noudattamista, 1960-luvulla poliittiset ideologiat nousivat tärkeään rooliin. 1980-luvulla arvostettiin riskejä, tehokkuutta ja pragmaattisia arvoja ja laman jälkeen elämän mielekkyys ja eettiset arvot ovat olleet tärkeitä. (Aaltonen et al. 2003)

Pankit mielletään yhä edelleen byrokraattisiksi ja konservatiivisiksi laitoksiksi. Tästä syystä niiden oletetaan edelleen arvostavan parin kymmenen vuoden takaisia tehokkuusarvoja. Pystyäkseen vastaamaan asiakaskuntansa odotuksiin, tulee pankkien kuitenkin sisäistää sen hetkiset ihmisten arvostukset. Asioita ei voi katsoa enää pelkän tehokkuuden näkökulmasta, vaan post-materialististen arvojen toteuttaminen tulisi nähdä ennen kaikkea positiivisena mukautumisena ympäröivään yhteiskuntaan, joka parhaassa tapauksessa johtaa jopa parempaan tulokseen. Ajatus pehmeiden arvojen toteuttamisen tuomista kustannuksista ja tulonmenetyksistä on kuitenkin edelleen vallitseva monissa yrityksissä finanssisektorilla.

Yritykset kantavat yhteiskuntavastuuta eri tavoin ja eri lähtökohdista käsin. Toiset yritykset ovat ottaneet toiminnassaan eettiset arvot huomioon jo vuosia ja toiset ovat vasta havahtuneet asiaan. Maamme historiaan on jäänyt monia merkittäviä hyväntekijöitä yritysmaailmasta. Ennen yritys saattoi vastata vapaaehtoisesti sellaisista toimista, jotka nykyään hoidetaan yhteiskunnan toimesta lainsäädännön velvoittamana.

Yhteiskuntavastuun kantaminen voidaan jakaa neljään eri toteuttamistasoon (kuvio 1).



Kuvio 1. Yhteiskuntavastuun toteuttamisen tasot. (TT 2001)

Ensimmäisellä tasolla olevat yritykset noudattavat lakeja ja säädöksiä, mutta eivät ole valmiita huomioimaan eettisiä linjauksia liiketoiminnassaan sen laajemmin. Tälle portaalle ovat yltäneet lähes kaikki suomalaiset yritykset. Lakien ja säädösten noudattaminen on edellytys liiketoiminnan jatkumiselle. Toisella tasolla olevat yritykset pyrkivät huomioimaan lisäksi myös sidosryhmänsä ja niiden odotukset sekä vastaamaan niihin. Tätä ajattelutapaa kuvaa hyvin Elcoteqin hallituksen puheenjohtaja Antti Piippo Kauppalehti Option haastattelussa (27.5.2004):

Termi yhteiskuntavastuu saa ihmiset ajattelemaan, että yrityksillä olisi jokin vastuu yhteiskunnan toimivuudesta. Yritykset ovat vastuussa asiakkailleen, rahoittajilleen, omistajilleen ja henkilöstölleen, mutta eivät ne voi yhteiskunnasta vastata. Yhteiskunnasta voi vastata vain se, jolla on valta eli kansa, ja sitä edustaa eduskunta.

Seuraavalla portaalla olevat yritykset kantavat vastuuta yhteiskunnasta oma-aloitteisesti esimerkiksi ympäristöjärjestelmien avulla. Tällaiset yritykset haluavat tietoisesti kantaa oman kortensa kekoon yhteiskunnan hyvinvoinnin edistämiseksi. Ylimmällä portaalla vastuunkantamisesta on pystytty luomaan kilpailuetu. Vastuullisuus on osa yrityksen toimintatapoja ja jokapäiväistä työtä. Vastuullisuus-teemaa käytetään ehkä markkinointiviestinnässä ja yrityksen eri toimintojen vaikutuksia arvioidaan ja kehitetään jatkuvasti. Suomalaiset pankit toimivat tällä hetkellä ”vastuullisuusvuoren” toisella ja kolmannella tasolla. Tavoitteena monilla pankeilla on kuitenkin vastuullisuuden hyödyntäminen lopulta kilpailussa, kuten Keski-Euroopassa on jo pystytty tekemään.

Pankit myös pyrkivät toteuttamaan yhteiskuntavastuutaan oman liiketoimintansa puitteissa. Niin sanottu amerikkalainen hyväntekeväisyyslahjoituksiin perustuva 'vastuullisuuskin' on pankkimaailmalle tuttua, mutta entistä enemmän vastuullisuus on pyritty kytkemään omaan perusbisnekseen. (Kotisalo 2004) Seuraavissa kappaleissa keskitytään yhteiskuntavastuun osa-alueiden, taloudellisen, sosiaalisen ja ekologisen vastuun pääpiirteisiin pankkisektorilla.

### 3.1. Taloudellinen vastuu – pankkien ja eettisyyden kulmakivi

Taloudellinen vastuu liittyy taloudellisen hyvinvoinnin tuottamiseen. Joidenkin näkemysten mukaan hallittu taloudellinen kasvu on ainoa mahdollinen tie kestävään kehitykseen. Toisaalta ajatellaan, että taloudellinen kasvu ja kestävä kehitys ovat ristiriitaisia käsitteitä. Tätä ajattelutapaa kuvaa hyvin jo Rooman klubin Kasvun rajat -mietintö. (Rohweder 2004) Mietinnössä korostetaan jatkuvan kasvun, niin taloudellisen kuin väestönkasvunkin suurta merkitystä yhteiskuntaamme ja sitä, miten loputon kasvu tuhoaa oman elinympäristömme:

Vasta nyt, kun ihminen on alkanut ymmärtää jotakin väestökasvun ja taloudellisen kasvun vuorovaikutuksesta ja kun kummassakin on tultu ennennäkemättömiin mittoihin, hänen on pakko ottaa huomioon planeettansa sekä oman olemisensa ja toimimisensa rajat. Ensi kertaa on tullut välttämättömän tärkeäksi tutkia rajoittamattoman aineellisen kasvun kustannuksia ja miettiä vaihtoehtoja sen jatkumiselle. (Meadows et al. 1972, 192)

Emme voi siis antaa yhtä ainoaa oikeaa vastausta siihen, mitä kestävä taloudellinen toiminta on. Pankkien taloudellinen vastuu nähdään kuitenkin yleensä koostuvan muun muassa kannattavuudesta, kilpailukyvyistä, omistajien tuotto-odotuksiin vastaamisesta, vakavaraisuudesta, tuloveroista, palkoista ja yhteiskunnan taloudellisen hyvinvoinnin tuottamisesta.

Pankkitoimintaan taloudellisen vastuun tietoinen toteuttaminen ei tuo juurikaan mitään uutta. Pankit toimivat tiukan säätelyjärjestelmän puitteissa, ja niiden toiminta on tarkasti valvottua. Toiminnan lähtökohtana on kannattavuus. Pankeilla on näin ollen pitkät perinteet tämän osa-alueen toteuttamisessa, joten sen voidaan olettaa luovan hyvät mahdollisuudet myös sosiaalisen ja ekologisen vastuun kantamiselle. Pankeilla voidaan nähdä kolmenlaisia näkökohtia yhteiskuntavastuun kantamiseen: vastuullisuudella 1) vähennetään riskejä, jolloin pääoman hinta on yritykselle alempi, 2) parannetaan kustannustehokkuutta tai 3) kasvatetaan markkinaosuutta tai katetta.

Yhteiskuntavastuun noustessa paljon puhututtavaksi aiheeksi myös pankkien keskuudessa 1990-luvun alussa, se synnytti myös uusia liiketoimintoja ja tuotteita sekä palveluita jo 1990-luvun puolessa välissä. Pankeissa on

ryhdytty yhä kattavammin tarjoamaan niin sanottuja vastuullisia rahastoja, ja niiden kysyntä on ollut jatkuvassa kasvussa. Useissa pörsseissäkin käytetään nykyään erillisiä vastuullisten yritysten listoja, merkittävimpanä Dow Jones Sustainability -indeksi New Yorkissa. Keski-Euroopassa jopa eettiset rahastot, joissa sijoittamisen lähtökohtana ja tärkeimpänä kriteerinä on eettisyys, ovat yhä suosituimpia. (Flanagan 2004)

### 3.2. Sosiaalinen vastuu – ihmiset ja pankki, samaa maata?

Sosiaalinen vastuu keskittyy yrityksen sidosryhmiin. Niin sanottu välitön sosiaalinen vastuu kohdistuu yrityksen työntekijöihin, esimerkiksi työtyytyväisyyteen, henkilöstön osaamiseen ja hyvinvointiin. Lisäksi myös vastuu yrityksen tarjoamista tuotteista ja palveluista luetaan tähän sosiaalisen vastuun osaluokkaan. Välillinen sosiaalinen vastuu puolestaan kattaa vastuun sidosryhmistä laajemmin. Siihen kuuluvat esimerkiksi vastuu toimintaympäristöstä, toimiminen oman alueen hyväksi vuorovaikutuksessa muiden toimijoiden kanssa ja eettisesti hyväksyty toimiminen yritysverkostossa. (Rohweder 2004)

Pankkisektorin murros viime vuosikymmenten aikana on luonut huomattavia haasteita sosiaalisen vastuun kantamiselle. Pankeissa on perinteisesti kannettu vastuuta henkilöstön osaamisesta. Pankit ovat hyvä esimerkki asiantuntijaorganisaatiosta: kilpailussa merkitsevät osaaminen ja palvelualltius. Jatkuva toimintaympäristön muutos, lakien ja säädösten, kilpailutilanteiden ja asiakkaiden tarpeiden muutokset vaikuttavat siihen, että pankin henkilökunnan täytyy pystyä sisäistämään nopeasti uutta tietoa. Usein pankin työntekijät ja asiakkaat joutuvat reagoimaan ympäristön muutoksiin samanaikaisesti, mikä vaatii henkilöstöltä tietynlaista rohkeutta ja aktiivisuutta pystyäkseen hallitsemaan tilanteen.

Eri pankkiryhmät ovat ottaneet osaa viime aikojen tasa-arvokeskusteluun. Pankit ovat perinteisesti työllistäneet pääasiassa naisia, mutta esimiehet ovat lähes poikkeuksetta olleet miehiä. Naisia onkin kannustettu hakeutumaan entistä enemmän esimies- ja johtotehtäviin. Myös hallintoon on pyritty saamaan naisia enemmän mukaan. Tämä vaatii tietynlaista asennemuutosta etenkin vanhemman sukupolven, sekä pankkilaisten että asiakkaiden keskuudessa: pankinjohtaja tai pankin toimitusjohtaja voi olla myös nainen.

Suomen pankkien henkilökunta on suhteellisen iäkästä ja lähivuodet ovatkin monen kohdalla eläkkeelle siirtymisen aikaa. Tämä sukupolvi on aloittanut pankkiuransa aivan erilaisissa merkeissä kuin mitä se tänä päivänä on. Työ on muuttunut entisestä asiakaspalvelutyöstä myyntityöksi. Enää asiakasta ei voi odottaa tiskissä, vaan heihin ollaan aktiivisesti yhteydessä pankin aloitteesta. Tällainen kulttuurin muutos ja kovat tavoitteet ovat vaikuttaneet

henkilöstön työtyytyväisyyteen: moni on kokenut myyntityön ahdistavaksi, vaikeaksi ja ennen kaikkea erilaiseksi, mihin on tottunut menneiden vuosien aikana. Johdon toimenpiteet ja hyvä työilmapiiri voivat kuitenkin johdattaa henkilöstön sujuvasti ja luottavaisin mielin yli murroksen.

Vielä pari vuosikymmentä sitten asiakkaat olivat suhteellisen sitoutuneita omaan pankkiinsa. Laina haettiin automaattisesti omasta lähikonttorista, eikä esimerkiksi lainojen koroista juuri keskusteltu muiden kanssa. Toisin on nykyään: Pankkeja kilpailutetaan erityisesti lainaa tarvittaessa, ja ei ole mitenkään tavanomaisesta poikkeavaa, että ihminen vaihtaa pankkia jopa vuosittain. Tavallista on myös hajauttaa raha-asiat moneen eri pankkiin, mikä kuitenkin yleensä ei ole kannattavaa. Lainan korko ja pankkien palvelumaksut ovat nykyään yleinen keskustelun aihe.

Pankkien teettämien tutkimusten mukaan asiakkaat pitävät luotettavuutta yhtenä merkittävimmistä asioista valitessaan pankkia. Luottamuksen tuleekin vallita molemmiin puolin, että yhteistyö sujuu saumattomasti. Asiakkaan tulee voida luottaa pankkiinsa tallettaessaan tililleen varoja: rahat todella pysyvät tilillä ja jopa kasvavat korkoa. Luottamusta on kuitenkin myös se, että pankissa asiakkaan asioista ollaan kiinnostuneita kokonaisvaltaisesti ja hänen sen hetkistä tilannettaan ymmärretään. Tai että asioista kerrotaan selkokielellä niin, että asiakas voi luottaa, että hänelle todella kerrotaan kaikki se, mikä asiassa on oleellista. Toisaalta pankin tulee voida luottaa laina-asiakkaansa mahdollisuuksiin ja haluun suoriutua lainan takaisinmaksusta sovitussa aikataulussa. Luottamusta lisää myös pankin avoin tiedottaminen. Läpinäkyvyys on myös yksi tae asiakastyytyväisyydestä.

Rahoitustilanteessa pankkien vastuu kulminoituu asiakkaan maksukykyyn. On tärkeää, että pankeissa vaaditaan asiakkaalta maksukykykyselyä, ja että lainaa ei myönnetä, mikäli laskelmat osoittavat, että asiakas ei pysty lainaa maksamaan. Samalla tämä on osa pankin taloudellisen vastuun kantamista ja riskien hallintaa. Toisaalta pankin joustavuus ja asiakkaan tilanteen ymmärtäminen on myös tärkeää. Mikäli asiakas esimerkiksi tarvitsee lainastaan lyhennysvapaita kuukausia, on se tietyissä rajoissa vastuullista niitä myöntää.

Viime aikoina keskustelua on herättänyt palvelumaksujen ja korkojen ohella myös asiointikanavat ja konttoriverkosto. Erityisesti vanhemmat ihmiset ovat tottuneet käymään omassa asiointikonttorissaan viikoittain, jotkut jopa päivittäin. Pankit ovat kuitenkin kannustaneet asiakkaitaan asioimaan pankki-automateilla ja viime vuosina erityisesti internetissä. Tarkoituksena on ollut toiminnan tehostaminen, kulujen pienentäminen ja toisaalta asiakastyytyväisyyden lisääminen. Maksu- ja nostoautomatteja on poistettu alueilta, joilla käyttö on ollut vähäistä, ja ihmisiä on kannustettu käyttämään kansainvälisiä pankkikortteja. Nuoret ovat sisäistäneet asiointimuutoksen nopeasti, ja he ovatkin kokeneet sähköiset palvelut asiointia nopeuttavina ja helpottavina.

Vanhemmat ihmiset eivät kuitenkaan ole aina tottuneet tietokoneen ja internetin käyttöön, ja toiset epäilevät niiden turvallisuutta. Samoin pankkiautomaattien ja erityisesti konttorien poistuminen lähiseuduilta on koettu erityisesti syrjäseuduilla elämää huomattavasti hankaloittavaksi. Pankkikortinkin käyttö saattaa olla vaikeaa ja turvatonta vanhuksille.

Pankeille konttoriverkoston harventaminen asettaa erityisen haasteen: tuijottaako ainoastaan kannattavuuslukuja vai ollako mukana maaseudun autioitumisen estotalkoissa?

Sosiaaliseen vastuuseen kuuluu myös aito ja avoin vuorovaikutus yrityksen omistajien kanssa. Osuuspankin omistajajäsenet voivat olla mukana pankin päätöksen teossa ja ovat oikeutettuja tiettyihin etuihin ja bonustuloihin siinä suhteessa missä käyttävät pankin palveluita. Osuuspankkien työnantajia ovat omistajajäsenet, jotka edellyttävät pankilta läpinäkyvää ja luotettavaa sekä tuloksellista toimintaa. Liikepankkien osakkeenomistajat ovat toiset suurillakin summilla mukana pankin toiminnassa. Sijoittajat edellyttävät ennen kaikkea parasta mahdollista tulosta ja näin tuottoa omalle sijoitukselleen.

Yhteiskuntavastuun raportointi on lisääntynyt myös pankeissa. Yritysten tulisi kuitenkin muistaa, että raportoinnin tulee olla mahdollisimman todenperäistä, faktatietoa sisältävää informaatiota. Toisaalta pelkät tilastot eivät aina kerro asioista tarpeeksi. Esimerkiksi asiakastytyväisyysluvun lisäksi sijoittaja todennäköisesti haluaisi tietoa siitä, miten tyytyväisyyttä johdetaan ja miten se vaikuttaa myyntiin, riskeihin tai esimerkiksi kustannustehokkuuteen. (Flanagan 2004)

Nykyisessä pankkien kilpailutilanteessa rahalaitokset käyttävät suuria summia markkinointiviestintään ja brändin luomiseen. Markkinoinnin ja mainonnan etiikka on kuitenkin huomioonotettava asia, vaikka kilpailutilanne olisi miten tiukka tahansa. Suomessa pankkien mainonta on kuitenkin ollut hyvin asiallista.

Pankit ovat kautta historian olleet merkittäviä vaikuttajia omalla toiminta-alueellaan: kaupungissa, kunnassa tai kylässä. Pankit ovatkin olleet aktiivisesti mukana kehittämässä ympäröivää yhteiskuntaa ja tukemassa erilaisia hankkeita. Tavallista on ollut, että pankit ovat sponsorineet ja tukeneet urheiluseuroja, kulttuurihankkeita, tapahtumia sekä koulutus- ja tutkimushankkeita. Varsinkin pienemmissä kylissä se on koettu itsestään selväksi asiaksi. Viime vuosina pankit ovat kuitenkin vähentäneet muun muassa sponsorointituen määriä tai ainakin kohdentaneet niitä tarkemmin omaan liiketoimintaansa paremmin sopiviin kohteisiin. Myös pankkien hyväntekeväisyyslahjoituksia on harkittu perusteellisemmin.

### 3.3. Ekologinen vastuu – voiko pankki toimia epäeettisesti ympäristöasioissa?

Pankeissa, kuten muissakin yrityksissä kiinnostus kestäväan kehitykseen alkoi 1990-luvulla ja keskittyi lähes yksinomaan ympäristöasioihin. Vieläkin on kuitenkin tavallista, että pankkitoiminta koetaan täysin ympäristöystävälliseksi, vaikka mitään erityisiä toimenpiteitä asian eteen ei olisi tehtykään. On totta, että pankkitoiminta ei saastuta ympäristöä samalla tavoin kuin esimerkiksi metsä- tai kemianteollisuus. Mutta vaikka pankit eivät olekaan suuria saastuttajia tai raaka-aineiden tuhlajia, on niiden yhteiskunnallinen rooli niin merkittävä, että niiden voisi odottaa kantavan vastuunsa ympäristöasioista jo periaatteesta. Sarokin ja Schulkinin (1991, 7) mukaan:

The business of moving money is inextricably linked to the movement of raw materials, finished goods, labor and ultimately to the quality of our natural environment.

Pankit ovat merkittäviä toimijoita omalla alueellaan, ja muut yritykset ja yksityishenkilöt seuraavat näiden organisaatioiden toimintoja. Pankit voivat omalla toiminnallaan olla edistämässä ympäristömyönteistä ajattelua ja vastuunkantoa sekä lisätä myös muiden toimijoiden ympäristöystävällisyyttä. Luonnollisesti ympäristöasioista huolehtiminen on myös osa pankin maineen hallintaa.

Pankeissa kuten muissakin palvelualan yrityksissä on nähtävissä kolmenlaisia materiaaliavirtoja: fyysisiä, aineettomia ja taloudellisia. Fyysisiin virtoihin kuuluvat muun muassa energia- ja konkreettiset materiaaliavirrat. Näiden virtojen ympäristöystävällisyyttä pankit voivat lisätä muun muassa käyttämällä ympäristöystävällisiä tuotteita ja ympäristömyönteisiä alihankkijoita, vähentämällä kulutusta ja käyttämällä sähköistä viestintää fyysisten kuljetusten sijaan. Vaikka tällaiset muutokset koetaankin usein vain ”puuhasteluksi”, on niistä saatavissa selkeästi kaksinkertainen hyöty, sillä samalla myös yrityksen kustannustehokkuus paranee. Tätä voidaankin kutsua niin sanotuksi win-win -tilanteeksi. (Lundgren 2000)

Muutaman viime vuoden aikana muutamat konttorit pankkisektorilla ovat aloittaneet toimistojen ympäristöystävällisyyteen tähtäävät ohjelmat, joissa pyritään vähentämään ympäristön kuormitusta esimerkiksi sähkön- ja paperinkulutusta pienentämällä ja lajittelemalla jätteitä. Suosittu on ollut WWF:n Green Office -järjestelmä, joka on kehitetty toimistoympäristöön. Järjestelmä edellyttää, että yrityksessä seurataan jatkuvasti esimerkiksi paperin, sähkön ja veden kulutusta sekä syntyneiden jätteiden määriä. Määristä raportoidaan WWF:lle vuosittain. Green Office -konttoreilla on oikeus käyttää myös markkinointiviestinnässään Green Office -merkkiä. Green Office -jär-

jestelmä on tuonut mukanaan lukuisia muutoksia pankkien konttoreissa: paperinkulutusta on vähennetty esimerkiksi vaihtamalla paperitiliotteita verkkotiliotteiksi, vähentämällä tulosteita ja lisäämällä sähköistä arkistointia, kopioimalla kaksipuolisia dokumentteja jne. Kokousmatkat ovat vaihtuneet videoneuvotteluihin ja piirtoheitinkalvot dataprojektoriin, henkilöstölle on järjestetty ympäristökoulutusta ja kannustettu kulkemaan työmatkat saasteettomasti. Pahvimukitkin on poistettu käytöstä. Myös muovipankkikorttien kiertäystä on suunniteltu.

Aineettomien materiaalivirtojen ympäristönäkökulmat liittyvät esimerkiksi ympäristöasioista ja -arvoista tiedottamiseen niin osakkeenomistajille kuin pankin henkilökunnallekin. Jotkut pankit myös tukevat esimerkiksi WWF:n toimintaa taloudellisesti, jolla halutaan kertoa pankin ympäristöarvoista suuremmalle yleisölle. On tavallista, että uudet ja pienet yritykset matkivat suuria ja vanhoja yrityksiä. Tästä syystä pankeilla on suuri vaikutus toisiin yrityksiin, työnantajiin, alihankkijoihin jne. Näin ollen pankit voivat omalla käytöksellään edesauttaa ympäristömyönteistä toimintaa myös muilla sektoreilla omalla toimialueellaan.

Pankkien taloudelliset virrat käsittävät niiden ydinliiketoiminnan: ostaa ja myydä rahaa. Myös yritysten rahoituspäätöksissä ympäristöasiat näyttäytyvät. Monet pankit huomioivatkin rahoitettavan yrityksen ympäristösertifikaatit. Mikäli yrityksellä on hyväksytty ISO-sertifikaatti, voi myös pankki olla huomattavasti turvallisemmin mielin. Jos yrityksen lainan vakuutena on esimerkiksi maa-alue, joka olisikin yrityksen toiminnan myötä erityisen saastunut, olisi rahoittaja ikävässä tilanteessa, jos yritys menisi konkurssiin. Näin ympäristöasioiden huomioonottaminen on myös osa pankin riskienhallintaa. Pohjoismaissa on myös muutamia pankkeja tai rahoituslaitoksia, jotka rahoittavat ainoastaan niin sanottuja vihreitä yrityksiä tai hankkeita. (Lundgren, 2000)

Pankeilla alkaa olla myös yhä enemmän tarjontaa niin sanotuissa vihreissä sijoitusrahastoissa ja ne alkavat olla yhä suosittumia. Nämä rahastot sijoittavat varoja erityisen ympäristöystävällisiin yrityksiin. Näin asiakas, jolle ympäristöasiat ovat tärkeitä, voi luottaa siihen, että hänen rahansa sijoitetaan yrityksiin, jotka todella huomioivat hänelle tärkeitä asioita.

#### 4. Case: Osuuskunta Eko-Osuusraha

Suomessa toimiva Osuuskunta Eko-Osuusraha<sup>10</sup> toimii rahoitusmarkkinoilla korostaen vahvasti eettisiä periaatteitaan. Yritys onkin selvästi eettisen rahoittamisen kärkiyritys Suomessa. Eko-Osuusrahan liikeideana on tarjota luottoja

<sup>10</sup> Osuuskunta Eko-Osuusrahan kotisivut löytyvät osoitteesta: [www.eko-osuusraha.fi](http://www.eko-osuusraha.fi).

tavallisille ihmisille, joille on tärkeää tietää, mihin heidän rahojaan käytetään. Tämä luotto-osuuskunta rahoittaa erilaisia ekologisia, sosiaalisia ja kulttuuriin liittyviä hankkeita. Rahoitettaviin kohteisiin tutustutaan hyvinkin tarkkaan ennen yhteistyön aloittamista. Osuuskunta on mahdollisuuksien mukaan mukana myös asiantuntijana luototettavan yrityksen toiminnassa.

Eko-Osuusrahan tavoitteena on edistää omalta osaltaan elävää ja tervettä taloutta. Osuuskunta on rahoittanut muun muassa luomutiloja, ekomatkailua ja kauneus- ja terveyshoitoloita, joissa käytetään ainoastaan ympäristö-ystävällisiä hoitotuotteita. Ekologian ohella perustavoitteina on erilaisia sosiaalisia tavoitteita, kuten työllistäminen. Eko-Osuusrahan toiminnan perusta on läpinäkyvyys. Rahoitettavat hankkeet ja lainansaajat esitellään poikkeuksetta jäsenistölle, ja lainansaajan tulee olla Eko-Osuusrahan jäsen.

Osuuskunta Eko-Osuusraha sai alkunsa 1990-luvun alussa, kun ympäristöasioista ja eettisestä sijoittamisesta kiinnostuneet henkilöt käynnistivät niin sanotun Eko-Osuuspankin. Tätä tarkoitusta varten perustettiin osuuskunta ja aloitettiin pääoman kerääminen. Tuolloin pankin peruspääomaksi riitti vielä 500 000 markkaa ja keräys sujui suunnitelmien mukaan. 1990-luvun laman ja pankkikriisin vuoksi pankkien vakavaraisuutta haluttiin kuitenkin turvata, ja pankin perustamiseen vaadittava pääoma nostettiin 30 miljoonaan markkaan. Tästä syystä tavoite pankin perustamisesta jäi toteuttamatta, ja perustajat alkoivat miettiä muita keinoja eettiseen sijoittamiseen ja rahoittamiseen. Vuonna 1998 Eko-Osuuspankki muutettiin rahoitusyhtiöksi, ja siitä lähtien se on toiminut muutoin pankin tavoin, mutta se ei ota vastaan talletuksia. Osuuskuntaan voi kuitenkin sijoittaa osuuksia ja lisäosuuksia. Nykyisen Eko-Osuusrahan omistavat sen jäsenet, joita on tällä hetkellä yli 800. (Uljas 1999; Marika Lohen haastattelu)

## 5. Case: The Co-Operative Bank

The Co-Operative Bank<sup>11</sup> on Isossa Britanniassa toimiva osuustoiminnallinen pankki, jolla on noin 2 miljoonaa asiakasta. Pankki sitoutui määrittelemiinsä eettisiin toimintatapoihin vuonna 1992, ja on siitä lähtien profiloitunut yhteiskuntavastuuta kantavana pankkina. Heidän ajatuksensa on, että pankkien vaikutukset ympäristöönsä eivät ole välttämättä suoria ja välittömiä, mutta hyvin pitkääikaisia ja merkittäviä. Tästä syystä he ovat laatineet hyvin yksityiskohtaisen säännösten omalle toiminnalleen. Heidän eettisen toimintatapansa juuret löytyvät osin pankin osuustoiminnallisesta aatteesta.

Pankki on laatinut tarkan ohjeiston yritysrahoituksesta sekä negatiivista että positiivista seulontaa käyttäen. Negatiivisessa seulonnassa pankki on

<sup>11</sup> The Co-Operative Bankin kotisivut löytyvät osoitteesta [www.co-operativebank.co.uk](http://www.co-operativebank.co.uk).

päättänyt olla rahoittamatta yrityksiä, joiden toiminta liittyy esimerkiksi geenimanipulaatioon, tupakan tuotantoon tai turkistarhaukseen. Samoin mikäli rahoitettava yritys ei huomioi ympäristövaikutuksiaan tai ei selvästi huolehdi työntekijöidensä hyvinvoinnista, pankki ei rahoita sitä. Positiivisen seulonnan myötä pankki pyrkii rahoittamaan reilua kauppaa, ympäristöystävällisiä yrityksiä ja toimintatapoja.

He ovat myös kytkeneet perustuotteisiinsa lisäarvoa vastuullisuuden kautta. Esimerkiksi asuntolainan nostamisen yhteydessä on mahdollista saada maksuton uuden asunnon energiankulutuskartoitus, ja ohjeet siitä, miten asiakas samalla pystyisi vähentämään energian kulutusta, säästämään omia varojaan ja ympäristöä. Pankki ottaa myös omissa ohjeistuksissaan huomioon asiakkaidensa toiveet. Se suorittaa säännöllisesti kartoituksia asiakkaidensa mielipiteistä esimerkiksi erilaisten toimialojen rahoituksesta. Koosteet asiakkaiden mielipiteistä julkistetaan pankin internetsivuilla.

The Co-Operative Bank on tietoisesti luonut etiikallaan kilpailuetua. Kuka tietää, mihin yritys olisi päässyt, jos se olisi kuluttanut kaiken energiansa ja kaikki resurssinsa vain taloudellisen tuloksen parantamiseen, mutta ainakin se on pystynyt toimillaan erottautumaan Euroopassa muista pankeista ja vieläpä erittäin positiivisesti. (The Co-Operative Bank 2005; Cowton et al. 2000)

## 6. Yhteenveto

Suomalainen pankkisektori on kunnostautunut viime vuosina yhteiskunnallisen vastuun kantamisessa. Aihe on tietoisesti otettu esiin ja se on myös kirjattu useiden pankkien strategiaan, joillakin jopa konkreettisten toimenpiteiden muodossa. Pankkien johtajat korostavat yhteiskuntavastuun taloudellista näkökulmaa. Pankki voi siis omalla hyvällä tuloksellaan tuottaa hyvinvointia omalle alueelleen sekä omistajilleen ja asiakkailleen. Pankeille on erityisen tärkeää, että niiden toimintatapa yhteiskuntavastuun kantamisessa tukee yrityksen perustehtävää. Niin sanottua amerikkalaista hyväntekeväisyyskulttuuria pankit pitävät erityisen huonona toimintamallina suomalaisella pankki- tai yrityssektorilla.

Voidaan sanoa, etteivät suomalaiset sen enempää kuin muutkaan euroopalaiset valitse pankkia pelkästään sen vastuullisuuden vuoksi. Vain pieni osa ihmisistä on niin sitoutunut vastuujatteluun ja sen tärkeyteen, että olisi esimerkiksi valmis maksamaan eettisestä pankkipalvelusta enemmän. Nyky maailmassa ja varsinkin saman valtion sisällä pankit ovat kuitenkin hyvin samanlaisia: tuotteet ovat samankaltaisia ja ne on hinnoiteltu suurin piirtein samalla tavoin. Lisäksi niin henkilökohtaiseen kuin sähköiseenkin palveluun panostetaan yhä enemmän.

Kuluttajat ovat ilmoittaneet tärkeimmiksi pankinvalintakriteereiksi luotettavuuden, hyvän palvelun ja kilpailukykyisen hinnoittelun. Samoin ovat ilmoittaneet myös muun muassa brittiläiset kuluttajat. Eettisyys ja vastuun kantaminen on kuitenkin mahdollisuus kilpailijoista erottumiseen ja lisäarvon tarjoamiseen asiakkaalle. Juuri tämä lisäarvo on saanut ihmiset kiinnostumaan esimerkiksi englantilaisesta The Co-Operative Bankista.

Yhteiskuntavastuun kantaminen on siis mahdollista myös pankkisektorilla. Sitä ei ole kuitenkaan huomioitu ja hyödynnetty niin laajasti kuin mahdollista suomalaisessa pankkimaa-ilmassa. The Co-Operative Bankin tulos kasvoi huomattavasti eettisen toimintamallin käyttöönottamisen ja esilletuomisen jälkeen. Miksi sama ei olisi mahdollista myös Suomessa?

#### Lähteet:

- Aaltonen, Tapio – Junkkari, Lari (2003) *Yrityksen arvot ja etiikka*. WSOY: Helsinki.
- Blomstedt, Yrjö (1989) *Kansallis-Osake-Pankin historia*. Kansallis-Osake-Pankki: Helsinki.
- The Co-Operative Bank (2005) [www.co-operativebank.co.uk](http://www.co-operativebank.co.uk), haettu 15.6.2005
- Cowton Christopher J. ja Thompson Paul (2000) Do Codes Make a Difference? The Case of Bank Lending and the Environment. *Journal of Business Ethics*, Vol. 24, 165-178.
- Flanagan, Anne-Maria (2004) Rahan valta – ja vastuu. *FiBS-lehti* 2/2004.
- Juholin, Elisa (2004) *Cosmopolis. Yhteiskuntavastuusta yrityskansalaisuuteen*. Infor-viestintä Oy: Keuruu.
- Kotisalo, Yrjö (2004) Yhteiskuntavastuun raportointi vähitellen laajenee ja tarkentuu. *Osuutoiminta* 5/2004.
- Kuusterä, Antti. (2002) *Lähellä ihmistä*. Otava: Helsinki.
- Lundgren Maths – Catusús Bino (2000) The Banks' Impact on the Natural Environment – On the Space between 'What Is' and 'What If'. *Business Strategy and the Environment*, Vol. 9, 186-195.
- Meadows, Donella H. – Meadows, Dennis L. – Randers, Jorgen – Behrens William W. III (1972) *Kasvun rajat*. Tammi: Helsinki.
- Pipping, Hugo E. (1962) *Sata vuotta pankkitoimintaa*. Pohjoismaiden Yhdyspankki: Helsinki.
- Rohweder, Liisa (2004) *Yritysvastuu – kestävä kehitys organisaatiotasolla*. WSOY: Porvoo.
- Saastamoinen, Jukka (2004) Suomi-ilmiö uhkaa. *Kauppalehti Optio* 27.5. 2004.

Sarokin , D. ja Schulkin J. (1991) Environmental Concerns and the Business of Banking. *Journal of Commercial Bank Lending*, Vol. 74, No: 5, 6-19.

Suomen Pankkiyhdistys (2005) [www.pankkiyhdistys.fi](http://www.pankkiyhdistys.fi), haettu 15.6.2005.

Tammilehto, Raimo (2004) *Onko yrityksellä varaa moraaliin?* Moraalin arvo markkinoilla –seminaari, Kokkola. 13.5.2004.

TT, Teollisuuden ja Työnantajain Keskusliitto (2001) Yrityksen yhteiskunta-vastuu. Työvälineitä itsearviointiin ja oman toiminnan kehittämiseen. Teollisuuden ja Työnantajain Keskusliitto: Helsinki.

Uljas, Raija (1999) Eko-Osuusraha: eettisen rahoittamisen edelläkävijä. *Osuustoiminta* 5/99, Uusi osuustoiminta –liite. Pellervo.

Haastattelu:

Lohi Marika, Osuuskunta Eko-Osuusrahan toimitusjohtaja, 22.7.2005, Helsinki.





# INFORMAATIO- JA KOMMUNIKAATIOTEKNOLOGIA-ALAN ETIIKKA JA VASTUULLISUUS – KÄSITEHISTORIALLINEN TARKASTELU

Mirja Airos

## 1. Johdanto

Viimeaikainen mediakeskustelu informaatio- ja kommunikaatioteknologia-alan etiikkaan ja vastuukysymyksiin liittyen on osoittautunut vilkkaaksi ja monopoliviseksi. Esimerkiksi irtisanomiset, teleurkinta, luottamusmiestoiminnan vaikutukset työsuhteeseen ja laskutusepäselvytykset ilmentävät niitä kysymyksiä herättäviä tilanteita, joiden kautta yrityksissä luodaan etiikka- ja vastuukäsityksiä. Voimme hyvällä syyllä todeta käydyn keskustelun olevan olennaista toimialan yleisen kehityksen kannalta. Mikäli haluamme välittää tarkempaa tietoutta eettisyydestä ja vastuullisuudesta alalla vaikuttaville yrityksille, yhteisöille ja yksilöille meidän tulee ensin ymmärtää näiden seikkojen taustaselittäjiä.

Tämän artikkelin tarkoituksena on kootusti esittää yksi hermeneuttinen ja kokoava näkemys informaatio- ja kommunikaatioalan etiikasta ja vastuullisuudesta. Artikkelin jakautuu kahteen erilliseen osioon. Ensimmäisessä osassa selvennetään aluksi, miten kirjoittaja määrittelee valitun toimialan, seuraavaksi pureudutaan siihen, miten etiikka ja vastuullisuus on yleisesti määritelty ja loppuosassa viedään lukija yritysetiikan ja vastuullisuuden diskurssien pariin. Artikkelin toinen osa on omistettu valitun toimialan etiikan ja vastuullisuuden erityispiirteiden läpikäyntiin historiallisia diskursseja seurailleen.

Lukijalle tarjotaan mahdollisuus tutustua aluksi toimialan etiikan ominaisuuksiin, sitten avarretaan tietämystä vastuullisuuskysymyksistä toimialalla ja tämän jälkeen luodaan silmäys toimialalle tyypillisiin liike-elämän tilanteisiin ja arkeen. Artikkelissa peilataan taustateoreetikkojen ajatuksia, siten kuin se katsotaan olennaiseksi kokonaisuuden kehittelyn kannalta. Artikkelin lopussa luodetaan aihetta vielä yleisemmin, tehdään johtopäätöksiä ja annetaan ehdotuksia jatkoa ajatellen. Diskurssikuvausten tavoitteena on lukijoiden eettisen ja

vastuullisen sensitiivisyyden kasvattaminen ja tietoisuuden virittäminen toimialan erityiskysymyksiä kohtaan.

## 2. Informaatio- ja kommunikaatioteknologia-alan etiikan ja vastuullisuuden tausta

Tämän luvun tarkoituksena on aluksi selvittää, mitä tarkoitamme informaatio- ja kommunikaatioteknologia-alalla. Toimialan määrittelyn jälkeen kuvataan, miten tutkija hahmottaa etiikan, yritysetiikan ja yhteiskuntavastuun käsitteitä. Informaatio- ja kommunikaatioteknologia-alan etiikkaa ja vastuullisuutta on tässä luvussa kerrotun historiallisen teorian valossa jatkossa helpompi ymmärtää. Nykyinen filosofinen keskustelu voidaan liittää tukevasti aiempaan tieteentraditioon.

### 2.1. Informaatio- ja kommunikaatioteknologia-ala

Sivistyssanakirjassa (2002, 271) informaatioteknologia-ala määrittyy ”informaation tallennuksen, siirron ja toiston tekniikaksi”. Informaatioteknologia-alalla tarkoitetaan tässä artikkelissa tiedon luomiseen, muokkaamiseen, välittämiseen ja logistisiin ratkaisuihin keskittyvien yritysten ja yhteisöjen muodostamaa toimialaa. Toimialalle tyypillisiä alasektoreita ovat sisältö- ja ohjelmistotuotanto, tietoliikenne- ja tietoverkkopalvelut sekä Internet-tuotteet ja -palvelut. Toiminnalla tähdätään uusiin tapoihin hyödyntää informaatioteknologiaa perinteisillä toimialoilla.

Artikkelissa informaatioteknologia-ala laventuu koskettamaan myös kommunikaation mukanaan tuomat ulottuvuudet langattomine sovellutuksineen. Informaatioteknologia-alan kirjallisuudessa käsite voidaan korvata terminologiassa tietotekniikka- ja atk-alalla. Alalla toimivia yrityksiä kutsutaan yleisimmin tietotekniikkayrityksiksi, tietoyrityksiksi tai teknologia-yrityksiksi. Kommunikaatiosta mukaan otetaan tyypillisimmin telekommunikaatio, joka puolestaan kuvastuu usein tietoliikenteenä, jolle tavanomaisia ovat erilaiset sähköiset ja langattomat viestinnän muodot.

Jatkossa artikkelissa käytetään osin sujuvuuden saavuttamisen vuoksi termistä sen englanninkielisen *Information and Communication Technologies* -nimityksen mukaisesti lyhennettä ICT, jota käytetään tänä päivänä yhä runsastuvammin myös muissa suomalaisissa diskursseissa.

## 2.2. Yleinen etiikka ja vastuullisuus

Etiikan voi lukea kuuluvaksi laajemmin osaksi filosofiaa. Suppeammat käytetyt termit ovat sellaisia kuin ammattietiikka, bioetiikka, kristillinen etiikka, sosiaalietiikka, tutkimusetiikka ja ympäristöetiikka. Rinnakkaistermeinä voidaan käyttää arvofilosofiaa ja lähikäsitteiksi muodostuvat hyvä elämä, normit ja erilaiset etiikan teorian alasuuntauksat: relativismi, hyve-etiikka, velvollisuusetiikka, seurausetiikka, hoivaetiikka, postmodernietiikka ja liiketaloustieteissä yritysietiikka. Etiikka on terminä korvattavissa sanoilla moraalifilosofia ja siveysoppi.

Etiikan määrittäminen yksiselitteisesti osoittautuu haasteelliseksi. Viitataan seuraavaksi kahden merkittävän teoreetikon, William K. Franken ja Kenneth H. Goodpasterin, havaintoihin siitä, mitä etiikka on. Franken (1973, 4) mukaan on erotettavissa kolmenlaista ajattelua, jolla on yhteys moraalisiin. Ensimmäinen ulottuvuuksista on moraalialueen ilmiönä tulkitseva ja selitettävä. Tyypillisimmin tätä harjoittavat antropologit, historian tutkijat, sosiologit tai psykologit, joiden tavoitteena on selkiyttää tietämystämme ihmisluonnon ja eettisten kysymysten suhteista.

Toisen ulottuvuuden tutkimus suuntautuu Franken (1973, 4-5) perusteella puolestaan normatiivisen ajattelun ymmärtämiseen ja yleisten periaatteiden olemassaoloon siten, että lopputuloksena voidaan muodostaa normatiivinen päätelmä. Kolmannen eettisen ajattelun alueen muodostavat yleiset analyttiset, kriittiset ja metaeettiset keskustelut, joihin viitataan. Näiden keskustelujen teemoina voivat olla monipuoliset, loogisuuteen, epistemologiaan tai semanttisuuteen kurkottavat kysymykset.

Goodpaster (1976, x-xii) päättelee osin Frankena mukailleen tietyillä henkilökohtaisilla ja sosiaalisilla ideaaleilla olevan merkitystä reaalimaailman moraalisten velvoitteiden ymmärretyksi tulemisessa. Moraalin hän näkee kulloisissakin olosuhteissa määrittäväksi, moraaliväitteisiin implisiittisesti hyväksyvästi suhtautuvien ja vaikuttavien ihmisten toimesta muodostuvaksi. Implisiittisyydellä tarkoitetaan tässä alitajuista ja ilmaisematonta prosessia. Goodpaster toteaa lisäksi, että moraaliset diskurssit voivat näyttäytyä tunteellisina tai kuvailevina.

Goodpaster hahmottelee eettisiä diskursseja nelitahoisesti; historiallisuus, analysoiminen, normatiiviset kysymykset ja diskursiivisen keskustelun edistäminen edustavat hänen ajattelussaan kulmakivimäisiä lähestymissuuntia. Eettisiä kirjoituksia hän pitää erinomaisina vallitsevan filosofis-eettisen keskustelun katalyyttinä. (Goodpaster 1976, x-xii) Käsillä olevalla artikkelilla tutkija pyrki juuri tähän.

### 2.3. Yritysetiikka ja vastuullisuus

Yritysetiikkaa ja vastuullisuutta voidaan pitää yritysten ja organisaatioiden toiminnan laajemman yhteiskuntasopimuksen eri ulottuvuuksina. Nämä ulottuvuudet ilmenevät rinta rinnan yksiköiden ja yksilöiden päivittäisessä vuoropuhelussa ympäröivän yhteiskunnan kanssa. Etiikalla ja vastuullisuudella voidaan nähdä sekä päällekkäisyyksiä käsitteiden käytössä että erilaisuutta organisaatioiden suhteen. Yritysten vastuullisuutta kuvaavana yleispätevänä ilmaisuna esiintyy kirjallisuudessa termi yhteiskuntavastuu. Yritysten yhteiskuntavastuusta käytetään myös yrityksen sosiaalisen vastuullisuuden muotoa. Englanniksi yritysetiikan ja vastuullisuuden ilmaisut ovat *Business Ethics*, *Corporate Social Responsibility* tai *Corporate Responsibility*. Seuraavaksi tarkennetaan lyhyesti näitä käsitteitä.

Merkittäviä yritysten yhteiskuntavastuun ja yritysetiikan määrittelijöitä ovat kansainvälisesti olleet Archie B. Carroll, Manuel G. Velasquez, Peter A. French ja R. Edward Freeman. Yritysten yhteiskuntavastuuta on tutkittu myös Suomessa ja tunnettuja nimiä ovat esimerkiksi Tuomo Takala, Johanna Kujala ja Meri Vehkaperä. Jätämme nyt näiden kotimaisten eetikoiden ajattelun tarkemman käsittelyn ulkopuolella ja keskitymme kansainvälisiin diskursseihin.

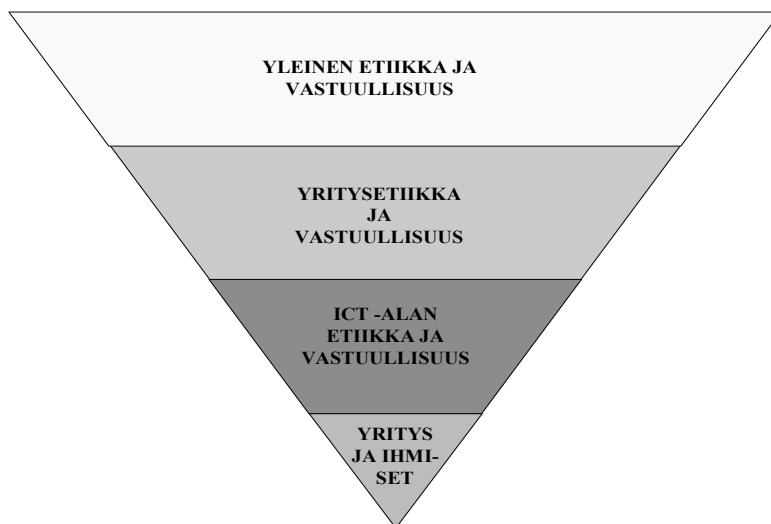
Carroll (1993, 28-31) perustelee yritysten yhteiskuntavastuun ideaansa osaltaan historiallisesti konstruktioksi, joka pohjautuu yritystoiminnan klassiseen taloudelliseen ja lailliseen malliin. Historiallisesti merkittävää oli hänen näkemyksensä mukaan ymmärtää filantropian, yhteisön velvollisuuksien ja paternalismin vaikutus yhteiskuntavastuun lähtökohtina. Kiinnostus sosiaalisia ja moraalisia asioita kohtaan Adam Smithistä alkaen kohti nykypäivän sosiaalisen vastaanottavuuden ja sosiaalisen suoriutumisen näkökulmia on hyvä tiedostaa Carrollin tapaan. Carroll (1993, 35) määrittelee neliosaisen ja hyvin usein viitatus yrityksen yhteiskuntavastuun mallin. Mallissa yritysten yhteiskuntavastuun harjoittaminen näkyy nelitasoisesti: filantrooppiset vastuut, eettiset vastuut, lailliset vastuut ja taloudelliset vastuut. Filantropian taso on toivottu, etiikan taso odotettu sekä laillisuuden ja taloudellinen taso vaadittuja yhteiskunnallisesti yritystoiminnassa.

Velasques puolestaan määrittelee ansiokkaasti sekä yrityksen että yksilöiden vastuullisuutta liike-elämässä. Yksi hänen merkittävimmistä aiheista tälle keskustelulle on yritysetiikan käsitteen määrittäminen. Hänelle tämä yrityksen yhteiskuntavastuun sisarkäsite määrittyi seuraavasti:

Business ethics is a specialized study of moral right and wrong. It concentrates on how moral standards apply particularly to business policies, institutions, and behaviour. (1992, 16).

Velasquesin määritelmä heijastelee selvästi vuorovaikutusta ympäröivän yhteiskunnan kanssa. Peter A. French kehittää ideologiaa eteenpäin pohtimalla, voiko yrityksellä olla moraalisisessa mielessä henkilöys. Frenchin mukaan henkilöydellä on kolme ulottuvuutta, metafysiikka, moraalit ja laillisuus-käsitykset. Hän päätyy tulkinnassaan siihen, että yritykset ovat metafysisiä moraalisisista henkilöistä koostuvia entiteettejä eli kokonaisuuksia, jotka voivat tunnistaa tekonsa. (French 1988, 100-109) Hän esitti tulkintansa jo vuonna 1979.

Freeman (1991, 3) jakaa käydyin vuoropuhelun hankin neljään eri ulottu- vuuteen: yritysetiikkaan akateemisena tieteenalana, yritysten johtajuuden ky- symyksiin, monikansalliseen yritysvastuuseen ja laajemmiksi kirjallisuuden ja liike-elämän esiin nostamiksi vastuiksi. Myös Freemanin mukaan yritysvas- tuiden ja -etiikan tieteellinen keskustelu pohjautuu filosofian kyseenalaistuk- siin liike-elämästä ja moraalista. Käytyä etiikka ja vastuullisuuspuhuntojen tarkastelua ja näkökulmaa tässä artikkelissa voidaan kuvata tutkijan luoman, kuviossa 1 esitetyn, kärjellään istuvan kolmion kautta.



Kuvio 1. ICT-alan etiikan ja vastuullisuuden käsitteentän rakentuminen.

Tähän mennessä olemme käsitelleet kuvion 1 kahden ylimmän tason tekijöitä ja seuraavaksi siirrymme kahden alimman tason lähempään diskursiiviseen tarkasteluun. Jo tässä vaiheessa artikkelissa esiteltiin myös informaatio- ja kommunikaatioalan ominaisuuksia, koska niitäkin voidaan pitää tulkinnan kannalta mielekkäinä alkuehtoina. Lukijan on hyvä saada alustava ymmärrys siitä, mitä esipremissejä toimialalle kirjoittaja pitää leimallisina.

### 3. Informaatio- ja kommunikaatioteknologia-alan etiikka ja vastuullisuus

Informaatio- ja kommunikaatioteknologia-alan eettisyyden ja vastuullisuuden diskurssien käsittely on teknisesti hedelmällistä jakaa kolmeen erilliseen käsiteltävään alalukuun: toimialan etiikkaan, toimialan vastuullisuuteen ja toimialan käytännön liike-elämän ja arjen tilanteisiin. Tulevat käsittelyluvut olisi mahdollista jäsentää edeltävän tieteenfilosofisen keskustelun kanssa rajatta yhteen. Selvyyden ja luettavuuden vuoksi artikkelissa tehdään osin siis keino-tekoinenkin erittely.

#### 3.1. Toimialan etiikka

Samaan aikaan, kun tutkijat ympäri maailman alkoivat esittää jatkuvasti kasvavaa kiinnostusta yritysetiikkaa ja yhteiskuntavastuuta kohden, alkoivat herkimmät aikalaistulkitsija jo havaita informaatio- ja kommunikaatioalan erityismerkityksiä näiden kysymysten tarkastelun yhteydessä. Aluksi informaation käsittelyä määriteltiin osana ammatillis-eettistä keskustelua. Keskustelun kautta jäsenettiin elämää ja tehtiin valintoja. Kirjallisuudessa esiintyvissä diskursseissa toimialan etiikan jalustoja istutettiin jo 1960 luvun loppupuolella.

Parkerin (1968, 198) tulkintojen mukaan informaation käsittelyn käytännöissä ja tieteessä on lukuisia, vakavia eettisiä ongelmia. Muutamia näistä vain mainiten hän listasi yksityisyyden loukkauksen tietokoneita käyttämällä, tietokoneohjelmien tekijänoikeuskysymykset ja petolliset kaupalliset ohjelmointikoulut. Hänen näkemyksensä mukaisesti pienet henkilökohtaisen etiikan ongelmat ovat yhtä tärkeitä ja usein likeisesti suhteessa näyttävämpiin ongelmiin. Hänen mielestään voimme tehdä paljon eettisille ongelmille, jos vain olemme tosissamme.

Parkerin tulkintojen jälkeen ymmärrettiin laajemmin, ettei aiemmilla teorioilla voitu saavuttaa riittävää selitysvoimaa tietoteknistyvän ajan etiikan kuvaajana. Ensimmäisiä kantamuotoja eriytyneelle etiikalle alkoi syntyä 1980-luvun puolivälissä. Moor'n (1985, 266-275) artikkelia *What is Computer Ethics?* voidaan pitää urauurtavana. Artikkelissaan hän hahmotteli ensimmäisen ja laajasti tunnustetun tietoteknisen etiikan määritelmän:

Computer ethics is the analysis of the nature and social impact of computer technology and the corresponding formulation and justification of policies for the ethical use of such technology.

Vertaismääritelmiä on vuosien saatossa esitetty useampiakin. Muun muassa Deborah G. Johnson esitti Moor'n kanssa samoihin aikoihin määritelmän:

mänsä, jonka mukaan tietokoneita ja informaatioteknologia ympäröivät eettiset asiat edustavat uusia yleisiä eettisyyden ja perinteisten moraalisten kysymysten alalajeja. Johnsonin teoksesta *Computer Ethics* vuodelta 1985 on painettu useampiakin painoksia, joiden pääteesit ovat säilyneet muuttumattomina vuosien saatossa. Johnsonin (2001, 16) ajattelun perusteella alan etiikka koskee tuttuja moraalisia käsityksiä, kuten yksityisyyttä, vahingontekoa, toiminnan seurauksista vastuunottoa, ihmisten asettamista riskeille alttiiksi ja niin edelleen. Tietokoneiden ja informaatioteknologian uudenlainen läsnäolo eri tilanteissa merkitsee perinteisen etiikan muokkautumista joksikin uudeksi.

Jo pelkästään filosofisessa mielessä on osoitettavissa kymmeniä muita tekijänimiä, jotka ovat näitä asioita pohtineet. Hyvän kokonaiskuvan filosofisesti saa lukemalla Tavanin ja Intronan (1999) artikkelin *Computer Ethics: Philosophical Enquiry*. Artikkelissa mainitaan runsaslukuisesti teoreetikkoja, joskaan täysin kattava tulkinta ei ole. Käytyä keskustelua on harjoitettu erityisesti Yhdysvalloissa, Britanniassa ja Kaakkois-Aasian valtioissa. Yksittäisiä avauksia näkyy tieteen kentässä myös muualla Euroopassa sekä muissa maanosissa. Harrastuneisuus etiikan ja vastuullisuuden määrittelyyn on virinnyt erilaisten järjestyneiden yhteisöjen kautta, kuten esimerkiksi Association for Computing Machinery, British Computer Society ja Asian Technology Information Program.

Erilaisten määritelmien yhteydessä nousevat esiin informaatio- ja kommunikaatioteknologia-alan tieteiden kehittyminen, itse eettisyyden käsitteen tarkastelu ja myös kontekstistausta, jota vasten aihetta lähestytään. Esimerkiksi Martinin (1997, 114) mukaan tietojenkäsittelyoppi pedagogisena tieteenalana on edistynyt nopeasti edeltävien vuosikymmenten aikana ja tämän kehityksen vuoksi on välttämätöntä tehdä jatkuvaa, kehittyneen tieteenalan kurssin tarkistamista. Yksi perustavanlaatuinen tietojenkäsittelyopin muutoksista on ollut teknologian käytön kontekstisidonnaisuuden huomioon oton tärkeyden käsitäminen suunnittelun osana, osittain eettisten seuraamusten ja osittain käyttökontekstin itsensä ymmärtämisen vuoksi.

Mielenkiintoisesti määrittelyissä näkyy polveilevuutta samankin kirjoittajan tuotannossa, jos tehdään pitkittäiskartoitusta. Hyvän esimerkin tarjoaa Sara Baase idean kehittyneen. Baase (1995, 5) esitti ensin artikkelissaan *Some (Provocative) Thoughts on "Teaching Computers and Society"* etiikalle seuraavia tulkintoja. Tietokoneiden käytön ja yhteiskunnallisten asioiden opettamisessa on peittelemättömästi kysymys opiskelijoiden auttamisesta, jotta he tulevat tietoisiksi ja tekevät parempia päätöksiä kolmessa roolissa, joita heillä voi olla: 1) Roolissaan tietokoneammattilaisena, jonka tulee olla vastuussa luotettavien ja turvallisten järjestelmien rakentamisesta. 2) Roolissaan tietokoneiden käyttäjinä (ammattilaisina tai henkilöinä), joiden tulee ymmärtää koulutuksen tärkeys ja se etteivät järjestelmät ole täydellisiä, että

varmistukset ja varasuunnitelmat ovat tarpeellisia sekä 3) roolissaan yleisön jäsenenä, jotka voivat palvella vastuullisuustapauksen lautamiehinä tai voivat vaikuttaa lainsäädäntöön.

Baasen (1995) mukaan ei ollut olemassa pelkästään eettisiä ongelmia. Vain pari vuotta myöhemmin Baase (2003, 401) esitti myöhemmissäkin teoksissaan viittaamaansa uutta tulkintaa aiheeseen. Hän uskoi, että tietokoneetiikka on käyttökelpoisimmin määritelty ahtaasti ammattietiikan kategoriaksi, joka on samanlainen kuin esimerkiksi lääketieteellinen, lakitieteellinen tai las-kentatoimen etiikka. Enin osa ihmisistä, joihin laitteistot, järjestelmät ja ammattilaisten palvelut vaikuttavat tuskin Baasen mukaan ymmärtävät, kuinka ne toimivat ja eivät osaa helposti arvioida niiden laatua ja turvallisuutta. Tämä luo ammattilaisille erityisiä vastuuta.

### 3.2. Toimialan vastuullisuus

Olemme tähän asti artikkelin tässä osiossa tutustuneet pääpiirteissään siihen, miten eri tutkijoiden diskursseissa määritellään informaatio- ja kommunikaatioteknologian etiikkaa. Koska eettisyys liittyy läheisesti vastuullisuuteen myös toimialalle tyypillisiä vastuullisuusdiskursseja on syytä käydä syvällisemmin läpi tässäkin artikkelissa. Tämän tietämyksen kartuttamiseen keskitymme seuraavassa.

Vastuullisuuden määrittely toimialalla noudattelee yleisteoreettisempia ja aiempaan tutkimukseen perustuvaa rakentelua. Tietokoneistuvassa maailmassa vastuullisesti eläminen juontaa juurensa etiikan, moraalien ja oikeuksien määritelmille. Etiikan ja tietokoneiden käytön tutkiminen ja opiskelu vie yksilön lähemmäs eettistä persoonallisuutta ammatillisissa yhteyksissä. Näin ajattelee laajassa mielessä myös Bowyer (2001), jonka ajatuksiin palaamme hieman myöhemmin.

Omaleimaisia piirteitä löydämme tarkemmassa tarkastelussa. Jaottelujen teossa Langfordin (1999, 19) malli on yksi mahdollisista. Yleinen vastuullisuuden esittämistapa pohjautuu Langfordin pohdintojen mukaan nelitahoiseen malliin, jonka ulottuvuuksia ovat yleinen liike-elämän toimintamalli, hallinta, käyttäjän vastuu ja yrityksen vastuu. Nämä kaikki neljä voivat virittää omanlaisensa ikkunan etiikkaa ja vastuullisuutta kohti.

Liike-elämän toimintamallilla tarkoitetaan tietokoneiden käytön ja yleisen liiketoimintatavan suhteen tarkastelua. Kyse on siitä, miten ymmärrämme soveliaan liiketoimintakäyttötymisen. Hallinta on etiikan kannalta mielekäs tutkimuskohde, koska tietojärjestelmien hallinta voi aiheuttaa epätoivottavaa valtaa hallitsijalle. Yksinkertaisesti siksi, että tietokoneet sallivat niiden liike-

toimintojen omistajien määrittellä sekä tarkoituksen että tehtävän, väärinkäytöksiä voi ilmetä sekä globaalisti että henkilötasolla.

Juuri tämän takia on välttämätöntä määrittellä yksittäisen käyttäjän vastuuta. Tietokoneiden, ja miksei nykyisin myös muiden informaatio- ja kommunikaatioteknologisten välineiden, käyttö osana normaalia työn arkea voi johtaa epäsoveliaisiin toimintoihin erityisesti internet-yhteydellä varustetuilla laitteilla. Langfordin (1999, 19) mukaan käyttäjien vastuuta pohdittaessa ei voida ohittaa liiketoiminnan itsensä vastuuta. Esimerkiksi voi olla helppoa katsoa läpisormien tietokoneiden hyvyttä kerätä ja analysoida tietoa. Tietojen tultua kerätyksi on tämän seurauksena selvää tarvetta käyttää sellaista elektronisesti varastoitua tietoa järkevästi ja suojata varastoitu tieto toisilta, epäsovelialta käyttötarkoituksilta. Tässä on jo selvästi lähestytty seuraavan alaluvun sisältöjä.

### 3.3. Toimialan käytännön liike-elämä ja arki

Informaatio- ja kommunikaatioteknologia-alan etiikan kokonaiskuvan kattamiseksi silmäilläään vielä lähemmin liike-elämän tai yksilön arkielämän tilanteita, joissa kohtaamme yhä uusia moraalisia valintatilanteita. Aivan aluksi tässä kohden on syytä tehdä ensin yleinen huomautus näiden taustoista. Neljässä kymmenessä vuodessa tietokoneista on tullut toiminnan kivijalkoja teollistuneissa yhteiskunnissa. Ilman tietokoneita, ja muita uusia viestintämuotoja sekä tietokoneverkkoja suuri osa valmistavasta teollisuudesta, kaupasta, liikenteestä ja kuljetuksesta, hallituksen toiminnasta, asevoimien valmiudesta, terveyspalveluista, koulutuksesta ja tutkimuksesta pysähtyisi vähitellen. Näin ovat pohtineet myös Forester ja Morrison (2001).

Uusien teknologioiden tulo on siten aiheuttanut mullistuksia, niin yhteiskunnallisesti kuin toimialallisestikin. Toimialalle tyypillisiä piirteitä kuvataan nyt artikkelin fokuksen takia tarkemmin ja yleisiä yhteiskunnallisia vaikutuksia koskettava analysointi asemoituu juoksevan tekstin eri käsittelylukujen sisälle. Liike-elämää määrittämään on laadittu erilaisia ohjeistoja, joiden kautta on mahdollista jaotella erilaisia vastuullisuuden kohteita työyhteisöissä. Bowyer (2001, 414) luokittaa vastuullisen toiminnan kohteiksi ainakin yhdeksän osapuolta, jotka ovat yleisö, asiakas, työnantaja, tuote, arviointi, johtaminen, ammattikunta, työtoverit ja yksilö itse.

Ennaltaehkäiseviä ohjaustoimia tarvitaan erityisesti lakia rikkovan toiminnan estämiseksi. Näitä toimia voivat olla organisaation henkilöstöä koskevien toimintaohjeiden vahvistaminen, fyysiset kulkurajoitukset, kovennetut salasanaohjeistot, tietokonehenkilökunnan parempi valvonta ja tiedonvälityksen suojaaminen, joista puhuvat myös Carr ja Williams (1994, 147) Ylemmän

johdon sitoutuminen resurssien suuntaaminen näihin toimiin muokkaa käytäntöä samalla kohti ennaltaehkäisyä syytetoimien sijaan.

Voimme tässä kohtaa ottaa esimerkiksi yhden erityisen informaatio- ja kommunikaatioalan puolen, internetin, lähemmän tarkastelun kohteeksi, jotta lukija saa käsityksen siitä, miten moniulotteista ja -syistä päättelyä voidaan tehdä, yleisestä yksityiseen ja yksityisestä yleiseen päästään myös tässä, kuten muissakin tämän tutkimuksen ajatuksen kehittämissä. Aivan aluksi voimme tehdä internetin suhteen sen havainnon, että eettisistä diskursseista puhuttaessa on mielekästä nähdä internet tekstin käyttönä ja erilaisina graafisina elementteinä, joiden varassa viestiminen tapahtuu. Näistä seikoista puhuu oivaltavasti esimerkiksi Langford (1999, 100-111)

Internetin yhteydessä eettisiä ongelmia muodostuu sähköisen viestiliikenteen takia, erilaisia turvallisuushkia, roskapostitusta, uutisryhmissä yksityisyyden säilyttämisen ongelmia ja väärinkäytöksiä. Näitä voidaan pitää juuri tekstien käyttöön liittyvinä vaikeuksina. Graafisiin elementteihin puolestaan liittyvät www-palveluiden pariin pääsyn epätasa-arvoiseen jakautumiseen ja www-palveluiden ylläpidollisiin tekijöihin. Nerokkuudestaan huolimatta internetin käyttöön vaaditaan tietyt fyysiset laitteistot eli siten yhteiskunnallinen pirstaloituminen toteutuu myös tässä.

Yleisemmällä tasolla voidaan Langfordin hengessä havaita internetin aiheuttavan viidenlaisia eettisiä ja vastuullisuuteen liittyviä pulmatilanteita: tiedon laiton kopiointi ja valmistaminen, epätarkkojen tai tahallisesti erheellisten tietojen julkaiseminen, virheellinen linkittäminen, tuotemerkkien tai domainimien väärennänlainen omiminen ja sitten on olemassa vielä laajempien kysymysten kirjo. Yksi huomionarvoinen seikka on vieläpä yrityksen tai yksilön oman tietojärjestelmän välisen rajan määrittäminen eli se rajapinta, missä yksityinen tila yhtyy laajempaan informaatio- ja kommunikaatioteknologiseen kyperavarauuteen. Internet tarjoaa laajemminkin hyvän esimerkin siitä, miten postmodernin etiikan ja vastuuajattelun kehittyminen voi tapahtua. Käytännön tilanteissa teknologista kehitystä voidaan pitää erilaisten eettisten ja vastuullisuuden ideaalien kannalta sekä eteenpäin vievänä että jarruttavana tekijänä.

#### 4. Yhteenveto ja keskustelu

There is now a consensus that computer ethics and, more generally, information ethics are independent fields of study, not just applications of traditional ethical theories to issues raised by information and communication technologies (ICTs).

Näin nykytilannetta heijastelee Nuyen (2004, 185) Artikkelin kirjoittaja kokee tilanteen hyvin samansuuntaisesti. Mielestäni kyse on juuri tästä eli

enää ei voida puhua pelkästään etiikan, yritysetiikan ja yhteiskuntavastuun tutkimuksen erillisestä haarasta vaan on syytä pikemminkin puhua informaatio- ja kommunikaatioteknologia-alan etiikasta omana tutkimusalanaan. Artikkelissa rajaudutaan tarkastelussa edellä mainittuihin eettisyyden ja vastuullisuuden tutkimushaaroihin, vaikka selviä viitteitä myös likeisestä suhteesta teknologisen etiikan tutkimuksiin on havaittavissa.

Oman tutkimusalan käsitteellisen määrittelyn lisäksi on kiinnitettävä huomioita myös metodologisiin seikkoihin, kuten Floridikin (1999, 37) on todennut. Hänen mielestään tietokoneiden etiikan filosofisen etiikan asema on metodologinen ongelma. Vakiomuotoiset eettiset teoriat eivät ole helposti mukautettavissa tietokoneiden etiikan ongelmien käsittelyyn. Tietokonealan etiikka asettaa perinteisten teorioiden käsitteelliset voimavarat koetukselle. Tietokonealan etiikka siis Floridin kokemuksen perusteella vaatii oman eettisen teorian käsitteellisen perustan. Hän näkee tämän kaltaisen teorian erityistapauksena ympäristö tai tietosfäärin etiikkaa. Kyse on siis siitä, mikä on hyvää informaatioyksikölle ja infosfäärille yleisesti.

Kaiken kaikkiaan näen informaatio- ja kommunikaatioteknologia-alan nousevat diskurssit jo osin merkkeinä postmodernin jälkeisestä ajasta. Puhuminen postmodernista etiikasta ja sen sovellutuksista rajoittaa kenties jo hieman ajattelumme kulkua. Tästä ajasta käytetään kirjallisuudessa jo useita erilaisia nimityksiä informationalismi, rikastuttavien fraktaalien renessanssi, kommunikaatio-reduktionismi, sosio-kulttuurinen surkastuminen tai vaihtoehtoisten maailmankuvien tila. Artikkelin kirjoittaja jää kirjoittamisen jälkeen pohtimaan filosofisesti toimialaa.

Olisiko käyvin termi informationalismi, koska siinä on selvästi kehittymiseen katsova ulottuvuus ja juuri tästähän on informaatio- ja kommunikaatioteknologia-alalla kyse; aineellisten ja henkisten resurssien uudelleen asettumisesta ja viestimisen murroksesta. Hieman samasta asiasta puhuu, jo mainittu Nuyenkin (2004, 185). Hän toteaa, että nykyisin vallitsee konsensus niistä eettisistä periaatteista, joita pitäisi soveltaa tällä toimialalla. Hän ajattelee postmodernismin olevan tälle etiikalle ominaisten periaatteiden kehittymisen rajoite. Hänen pohdintojensa perusteella useimmat informaatio- ja kommunikaatioalan etiikkaa etsivät kirjoittajat ovat siinä käsityksessä, että mikäli yleispäteviä eettisiä periaatteita on olemassa, ne täytyy asettaa postmodernismin hyökkäystä vasten.

Nuyen viittaa Hamelinkin (2000, 57) ajatuksiin, joiden mukaan yhteiskunnat ovat pirstaloituneet pienialaisiin tai erikoistuneisiin identiteetti- tai intressiyhteisöihin, joilla on oma julkinen sfääri. Tämä tekijä puolestaan vaikuttaa informaation etiikkaa ja siten tietokonealan etiikan perustaan. Nuyenin mukaan Hamelink ja muut tietokone- ja informaatioetiikan kirjoittajat ovat luottaneet liian kriittittömästi postmodernismin negatiiviseen, suosittuun

postmodernismin kuvaan. Voimme hänen tulkintojensa mukaisesti olla varmoja postmodernismille vastaisten filosofisten herätteiden määrän olevan runsas ja laadun olevan painoarvoinen.

Artikkelin sanoma on siis yksinkertaisesti informaatio- ja kommunikaatioteknologia-alan etiikan ja vastuullisuuden käsitteiden määrittely. Lähestymiskulmana on käsitehistoria ja metodisesti tarkastellaan kirjallisuudessa esiintyviä diskursseja. Tämän artikkelin avulla lukija voi muodostaa yhden jatkumon yleisistä eettisistä teorioista kohti postmodernin maailman uusia tuulahduksia. Artikkelilla pyritään siten tuottamaan kansallisille areenoille tietoutta, jotta voisimme saavuttaa eettisyyden ja vastuullisuuden käsittelyssä toimialalla tieteen eturintamaa.

Artikkelin aihepiiri on osoittautunut hyvin laajaksi ja kompleksiseksi, joten on selvää, että tämän artikkelin sisältöä on jatkossa mahdollista edelleen kehittää ja lisätä tutkimukseen monia vivahteita. Artikkelin kirjoittaja on pohjittanut erilaisia diskursiivisia heijastumia jo aiemmassa toistaiseksi julkaisemattomassa Pro gradu -työssään Miten eettinen vastuu heijastuu suurten suomalaisten informaatioteknologia-alan yritysten julkikuvassa? vuodelta 2004 ja tuona aikana virinnyt kiinnostus ei osoita laantumisen merkkejä. Tutkimusta on siis mahdollista laajentaa niin syvyydeltään kuin laajuudeltaan kattamaan tarkemmin jotakin yksittäistä informaatio- ja kommunikaatioteknologian ilmiötä tai selvittämään toimialan diskurssien yleisempää rakentumista.

#### Lähteet:

- Baase, Sara (1995) Some (Provocative) Thoughts on “Teaching Computers and Society”. Teoksessa: *ACM SIGCAS Computers and Society*, Vol. 21, No: 2, 4–7. ACM Press: New York.
- Baase, Sara (2003) *Gift of Fire: Social, legal, and ethical issues, for computers and the Internet*. 2nd ed. N. J. Pearson Education cop.: Upper Saddle River, New York.
- Bowyer, Kevin V. (2001) *Ethics and computing: living responsibly in a computerized world*. 2nd ed. IEEE Press: New York.
- Carr, Indira –Williams, Katherine (1994) *Computers and Law*. Intellect: Oxford.
- Carroll, Archie B. (1993) *Business & Society: Ethics and Stakeholder Management*. 2nd ed. South-Western Publishing Co.: Cincinnati (Ohio).
- Floridi, Luciano (1999) Information ethics: On the philosophical foundation of computer ethics? *Ethics and Information Technology* Vol.1, No: 1, 37–56.

- Forester, Tom – Morrison, Perry (2001) *Computer Ethics: Cautionary Tales and Ethical Dilemmas in Computing*. 6<sup>th</sup> pr. MIT Press: Cambridge (MA).
- Frankena, William K. (1973) *Ethics*. Prentice-Hall: Englewood Cliffs, New Jersey
- Freeman, Richard. E. (1991) *Business Ethics: The State of the Art*. Oxford University Press: New York.
- French, Peter A. (1988) The Corporation as a Moral Person. Teoksessa: *Ethical Issues in Business: A Philosophical Approach*, toim. Donaldson, Thomas – Werhane, Patricia H., s. 100–109. Prentice Hall: Englewood Cliffs, New Jersey.
- Goodpaster, Kenneth E. (1976) Introduction. Teoksessa: *Perspectives on Morality: Essays of William K. Frankena*, toim. Frankena, W. K.. x-xii. University of Notre Dame Press: Notre Dame, Indiana
- Hamelink, Cees J. (2000) *The Ethics of Cyberspace*. Sage Publications: Thousand Oaks, California.
- Johnson, Deborah G. (2001) *Computer Ethics - 3rd Edition*. Prentice Hall: Upper Sadle River, New Jersey.
- Langford, Duncan (1999) *Business Computer Ethics*. Addison Wesley Longman Singapore (Pte) Ltd.: Singapore.
- Martin, C. Dianne (1997) The Case of Integrating Ethical and Social Impact into Computer Science Curriculum. Teoksessa: *Working Group Reports and Supplemental Proceedings SIGCSE/SIGCUE ITiCSE'97* s. 114–120. ACM Press: New York.
- Moor, James H. (1985) What Is Computer Ethics? *Metaphilosophy*, Vol. 16, No: 4, 266–275.
- Nuyen, Anh T. (2004) Lyotard's postmodern ethics and information technology. *Ethics and Information Technology*, Vol. 6, No 3: 185–191.
- Parker, Don B. (1968) Rules of Ethics in Information Processing. *Communications of the ACM*. Vol. 11, No: 3, 198–201.
- Sivistyssanakirja (2002) päätoim. Kalevi Koukkunen. 2. painos. Werner Söderström Osakeyhtiö: Juva.
- Tavani, Herman T. – Introna, Lucas D. (1999) Computer Ethics: Philosophical Enquiry. *ACM SIGCAS Computers and Society*. Vol. 29, No: 1, 4–8.
- Velasquez, Manuel G. (1992) *Business Ethics: Concepts and Cases*. 3<sup>rd</sup> edition. Prentice Hall: Englewood Cliffs, New Jersey.



# VI

## PROMOTING CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY – VIEWS ON THE FINNISH PUBLIC SECTOR’S ROLE AND INFLUENCE

Kati Heikinheimo

### 1. Introduction

The private sector’s relationship with and its tasks in the society is not a new subject for debate. The reasons for the current heightened discussion on corporate social responsibility (CSR) are numerous: the most often cited factor is the *globalisation of business activity* (see, for example TT 2001). When companies extend their operation to countries with very different social structures and public sector presence, they encounter completely novel problematic situations à propos what is required for their “license to operate”. Another significant trend is the *evolution of liberalisation and deregulation of business activity*. Companies must now define their role in the society; it is no longer dictated by collective, public organs in the same way as two or three decades ago. Along with bringing desired flexibility to business activity, this seeming freedom also requires new skills and resources from companies.

In addition, there are streams of development within the Western society, which have led to the emergence of CSR-related issues. Firstly, a *change process in dominant values* can be detected. Numerous international as well as national studies and surveys show a *growing focus on “softer” values* including sustainable development, reflecting strongly on the economic culture. (Aaltonen – Wilenius 2002; World Values Survey 2001) Secondly, there is an obvious need for *society’s different sectors to identify their new, respective roles*. Resulting from increased and geographically more extended economic, defence and other international co-operation, national states are faced with the inevitability of redefining their responsibilities – and their authority. The third sector, or citizen society, is re-positioning itself as well. What used to be regional, or in the most national activity, is now global, increasingly powerful, and consequently destined to face many new challenges along with the opportunities.

In the midst of these changes that can be described as, if not a paradigm shift, at least a profound restructuring of society, the private sector also has to find its role. This is why it has become necessary to increase the discussion on companies' relationship with the rest of the society. The private sector's role in promoting sustainable development was recognised and strongly expressed at the UN World Summit on Sustainable Development of Johannesburg in 2001.

It is easy to state that a company's only societal task is to produce return on investment, employ people, and in these two ways, increase welfare in the society. This description is, of course, absolutely true. But if it were so simple, the CSR-debate would not exist. The deliberation on corporate social responsibility does not argue with this description of a company's task. It questions *how* this task is and should be executed.

During spring 2003, a round of interviews was conducted among thirty representatives of different fields of the Finnish society: the private sector (firms and associations), the public sector (national and intergovernmental level), the academic community, non-governmental organisations and the labour organisation. The aim of these discussions was a) to *discover views on the business community's role in promoting sustainable development, particularly that of Finnish companies* and b) to *identify ways of action for the public sector to encourage responsible business conduct*. All of the interviewees were involved with CSR issues in their professional environment. This study was conducted for the Environmental Policy Unit at the Finnish Foreign Ministry's Department for Global Affairs.

Each interview followed a question structure sent to interviewees beforehand. However, the discussion was kept as open and spontaneous as possible, allowing the participants to express their views in an honest manner. Nearly all of the interviews were recorded and transcribed. However, results have (so far) been analysed through qualitative dimensions only, not quantitative dimensions. This article provides a limited, summarised review of these results.

## 2. CSR: babble or business as usual?

When studying the CSR phenomenon in Finland, it must be taken into account that over 96,7% of Finnish enterprises are small enterprises of less than 50 employees (Statistics Finland 2005). Therefore, there are few explicitly expressed CSR programmes and even fewer published CSR reports. According to the respondents, this should not be seen as a sign of Finnish companies lacking an interest on these matters; many of them simply do not

have the resources to formulate and implement any systematic CSR strategy. Yet they may be conducting their business in a very responsible manner and also be active contributors to the local community.

Another issue to keep in mind is the state's strong role in the Finnish society. Unlike in e.g. the United States, or in developing countries to which many business operations are being transferred, the Finnish state has traditionally taken care of citizens' social security, medical care, education, even cultural activities etc. Therefore, since the establishment of the welfare state, it has been the norm for Finnish enterprises to concentrate on their core activities and not provide their employees with the above mentioned services.

## 2.1. Defining the CSR concept

The European Commission (2001) defines corporate social responsibility in the following way: CSR "is a concept whereby companies integrate social and environmental concerns in their business activities and in interaction with their stakeholders on a voluntary basis".

This reference to the *triple bottom line*<sup>12</sup> can also be found in the Finnish pioneer report on the subject, published by the former Confederation of Finnish Industries in 2001 (TT 2001). In short, it states that "responsible business means implementing sustainable development". This similar linking of CSR to sustainable development was also present in many of the interview respondents' definitions.

The Finnish term "yrittysten yhteiskuntavastuu" (*corporate social responsibility*) has become standard vocabulary within Finnish private and public sectors as well as the civil society. The concept's establishment is also reflected in its common usage among the media as well as academic sectors that do not study this subject.

The term itself received criticism from many of the interviewees: it was seen to refer too strongly to the social dimension of CSR or to activities that Finns traditionally understand to be under the State's responsibility. Parallel terms (here translated to English), *corporate citizenship* and *responsible business* were also mentioned by participants. The former term was said to apply mainly to international business activity, where the company has to define which country's "citizen" it is, i.e. which country's laws and norms it shall comply. The strength of the latter term is that it does not include any implication of companies taking over the State's role – as CSR does, according to some answerers. (See also Kujala – Kuvaja 2002) Nevertheless, this paper will employ the most familiar term, CSR.

---

<sup>12</sup> Economic, social, and environmental.

Among respondents, the most often mentioned element of CSR was regular, synergic dialogue with interest groups. The CSR philosophy was seen to promote new ways of external and internal corporate communication: instead of implementing one-sided announcing, companies learn that partnership with interest groups also means making use of their knowledge and expertise.

A few respondents saw CSR as a “headline” or “umbrella” concept that gathers the different trends of 1990’s such as vision, quality and environmental management. The new aspect and value is the integration of these.

## 2.2. Scrutinising the CSR concept

The respondents’ definitions of corporate social responsibility can be analysed through a series of dimensions.

***Explicit vs. flexible CSR definition.*** The CSR concept has been widely criticized, especially by NGO’s and particularly CSR-committed firms, for its ambiguity. Similarly to sustainable development, CSR has become a “political” concept that can be used according to the user’s (hidden) agenda. In consequence, CSR arguments in marketing can inflate severely as occasional communications prove to be false. Developing the legal framework and voluntary rules is increasingly difficult if there is no clear definition.

Yet interviewees were nearly unanimous about a certain flexibility being useful in describing corporate social responsibility. Cultural and sector-related differences among others make it impossible to create a detailed, comprehensive definition. An energy company and a bank, as well as a Multinational Enterprise (MNE) and a micro company have completely different ways of implementing CSR. In addition, a somewhat vague definition of a concept encourages a value debate, and discussion on its contents, meanings and purpose.

***Local vs. global CSR.*** All companies’ social responsibility can be seen to consist of a local and an international (or global) level. The local level refers to actions and solutions, with which the company aims to earn legitimacy, its “license to operate”. In Finland, this mainly means developing business activity towards a more sustainable direction by complying and anticipating laws and regulations. In some cases, it is also natural for companies to contribute financially or otherwise to the local society. This level of CSR was seen by interviewees to be rather developed in Finland.

Similarly, virtually all companies’ activities have international or global consequences. This even applies to micro-size enterprises that make decisions

on the goods (e.g. how and by whom they are produced) and the services (e.g. environmental aspects) they sell.

According to the respondents, Finnish companies face their greatest CSR-related challenges in international activities. When a product is marketed to or produced in a country with a less stringent legal system, the company must decide which country's laws and practices it is to follow. In addition, the partial or complete absence of education and medical services or environmental protection may force the company to take over these responsibilities. In general, Finnish companies do not have experience in providing these services: they are used to operating in societies with a strong welfare state.

The most criticism for Finnish companies was given for their actions in developing countries. Several interviewees demanded that Finnish companies would not operate in environments where conducting business responsibly is not possible.

***MNE vs. SME corporate social responsibility.*** Many respondents expressed that the CSR-related discussion seems to take place on two levels. Firstly, there is a "high-level discourse" introduced and sustained by intergovernmental organisations (especially United Nations and OECD) and international business organisations (such as International Chamber of Commerce and World Business Council for Sustainable Development). CSR was a popular topic in business conventions and reviews in the 1990's. Yet at the intergovernmental level it became an essential part of the sustainable development process a few years later. It can be said that the CSR concept became an institution of its own during the United Nations World Summit on Sustainable Development of Johannesburg (2001).

Secondly, a discussion has arisen on the corporate social responsibility of small and medium-sized enterprises (SME's). The views on the level and progressiveness of SME's on this matter are inconsistent. Most of the interviewees that are not much involved with SME's, believed that these are lagging behind on the progress. They alleged that CSR issues are a new and foreign matter for SME's, and the public sector should provide them with more information and guidance.

Some respondents had quite the opposite view. A large part of SME's leaders may feel that the CSR concept and the international process involved only apply to multinational enterprises (MNE's). However, since the small firms' operation model is closer to the local community, they must take many of the principles of sustainable development seriously. SME's are very dependent on the approval of their employees and the local community. According to some of the interviewees, SME's are actually pioneers of implementing CSR.

However, it has been widely recognized that the subcontract chain is an efficient tool for transferring new practices, as in the case of environmental management systems. All in all, it can be stated that being small and local does not make a firm's activity automatically responsible nor sustainable. But neither does being an active participant in the CSR discourse: as one respondent reminded, "Enron had a very ambitious CSR-programme".

***Voluntary action vs. regulation.*** One of the central themes of CSR discussion is the debate on whether or not complementary laws should be created. In the 2002 World Summit on Sustainable Development in Johannesburg, alongside corporate responsibility emerged the concept of corporate accountability. It calls for regulations and requirements regarding e.g. CSR reporting. The regulation debate is linked to the discussion on CSR's general motives: whether it is primarily related to a firm's license to operate (when the role of legislation is heightened) or to the pursuit of competitive edge (whereas voluntary initiatives are more important).

Among the interviewees, the most common argument in favour of voluntary regulation was that it promotes gaining a competitive edge from conducting business responsibly. Without this "carrot" the whole process is somewhat useless, since companies must aim for profit. One respondent estimated that "CSR is a useful tool, but too indefinite for a means of direction".

On the other hand, a more comprehensive legal framework would make responsible business more of a license to operate than a competitiveness factor. Therefore, it could promote sustainable development's absolute targets such as reducing human rights violations and environmental damage.

***Philanthropy vs. conducting core business responsibly.*** It can be observed that in the Anglo-American CSR discourse as well as practice, charity has a very important role. Actually, philanthropy can even be seen as the major element of corporate social responsibility. This approach seems foreign to most Finnish companies that are used to operating within a welfare society. The Finnish industrial sector does have traditions of paternal leadership, but this model became unnecessary when moving towards a welfare state.

According to the interviewees, this strong link to charity made Finnish companies quite sceptical towards the CSR trend as it emerged. Many felt that this phenomenon would only bring companies additional demands without any tangible benefits. Some reported that consumers and other interest groups had begun demanding more *visible* social responsibility, such as charity activities or appointing a CSR director. In some cases, this led to CSR being used as an end in itself, a marketing trick – which of course was not left unnoticed by vigilant NGOs.

There are apparent country-specific differences in understanding corporate social responsibility. It is highly important to take into account all factors related to culture and the society's structure when defining a corporation's CSR. When it comes to Finnish companies, it is not purposeful to *demand* the financing of activities that traditionally are public.

Several respondents argued that the Finnish view or definition of CSR involves the company's core activities. It is more about brand and risk management than about polishing the firm's image. From product design and material purchase to logistics and staff management, the company aims to operate on sustainable terms. Since charity is not a part of the corporation's core activity, one could argue it is not part of CSR. However, it is unnecessary to make these two aspects mutually exclusive. Philanthropy can be very useful and important for the society, but it cannot be a company's *responsibility*. Once corporate activities expand to very different operating environments, the CSR must be re-defined.

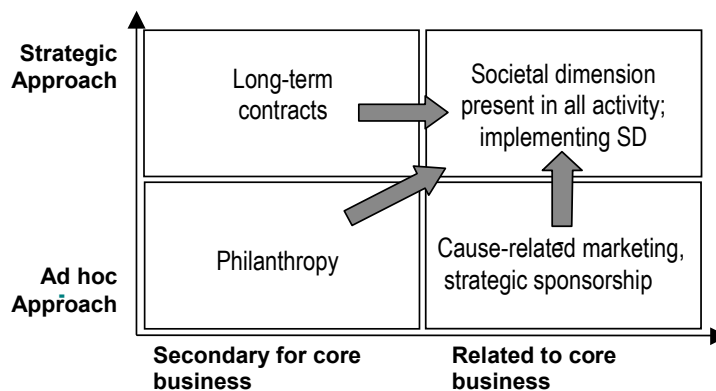


Figure 1. Phases of development of CSR. (Adapted from: Moller – Erdahl (2003) and Sirpa Juutinen (2003)).

One conception of different views or definitions of CSR is illustrated with in figure 1. Benevolent activities, such as a donation to the local school or association, are remotely linked to core activity and take place on an irregular basis (*lower left-hand side*). Long-term, systematic financial support to a partner can be set apart from this. The latter can be quite significant for a local community (*upper left-hand side*).

Sponsorship strongly related to core business operations usually involves strong commitment (*lower right-hand side*). The company may undertake e.g. cause-related marketing, where a fixed portion of the price of each product sold is donated. This group also includes strategic sponsorship, where the motivator is indirect benefit through image improvement. Finally, the fourth

definition of CSR implies a deep interiorisation of sustainable development (*upper right-hand side*). In practice, this means synergic partnerships instead of passive charity. Financial support may still be a central element, but the co-operation's objective is to acquire direct benefits from e.g. the partners' expertise.

### 3. The public sector as a promoter of responsible business behaviour

The framework of business activity is always defined by the society's prevailing values. According to the respondents, any single company is not able to generate a paradigm shift, although it can certainly contribute to it. Concerning the state's role in promoting responsible business, a uniform position cannot be detected among the interviewed. Two opposite, quite traditional ideals can be identified: that of an active state and strong legislation for ensuring responsible business conduct, and that of "leaving it all up to the markets", assuming that irresponsible companies will not be successful on the long-term. All in all, respondents agree that it is difficult to point out a single actor accountable for sustainable business – in practice the public sector, consumers and the companies themselves share this responsibility.

Three common demands for the public sector's activity emerged from the interviews. Firstly, all operations should be based on concrete, explicitly communicated *long-term goals* like defined objectives that should be reached in 10 years. Secondly, the state's *activities must be coordinated properly*. At the moment, some respondents expressed that part of them are inconsistent, even conflicting. Thirdly, CSR issues should be addressed in a *regular, interdisciplinary manner* instead of an ad hoc basis and separately in each ministry and public institution. Some propositions given by the respondents are presented in the following.

#### 3.1. Sustainable societal policy is the prerequisite of responsible business behaviour

Respondents agreed that responsible business requires societal policy based on sustainable development. Education and social policy, attitude adaptation "from the kindergarten on" as several stated, create the basis for sustainable demand. Consumer instruction should be extensive, ranging from purchasing and recycling impacts to investment choices. Many saw these indirect measures of influence as the most productive in directing business towards implementing sustainable development on the long-term.

Economic policy creates the conditions and incentives for aiming towards more sustainable business activities. Many respondents emphasized the impact of directing R&D funding more carefully. The impacts of innovation policy are very long-standing and multi-dimensional.

### 3.2. Sticks and carrots: legal framework plus incentives

In order to function, responsible business conduct needs a framework created by legislation, but also different kinds of incentives provided by the State. Legislation brings security to business actors: all decisions do not need to be taken oneself, since certain rules are the same for all. Many respondents reminded that it is not in a firm's interest to oppose norms that are not perceived to weaken its competitiveness.

Finland's legislation includes numerous laws that are related to one or several of CSR's dimensions. Therefore, most believed that there is no need for passing new laws concerning CSR.

***Transparency of business activity.*** Consumers' ability to get information on companies' activities and the sustainability of their products was thought to be insufficient. Especially corporations having production facilities in different parts of the world have had difficulties in controlling the production process and ensuring its sustainability. Some respondents wanted to extend the demand of transparency to apply to companies' activities as political actors. Corporations were seen as liable to report publicly the issues they lobby as well as the resources used. This requirement of transparency would also apply to the recipient, the public sector.

Some companies have chosen transparency as their competitive asset; some communicate the least possible. It is again a matter of letting markets or society decide upon how much corporations should report on their activity.

***Economic direction.*** In Finland, the means of directing business has traditionally been legislation instead of economic incentives. Yet, many respondents believed that the latter are the most efficient ways to promote CSR, at least on the short term.

Taxation policy's internal inconsistencies were named as the major problem. A part of taxation decisions promote responsible business, some of them do the opposite. Examples mentioned were environmental laws encouraging sustainable development and energy taxation promoting the usage of other than renewable energy sources. Some respondents were very concerned with taxes not being allocated properly. It was suggested, that a system should be created for removing the premium off the prices of "ethically" produced goods (e.g. fair trade, environmental label). As one

interviewee stated: “Currently, the responsible consumer must take a philanthropist’s role.”

At the time of the interviews, there was an active public discussion on financing and credit criteria, especially concerning exporting. Several respondents felt that the public sector is not a credible promoter of CSR if it grants loans to companies that do not even aim to implement sustainable development in their activity. This criterion should be included in the conditions of getting financing from public resources.

***Environmental legislation.*** Finland has occupied the first place in the World Economic Forum’s Environmental Sustainability Index in both versions (2002 and 2005). One of the reasons is, that on an international scale, the Finnish environmental regulation is quite stringent. Because the interview respondents represent different actors of the society, their views on environmental legislation were very different, even conflicting. Nevertheless, there were two, so far unattained objectives that all agreed upon.

The *development of environmental legislation must be transparent* i.e. predictable for the private sector. There are examples where the criteria for environmental permissions has suddenly become less demanding when companies had been prepared for the opposite. Also, *environmental standards should be the same everywhere in Finland*. According to some respondents, local environmental offices currently have quite different practices and principles.

***National norms in relation to international legislation.*** Private sector representatives expressed their fear of Finnish companies’ decreased international competitiveness, if national legislation is set at a higher level than in other countries. Therefore the Finnish government should promote the creation of global CSR principles, so that environmental values, human rights etc. would be the international norm. As a small country, Finland can best try to influence the OECD and UN processes *through the EU*.

On a rhetorical level, all respondents agree that on long-term, *only* responsible and sustainable business is profitable. However, the interviews revealed that when it comes to the pragmatic level, an important and concrete conflict is seen between competitiveness and sustainable consumption and production.

***Competitions and awards.*** A surprisingly large number of respondents mentioned official acknowledgments when asked how the public sector could promote CSR. In everyday business, it is often hard to see the results of one’s work, at least on the bottom line. Therefore, a formal recognition can have a great value. This applies most certainly to those employees that have – often in quite a contrary wind – promoted sustainable development in their work place.

Competitions and awards motivate pioneer companies to continue their work. Simultaneously, they act as an incentive as well as a compass for less active firms. Existing awards, such as the President's Export Award, have an important role in signaling what kind of business Finland wants to encourage.

**Product labeling.** Environmental and ethically sustainable labeling of goods was seen as a highly potential means of influencing business activity. Empowering consumers to make informed choices, to "vote with their euros", can be very effective. In the 1990's nearly every product package portrayed some kind of leaf or planet, which lead to the unfortunate inflation of environmental label profiles. Therefore, the respondents call for better supervision of the usage of false labels, as well as for tighter conditions for attaining official labels. For example, in Finnish supermarket it is hard to find a package of tissues *without* an official environmental label. Also, the presence of several labels – the EU flower, the Nordic Swan, the organic label and the fair trade label – can also confuse consumers.

### 3.3. Authorities as facilitators

In addition to regulations and incentives, it was suggested that the public sector could act as an intermediary for companies, their interest groups and other actors involved with CSR issues.

**Partnerships.** The government has acted as a partner in numerous interdisciplinary research programs and projects contributing to the promotion of CSR. The Finnish society – small and for a long time isolated – has a tradition of close co-operation. This working model should be used and further developed. More public-private partnerships, such as the energy saving agreement, should be introduced.

Concerning partnerships with third parties, in Finland or abroad, the facilitator role of the public sector is absolutely necessary. This can be even more important than financial support.

**Discussion forums.** All respondents agreed that the exchange of views in open discussion is central for the promotion of CSR – especially now that the concept is still somewhat undefined. Most important initiatives of this sort have been Finnish Business and Society association, Eettinen Foorumi (Ethical Forum) and the advisory committee for international business and investing MONIKA that promotes OECD's *Guidelines for Multinational Enterprises*. All of these have been active since 2001 (and still are in 2005).

The government is a participant or even initiator in all of these forums. The interviewees were hoping for an even more active contribution to these kinds of projects. Also, it was seen necessary to organize interesting seminars

and thematic workshops in order to avoid the current problem: CSR-related events are mostly attended by the same “in-crowd”.

### 3.4. Information and guidance services for companies

Implementing sustainable development in business requires sufficient knowledge and understanding of all the sectors of the triple bottom line. According to respondents, information does not spread in a satisfactory manner. Companies wish for more research data on e.g. consumer behaviour and the factual impacts of environmental taxation. Several interviewees also called for better guides and pragmatic literature, and for the establishment of an information service. Similar results were also acquired in the study of the Chamber of Commerce (Keskuskauppakamari 2003).

SME's were mentioned to need information on environmental and human resource issues, as well as on CSR reporting and communication. Small firms have very little resources to analyze and develop the sustainability of their activity – therefore, the public sector can do a lot for them. The emphasis must be on pragmatic models, not on learning CSR-related terminology.

MNE's face many CSR-related challenges in their operations. Unlike SME's, they do primarily need guidance on international CSR regulation, standards, labels, and so on. MONIKA, which has public members as well, should take a strong role in transmitting information in two directions: between intergovernmental forums and the Finnish business community.

There are also two specific areas where the public sector can be an important actor. First is developing environmental standards, or management systems. They must have instrumental value, not be an end in themselves. Second is creating new means for decreasing the excessive transportation in a country of long distances like Finland. Perhaps the answer could be areal logistics centers?

### 3.5. Setting an example

Last but not least, respondents agreed that the absolute condition for the public sector's credibility in promoting sustainable business is its own good example. The values of sustainable development must penetrate the whole public sector, reflect in all its goals and decisions concerning both internal functions (such as purchases and acquisitions) and legislation.

In purchase and investment decisions, the government should use the *same criteria that it demands of companies*. On one hand, these choices have immense direct impacts. On the other, they set the example for business and create the basis for credible direction.

#### 4. Summary and conclusion

The private sector's relationship with and its tasks in the society is not a new subject for debate. However, the discussion around this topic intensified a decade ago and seems to have occupied a permanent role in the business world. The public sector's role in promoting responsible, sustainable business conduct is still evolving. During spring 2003, a round of interviews was conducted among thirty Finnish representatives of the private sector, the public sector, NGO's and academia. The aim of these discussions was to screen views on the business community's role in promoting sustainable development, particularly that of Finnish companies. The second objective was to identify ways of action for the Finnish public sector to encourage responsible business conduct.

In short, the Finnish meaning given to the term CSR can be expressed in the following way: "responsible business means implementing sustainable development". This means that in the Finnish business environment, CSR involves the company's core activities. From product design and material purchase,

to logistics and staff management, the company aims to operate on sustainable terms. Since charity is not a part of the corporation's core activity, one could argue it is not part of (the Finnish definition of) CSR. However, it is unnecessary to make these two aspects mutually exclusive. Philanthropy can be very useful and important for the society, but it cannot be a company's responsibility.

It must be taken into account that there are apparent country-specific differences in understanding corporate social responsibility. Unlike in e.g. the United States, or in developing countries to which many business operations are being transferred, the Finnish state has traditionally taken care of citizens' social security, medical care, education, even cultural activities etc. Therefore, since the establishment of the welfare state, it has been the norm for Finnish enterprises to concentrate on their core activities and not provide their employees with the above mentioned services. Once corporate activities expand to very different operating environments, the CSR must be re-defined.

The respondents agreed that the public sector can have an important role in promoting responsible business. Three common demands for the public

sector's activity emerged from the interviews. Firstly, all operations should be based on concrete, explicitly communicated long-term goals like defined objectives that should be reached in 10 years. Secondly, the state's activities must be coordinated properly. At the moment, some respondents expressed that part of them are inconsistent, even conflicting. Thirdly, CSR issues should be addressed in a regular, interdisciplinary manner instead of an ad hoc basis and separately in each ministry and public institution.

Respondents had a large number of propositions for public sector activities. According to them, sustainable societal policy is the prerequisite of responsible business behaviour, and it should reflect in all actions. The activities aimed to promoting CSR should involve both a legal framework and incentives ranging from companies' economic direction to competitions and awards to better product labeling supervision. Another group of suggestions involved the role of authorities as facilitators of partnerships, discussion fora etc. In addition, respondents felt that the public sector needs to set up more information and guidance services for companies. Last but not least, it was emphasized that the absolute condition for the public sector's credibility in promoting sustainable business is its own good example. On one hand, its choices have immense direct impacts. On the other, they set the example for business and create the basis for credible direction.

#### References:

- Aaltonen, Mika - Wilenius, Markku (2002) *Osaamisen ennakointi - pidemmälle tulevaisuuteen, syvemmälle osaamiseen*. Kauppakamarisarja: Helsinki.
- European Commission (2001) *Green Paper on Promoting a European Framework for Corporate Social Responsibility*. European Commission; Directorate-General for Employment and Social Affairs. European Communities.
- Juutinen, Sirpa (2003) Lecture: "Miten edistetään pk-yritysten vastuullista yritystoimintaa"; at the seminar on April 2nd, 2003 by MONIKA, titled "Julkisen vallan haasteet vastuullisen yritystoiminnan edistämässä".
- Keskuskauppakamari (2003) *Yritysten Yhteiskuntavastuu -tutkimus*. Keskuskauppakamari: Helsinki.
- Kujala, Johanna – Kuvaja, Sari (2002) *Välittävä johtaminen – sidosryhmät eettisen liiketoiminnan kiertäjinä*. Talentum: Helsinki.

Moller, Kim – Erdahl , Trine (2003) *Corporate responsibility towards society: a local perspective. European Foundation for the improvement of living and working conditions*. Dublin.

Statistics Finland (2005) *Suomen Yritykset 2003*. Tilastokeskus.

TT, Teollisuuden ja Työnantajien keskusliitto (2001) Yrityksen yhteiskuntavastuu: työvälaineitä itsearviointiin ja oman toiminnan kehittämiseen.

World Values Survey (2001) <http://www.worldvaluessurvey.org>, retrieved 23.6.2005.

World Economic Forum Environmental Sustainability Indexes, <http://www.ciesin.columbia.edu/indicators/esi/>, retrieved 23.6.2005.



# VII

## MITÄ JÄI SANOMATTA? TABUT VASTUULLISEN LIIKETOIMINNAN TUTKIMUKSESSA

Tomi J. Kallio

### 1. Johdanto

Tässä teoksessa on tarkasteltu laajasti erilaisia vastuulliseen liiketoimintaan liittyviä kysymyksiä. Monet aihepiirin teemat ovat jo lähtökohtaisesti varsin sensitiivisiä ja näin alan tutkijat ikään kuin jo luonnostaan tarttuvat kysymyksiin, jotka ovat yrityksille ”arvoja”. Tämä alan tutkijoille nykyään myös suodaan, semminkin kun vastuullisen liiketoiminnan tutkimus on saavuttanut niin liiketaloustieteiden kuin yritysmaailman silmissä ”hovikelpoisuuden”. Vaikka ympäristö- ja eettisten kysymysten tutkimus todellisuudessa joskus aiheuttaakin kätkeytä harmistusta yritysmaailman etujärjestöjen keskuudessa, pidetään aihepiirin tutkimusta yleensä ottaen yhtä kaikki myös tärkeänä. Vastuullisen liiketoiminnan aihepiiriin liittyen on kuitenkin olemassa edelleen asioita, joiden olemassaolosta yleensä ollaan tietoisia, mutta joita alan tutkijat eivät mielellään käsittele ja joista usein halutaan tietoisesti vaieta. Kuten kaikilla elämänalueilla, myös vastuullisessa liiketoiminnassa on siis tabuja.

Artikkelissa käsitellään ensin tabua yhteiskunnallisena ilmiönä ja yhteiskuntatieteellisenä tutkimuskohteena. Tämän jälkeen tarkastellaan lähemmin kahta vastuullisen liiketoiminnan tutkimukseen liittyvää tabua: vastuullisen liiketoiminnan poliittisuutta ja jatkuvan talouskasvun mahdottomuutta. Valitsemalla tarkastelun kohteeksi juuri mainitut aihepiirit ei tahdota viestiä, että kyseessä olivat vastuullisen liiketoiminnan diskurssin tärkeimmät saati ainoat tabut. Kyseiset tabut toimivat kuitenkin hyvinä esimerkkeinä siitä, millaisia ilmenemismuotoja tabut voivat saada tieteellisessä diskurssissa. Toisaalta kyseessä ovat myös kiistatta erinomaisen tärkeitä ja merkittävät teemat – eräänlaiset ”suuret tabut”. Esimerkkitabujen eksplikoinnin ja analyysin jälkeen artikkelissa tarkastellaan ilmiönä tabunrikkomista sekä eräitä diskursiivisia tukahdutuskeinoja, joilla tabunrikkojat pyritään vaientamaan. Tarkastelu päättyy yhteenvetoon ja johtopäätöksiin.

## 2. Tabu ilmiönä ja yhteiskuntatieteellisenä tutkimuskohteena

Yhteiskuntatieteiden tutkimuskohteena voidaan tulkita olevan käytännössä aina, tavalla tai toisella, inhimilliseen toimintaan, erityisesti kulttuuriin ja kulttuurinmuodostukseen liittyvät seikat. Kansantaloustieteen ja liiketaloustieteiden historiallisena erityispiirteenä on tutkia erityisesti talouteen ja liiketoimintaan välittömästi tai välillisesti liittyviä kysymyksiä. Taloudelliset kysymykset halutaan usein mieltää luonteeltaan ”omalakisina” ja nähdä talous näin yhteiskunnan sektorina, joka noudattaa omaa erityistä toimintalogiikkaansa (De George 1999). Toisaalta nykyään on lähes mahdotonta löytää asiaa tai ilmiötä, jolla ei olisi yhteyttä talouteen. Käytännössä myös talousjärjestelmässä ja taloudellisessa toiminnassa onkin lopulta kyse vastaavanlaisesta sosiaalisesti rakentuneesta ja kulttuurisesti muotoutuneesta elämänalueesta kuin vaikkapa koulutusjärjestelmässä, terveydenhuollossa tai poliittisessa toiminnassa, eikä talous näin muodosta muusta yhteiskunnasta irrallista saati omalakista saarekettä.

Kaikkeen inhimilliseen toimintaan liittyä luonnostaan vahvasti kulttuuriset koodit ja normit, joita yksilö oppii noudattamaan sosialisoinnin kautta. Kulttuuriset koodit ja normit eivät ole luonteeltaan yliaikaisia, vaan päinvastoin ajassa ja paikassa muuttuvia – olkoonkin, että yksittäisen kansalaisen perspektiivistä ne usein normatiivisuudessaan vaikuttavatkin universaaleilta. Historiallisesti tarkasteltuna kulttuurinen koodisto muuttuu kuitenkin yllättävän nopeasti. Siinä missä mediat täyttyvät tänä päivänä esimerkiksi seksuaalisuudella ja parinmuodostuksella herkkutelevilla ”tosi-tv” -formaateilla, ja seksuaalisista vähemmistöistä kertovat sarjat keräävät valtavia katsojalukuja, vielä vähän aikaa sitten niin seksuaalisiin vähemmistöihin liittyvät kysymykset kuin seksuaalisuus ylipäätään oli kielletty aihepiiri. Toisaalta vielä nykyäänkin seksuaalisuuteen liittyvät teemat ja kysymykset ovat pitkälti, jopa totaalisesti, kiellettyjä monissa kulttuureissa länsimaiden ulkopuolella – vai voisitko kuvitella näkeväsi Suomessa suosituksen lesboista kertovan L-koodi -televisiosarjan esimerkiksi Saudi-Arabiassa?

Yllä kuvatusta ”kielletystä aihepiiristä” käytetään usein käsitettä tabu. Tabu on asia tai ilmiö, joka on kielletty tai jota ei ole sosiaalisesti soveliaista käsitellä. Michelsonin (2002) mukaan tabut voidaan jakaa karkeasti neljään pääryhmään.

1. Toimintaan liittyvät tabut; esimerkiksi syöminen, juominen, sylkeminen, seksi ja ilmeily.
2. Henkilöihin liittyvät tabut; esimerkiksi aidsia sairastavat henkilöt ja naisten kuukautiset.
3. Tiettyihin asioihin liittyvät tabut; esimerkiksi veri, tietyt ruoat ja eläimet.

4. Tiettyihin sanoihin liittyvät tabut; esimerkiksi kuolleiden ihmisten nimet ja kiro sanat.

Olemassaolollaan tabut rajoittavat ja muovaavat toimintaa, käyttäytymistä ja diskursseja (Michelson 2002). Itselleen vieraassa kulttuurissa yksilön voi olla vaikeata tunnistaa sellaisia tabuja, jotka eivät kuulu hänen oman kulttuurista ”tabuperintöön”. Toisaalta on hämmästyttävää, että eräät täysin luonnolliset ja väistämättömätkin asiat voivat olla lähes ylikulttuurillisia tabuja, joita pyritään kaikin keinoin välttämään. Tällainen on esimerkiksi julkisilla paikoilla tapahtuva suolistokaasujen päästely – tai kansanomaisemmin piereskely – joka on kiistatta ihmiskehon normaali prosessi ja välttämätön osa ihmisen ruoansulatuselimistön toimintaa. Tabuja voi olla vaikeata tunnistaa myös oman kulttuuripiirin sisällä, mikäli ne liittyvät pitkälle erikoistuneeseen toimintaan. Esimerkiksi tieteelliseen toimintaan liittyvät tabut ovat usein vaikeasti muiden kuin niiden tunnistettavissa, jotka ovat käyneet läpi oman erityisalansa diskurssin indoktrinaatio- ja sosialisatioprosessin.

Alun perin polynesianainen käsite ”tabu” saapui länsimaiseen kulttuuripiiriin kapteeni Cookin matkojen myötä (ks. tarkemmin Webster 1942). Käsitteen katsotaan usein viittaavan erityisesti uskontoon liittyviin kysymyksiin, mutta kansanomaisessa nykymerkityksessään ymmärrettynä voidaan esittää, että tabuja löytyy käytännössä kaikilta elämäalueilta. Tabuja ovat tutkineet erityisesti sosiologit ja uskontotieteilijät, joskin ilmiön merkittävyyden huomioon ottaen aihepiiriä on käsitelty yllättävän vähän. Usein tutkijat ovatkin tyytyneet käyttämään käsitettä analysoimatta lähemmin sen sisältöä ja tematiikkaa. Sanottu pätee talous- ja liiketaloustieteilijöihin siinä missä muuhinkin yhteiskuntatieteilijöihin. Ilmiönä tabu onkin kiistatta huomattavan merkittävä suhteessa siihen huomioon, jonka aihepiiri on tutkijoilta toistaiseksi saanut. Kuten Michelson on todennut, myös organisaatio- ja johtamistutkimuksessa on tulevaisuudessa tärkeää kiinnittää aihepiiriin enemmän huomiota.

Given that taboos help create and maintain social order – thereby providing a utility function – management and organisational theory may be selling itself short if it fails to examine how taboo, both consciously and unconsciously, impacts on the production and dissemination of social knowledge. In other words, taboo can encourage conservatism and suppress both creativity and independence in theoretical development, concepts and methodologies, among other factors. (Michelson 2002, 140)

Tabut ovat asioita ja ilmiöitä, joiden olemassaolon valtaosa ihmisistä tietää, mutta joita tietoisesti vältellään ja joista tarkoituksellisesti vaietaan. Tabut ovat siten eräänlaisia kulttuurisia lukkiutumia, jotka olemassaolollaan yhtäältä luovat pysyvyyttä ja järjestystä mutta toisaalta jarruttavat ja estävät muutosta. Brownin (1984, 4) mukaan yksilö tai kansakunta voi olla ainoastaan niin kehittynyt kuin ne tabut, jotka hän tai se hyväksyy ja on valmis ylläpitämään. Jos

hyväksymme edellä esitetyn Brownin tulkinnan, on myös helppo nähdä, kuinka merkittävä rooli tabuilla on yhteiskunnallisen muutoksen ja esimerkiksi sukupuolten välisen tasa-arvon ja ympäristönsuojelun kannalta. Näin ollen on kiistatonta, että tabuilla on myös merkittävä rooli vastuullisen liiketoiminnan ja siihen liittyvän tutkimuksen näkökulmasta.

### 3. Vastuullisen liiketoiminnan tutkimus ja tabut

Tieteessä esiintyvät tabut ovat erityisen mielenkiintoinen ilmiö, sillä tieteen tulisi lähtökohtaisesti olla itsekriittistä ja itseään korjaavaa, eikä tieteessä siksi ainakaan ideaalitasolla tulisi olla tabuja. Tiede on jaloista päämäärästään huolimatta yhtä kaikki inhimillistä toimintaa eikä siten myöskään inhimillisten anomalioiden ulkopuolista. Buchanan (2005) ja Michelson (2005) viittaavat arvostetussa Harvard Business Review -lehdessä käymässään keskustelussa ilmaisulla ”tabu tabuista”<sup>13</sup> siihen paradoksaaliseen seikkaan, ettei ole sopivaa puhua siitä, että on tiettyjä aihepiirejä josta ei ole sopivaa puhua. Juuri tästä syystä on myös todennäköistä, että tietyistä problemaattisista aihepiireistä tulee ensin ”näkyttömiä” ja lopulta uusia tabuja (vrt. Buchanan 2005).

Uusia tabuja syntyy siis siksi, ettei tiettyjen aihepiirien käsittelyä koeta soveliaaksi, vaikka niiden olemassaoloista oltaisiinkin tietoisia, ja toisaalta tabut säilyvät, koska niistä puhumista ei koeta soveliaaksi. Kyseessä on eräänlainen sisäsyntyinen, itseään ylläpitävä prosessi. Michelson (2005) viittaa käsitteellä ”taburakenne”<sup>14</sup> siihen, että tabujen taustalla on juuri tällainen sisäsyntyinen rakenne, joka jää elämään, vaikka yksittäiset tabut rikottaisiin. Tabujen tultua rikotuiksi uudet tabut korvaavat ne. Kuten edellä on todettu, tabut eivät yleensä ole yliaikaisia vaan ajan, paikan ja kulttuurin myötä vaihtelevia. Vaikka tabut eivät siis esimerkiksi tieteellisen tutkimuksen kehityksen myötä absoluuttisesti vähenisikään yhteiskunnassa, on tabuista puhuminen kuitenkin tärkeää, koska niiden huomiotta jättäminen saattaa johtaa merkittäviin ongelmiin.

The worst thing about elephants in the room is that if you ignore them long enough, they become invisible. That’s what happens when companies avoid subjects because they are politically dangerous, socially unacceptable, or just too dire to contemplate. The result can be a failure to anticipate predictable developments and consequent errors in strategy. (Buchanan 2005, 42)

Siinä missä liiketoiminnan eettisten ja ympäristökysymysten tutkiminen on aiemmin saatettu kokea liiketaloustieteilijöille sopimattomaksi aihepiiriksi, ei

<sup>13</sup> Engl. ”a taboo on taboos”.

<sup>14</sup> Engl. ”taboo structure”.

vastuullisen liiketoiminnan tutkimus missään tapauksessa ole enää tabu.<sup>15</sup> Aihepiirin ”hovikelpoistumista” kuvaa osuvasti esimerkiksi Solomonin (1991, 356) toteamus: ”Business ethics has evolved from a wholly critical attack on capitalism and ‘the profit motive’ to a more productive and constructive examination of the underlying rules and practices of business”. Vaikka vastuullisen liiketoiminnan tutkimus on siis nykyään hovikelpoista ja luonteeltaan ainakin liiketaloustieteiden mittapuulla arvioituna usein myös suhteellisen kriittistä, on myös vastuullisen liiketoiminnan tutkimuksessa kuten kaikessa inhimillisessä toiminnassa omat tabunsa.

Seuraavassa tarkastellaan lyhyesti kahta vastuullisen liiketoiminnan tutkimukseen liittyvää tabua: vastuullisen liiketoiminnan poliittisuutta ja jatkuvan talouskasvun mahdottomuutta. Kyseessä eivät suinkaan ole aihepiirin aiheet sensitiiviset kysymykset mutta kiistatta varsin merkittävät teemat – eräänlaiset ”suuret tabut”. Vastuullisen liiketoiminnan poliittisuus ja jatkuvan talouskasvun mahdottomuus ovat esimerkkeinä aihepiirin tabuista sattuvia myös siitä syystä, että ne ovat ilmenemistavaltaan osin erilaisia.

### 3.1. Tabu vastuullisen liiketoiminnan poliittisuudesta

Politiikalla tarkoitetaan usein kansanomaisesti yhteisten asioiden hoitamista. Puoluepolitiikalla taas yleensä tarkoitetaan tietyn poliittisen aatemaailman mukaisen toiminnan edistämistä. Yhteiskuntatieteellisessä diskurssissa käsitteellä ”poliittinen” tarkoitetaan yleensä kuitenkin jotakin muuta kuin puolue- tai päivänpolitiikkaan liittyvien kysymysten käsittelemistä. Poliittisuudella tarkoitetaan tieteellisessä keskustelussa usein sellaisia intressejä ja päämääriä, joita ei voida välttämättä johtaa suoraan mistään yksittäisestä puolueohjelmasta tai tietystä ideologiasta käsin, mutta ei toisaalta myöskään tutkimuksesta käsin. Kyseessä ovat näkemykset ja intressit, jotka yksilöt ovat omaksuneet sosialisoinnin tai oman harkintansa pohjalta; olennaista on, että tällä tavoin ymmärretty poliittisuus läpäisee käytännössä kaikki sosiaalisen toiminnan kentät, eikä myöskään (yhteiskunta)tieteellinen tutkimus ole siitä vapaata. (vrt. Palonen 1988.)

Usein tieteellisen tutkimuksen edustajat haluavat yksinkertaisesti sanoutua irti myös yllä määritellyn kaltaisesta poliittisuudesta. Tämä lienee paremmin seurausta tieteen ideaalin mukaisesta objektiivisuuden ja intressivapauden tavoittelusta kuin siitä, että tutkijat oikeasti uskoisivat olevansa vapaita erilaisista tutkimukseen suoraan tai epäsuoraan vaikuttavista subjektiivisista

<sup>15</sup> Kahdenkeskisissä keskusteluissa alan tutkimuksen pioneerien kanssa kirjoittaja on usein törmännyt siihen, että erityisesti ympäristökysymyksiä pidettiin vielä 1970-luvulla muiden talous- ja liiketaloustieteilijöiden keskuudessa kapitalisminvastaisena ja siksi sopimattomana tai yksinkertaisesti ”huuhaana”.

intresseistä. Varsinkin yhteiskuntatieteissä, joissa tieteellinen argumentaatio perustuu paremmin retoriikkaan (Aro 1994) kuin varsinaiseen tieteellisiin koeasetelmiin ja todistamiseen, on kiistatonta, että tutkijan omalla ”poliittisuudella” on merkittävä vaikutus moniin hänen tekemistään johtopäätöksistä ja tulkinnoista. Käytännössä tutkimus onkin ”läpipoliittista” aina tutkijan valitsemasta tutkimusaiheesta lähtien. (ks. Palonen 1988.) Edellä todettu koskee myös vastuullisen liiketoiminnan tutkimusta.

Sosialisaation kautta yksilö oppii, mikä on sosiaalisesti suotavaa ja mikä ei. Käyttäen hieman teoreettisempaa terminologiaa ja politiikan käsitettä, edellä todettu voidaan esittää muodossa: ”sosialisaation seurauksena toimija oppii, mikä on tiettyssä ajassa, paikassa ja kulttuurissa poliittisesti suotavaa ja mikä ei”. Vaikka (yritys)organisaatio ei olekaan todellinen henkilö vaan juridinen henkilö, voidaan ajatella, että myös (yritys)organisaatio voi oppia – yksittäisten jäsentensä välityksellä toki – poliittisesti korrektein toimintatavan. Legitimiteettinsä turvatakseen toimijan, olipa tämä yksilö tai organisaatio, on noudatettava poliittisesti korrekta toimintatapaa – ainakin mikäli kyseinen toimija haluaa menestyä tiettyssä toimintaympäristössään.

Yhteiskunnallisen ympäristöhuolen seurauksena yrityksille on syntynyt poliittinen paine vihertyä. Levy (1997) on käsitellyt yritysten ”poliittisesti kestävä”<sup>16</sup> toimintaa, ja havainnut, että yrityksillä on usein taipumuksena pyrkiä konstruoimaan toimintansa näyttämään keinotekoisesti ekologisesti kestävältä sen sijaan, että yritykset aidosti muuttaisivat toimintatapojaan. Tällainen yritysten keinotekoinen vihertyminen johtaa ilmiökentän irtautumiseen materiaalisista referenteistään, minkä seurauksena käsitteet päätyvät lopulta viittamaan ainoastaan toisiinsa.<sup>17</sup> Sikäli kun *mielikuva* vihreydestä riittää yhteiskunnallisen legitimaation saavuttamiseen, on keinotekoinen vihertyminen poliittisesti kestävä. Tämän seikan havaitseminen liike-elämässä johti erityisesti 1990-luvulla niin kutsuttuun viherpesuun<sup>18</sup>, jossa yritykset pyrkivät laajamittaisesti joskin perusteettomasti esittämään toimintansa ekologisesti kestäväksi. Vaikka viherpesu on sittemmin vähentynyt erityisesti valppaiden kansalaisjärjestöjen toiminnan seurauksena, on poliittinen kestävyys metaforana yhtä kaikki edelleen toimiva kuvattaessa paitsi liike-elämän suhdetta vastuulliseen liiketoimintaan myös tarkasteltaessa vastuullisen liiketoiminnan tutkimusta itsessään.

Yritykset tunnetusti rakentavat itsestään vastuullista ja luotettavaa mielikuvaa julkisuudessa. Esimerkiksi yritysten kotisivut ja vuosikertomukset antavat yritysten toiminnasta varsin positiivisen ja kestäväksi kuvan. Ironisesti onkin

<sup>16</sup> Engl. ”politically sustainable”.

<sup>17</sup> Vihreä yritys on sellainen, joka markkinoi vihreitä tuotteita; vihreät kuluttajat ovat kuluttajia, jotka ostavat vihreitä tuotteita; tuotteet taas ovat vihreitä, koska ne ovat vihreiden yritysten myymiä (ks. Levy 1997).

<sup>18</sup> Engl. ”greenwashing”.

todettu monien suurten raskaan- ja jalostusteollisuuden alan yritysten kotisivujen olevan jopa siinä määrin vastuullisen mielikuvan varaan rakennettuja, että lukija saattaa erehtyä luuleman yrityksen liiketoiminnan liittyvän suoraan ympäristö- ja yhteiskuntavastuun kysymyksiin. Tämä voidaan tulkita yksinkertaisesti niin, että yrityksille on äärimmäisen tärkeää noudattaa poliittisesti korrekteja toimintatapoja, joiden keskeisellä agendalla tällä hetkellä sattuvat olemaan ympäristö- ja yhteiskuntavastuukysymykset. Toisaalta olisi kuitenkin liioiteltua väittää, että yritysten toiminta olisi yleisesti ottaen mallikelpoista mainittuihin seikkoihin liittyen. Yritysten toimintaa ohjaavat edelleen samat pelisäännöt kuin aina ennenkin, eikä liiketoimintaan siksi useinkaan kuulu aito, pyyteetön vastuullisuus (ks. Kallion ja Nurmen sekä Vihannon artikkelit tässä teoksessa).

Liiketaloustieteellisen tutkimuksen legitimaatio lepää suurelta osin liike-elämän intressien palvelemisessa. Niinpä myös liiketaloudellinen tutkimus – vastuullisen liiketoiminnan tutkimus mukaan lukien – yleensä noudattaa liike-elämän ”poliittiseen kestävytyden” periaatteita. Ehkäpä juuri edellä käsitelty vastuullisen liiketoiminnan tutkimuksen ”hovikelpoistuminen” onkin johtanut siihen, että alan tutkijat ovat omaksuneet liike-elämän perspektiivin ja ”pyhitäneet” tietyt aihepiirit lähes koskemattomiksi. Eräitä poikkeuksia lukuun ottamatta vastuullisen liiketoiminnan tutkijat vaikuttavat myös omaksuneen tietystä kriittisyydestään huolimatta positiivisen perusasenteen liiketoimintaa kohtaan. Parker (2003) onkin todennut, ettei hän usko vastuullisen liiketoiminnan tutkijoiden yritysm yön teisen perusasenteen olevan aina ”vapaaehtoinen”; sosialisointin seurauksena vastuullisen liiketoiminnan tutkijat osaavat kuitenkin toimia poliittisesti korrektilla tavalla – yritysm yön teisesti.

Efficiency and/or profit constitute the ‘bottom line’ for individual action, and this is a line that defines what lies inside business ethics and what is assumed to be outside it. Asking questions about the line would threaten the integrity of the discipline, so it becomes easy enough to see how a defence of a kind of intellectual coherence smuggles in a series of ideologically loaded limitations. So, if ideology is concerned with what is made visible, what do (and don’t) we see within business ethics? (Parker 2003, 189.)

Liiketaloustieteellinen vastuullisen liiketoiminnan tutkimus voidaan yleisesti ottaen – yksittäiset poikkeukset ovat toki asia erikseen – tulkita noudattavan liiketoiminnan poliittisesti soveliaista ”sääntökoodistoa”. Siksi Parkerin yllä esitetystä sitaatista esittämään kysymykseen voidaan vastata, ettei vastuullisen liiketoiminnan tutkimuksessa nähdä liiketoiminnalle arkoja, ”pyhiä” teemoja. Näin siksi, että liiketoiminnan tabujen avoin kyseenalaistaminen saattaisi johtaa myös vastuullisen liiketoiminnan *oman* legitimitietin kyseenalaistamiseen. Seuraavassa käsitellään esimerkkinä lähemmin erästä tällaista historiallisesti

lähes kyseenalaistamatonta teemaa, tabua jatkuvan talouskasvun mahdottomuudesta.

### 3.2. Tabu jatkuvan talouskasvun mahdottomuudesta

Markkinatalousjärjestelmän perusidea rakentuu monessakin mielessä kasvun ideologian varaan (Mander 1992). Kun kapitalisti sijoittaa pääomaansa, hän tekee sen saadakseen pääomalleen tuottoa – kasvattaakseen pääomaansa. Pääomien investointien varaan rakentuva liiketoiminta taas kasvattaa kansantalo-utta; mitä enemmän kuluttajat ostavat ja yritykset myyvät sitä enemmän talous kasvaa. Samalla kun kansalaiset kasvattavat kulutustaan, heidän elintonsa tulkitaan kasvavan. Vaikka elintason käsitteellä arkikielessä viitataan juuri erilaisten hyödykkeiden kulutusmahdollisuuksiin, ei ole suinkaan automaattisen selvää, että kulutusta tulisi käyttää tasokkaan elämän mittarina. Kyse on tietenkin lopulta siitä, mitä arvostetaan ja käytetään hyvän elämän mittapuuna. Jos mittapuuna käytetään alati kasvavia kulutusmahdollisuuksia, on kiistatta toivottavaa, että talous kasvaa.

Kasvun ideologia väikkyä myös talouselämän käsitteissä. Niissäkin tapauksissa, jossa talous ei kasva tai suorastaan pienenee, puhutaan usein kasvusta. Tällöin puhutaan nollakasvusta tai negatiivisesta kasvusta. Negatiivisen talouskasvun tapauksessa puhutaan yleensä yksinkertaisesti talouden heikkenemisestä, taantumisesta tai huonontumisesta, sillä talouden tai yrityksen pientyminen, supistuminen tai kutistuminen eivät käsitteinä ole yleisessä käytössä. Heikkeneminen, taantuminen ja huonontuminen taas ovat voimakkaasti värityneitä käsitteitä, jotka viittaavat selkeästi ei-toivottavaan kehitykseen. Talous siis joko kasvaa, jolloin asiat menevät hyvin, tai ei kasva, jolloin asiat menevät huonosti. Käytännössä nykyisessä voimakkaan kasvuvetoisessa taloudessa myös riittämättömäksi koettu talouskasvu merkitsee asioiden epätoivottavaa kehitystä. Kasvun on siis oltava vielä ”vahvaa”, jotta asiat olisivat hyvin. Koska talous kasvaa ripeimmin kun kansalaiset kasvattavat kulutustaan, ovat lapsille opetettu säästeliäisyys ja tavaroiden käyttäminen niiden todellisen eliniän loppuun asti siis talouskasvun ideologian näkökulmasta suorastaan kerrettiläistä puuhaa.

Kasvun ideologia on iskostunut niin syvälle modernin länsimaailman kansalaisten mieliin, että se otetaan usein täysin annettuna. Ei kuitenkaan ole löydettävissä mitään selkeää syytä sille, miksi talouden tulisi jatkuvasti kasvaa. Lienee mahdollista, että ihmiselämä olisi onnellista ja tarkoituksenmukaista myös ilman laajoja kulutusmahdollisuuksia – muutenhan on niin, että ennen 1900-lukua eläneiden ihmisten elämän on täytynyt olla kovin onnetonta. Käytännössä itsetarkoituksellisen kasvun ideologia onkin pitkälti modernin

ajan tuote, jota ei ole sellaisenaan löydettävissä esimerkiksi luonnonkansojen kulttuurista. (ks. tarkemmin Kallio 2004, 199 - 233.)

Vaikka esimerkiksi ympäristöjärjestöjen ja tiedemaailman edustajat ovat jo kauan puhuneet jatkuvan kasvun mahdottomuudesta ja kestämyttömyydestä, on erityisesti liike-elämän ja liiketaloustieteiden piirissä tällaiset ajatukset torjuttu. Oikeastaan talouskasvun kyseenalaistamista ei ole edes eksplisiittisesti torjuttu, vaan aihepiiri on jätetty yksinkertaisesti vaille huomiota – tehty näkymättömäksi. Kun sitten ympäristöongelmiin liittyvä yhteiskunnallinen paine on pakottanut myös yritysmaailman ja liiketaloustieteilijät käsittelemään ympäristökysymyksiä, on jatkuvan kasvun problemaattisuus jätetty ilmeisen tarkoituksellisesti vaille huomiota. Onkin itse asiassa äärimmäisen vaikeaa löytää liiketaloustieteilijän laatimaa tutkimusta, jossa käsiteltäisiin avoimesti talouskasvun problemaattisuutta (ks. kuitenkin esim. Mander 1992; Shrivastava 1994; Welford 1997).

Kulutuksen ja talouskasvun kyseenalaistaminen on siis liiketaloustieteissä ilmeinen tabu. Sanottu on paradoksaalista, sillä muiden alojen tutkijoiden keskuudessa ylikulutus yhdessä kuluttajien määrän kasvun kanssa tulkitaan selkeästi merkittävimmiksi syiksi ympäristömuutosten taustalla. Onkin niin, ettei mikään kuviteltavissa oleva tekninen parannus tai muu vastaava ”korjaava” toimenpide kykene kompensoimaan alati kasvavan kulutuksen ja kuluttajien määrän aikaansaamaa noidankehää. Jopa ympäristötutkimusta harjoittavien liiketaloustieteilijöiden keskuudessa asiasta vaietaan lähes tyystin, vaikka useimmat alan tutkijat mitä todennäköisimmin asiointilan tiedostavatkin.

Miksi jatkuvan kulutuksen ja talouskasvun mahdottomuudesta vaietaan? Sikäli, kun aihepiiriä tarkastellaan tabuna, kuuluu vastaus: talouskasvun kyseenalaistaminen on liian ”pyhä” asia, jotta sitä voitaisiin käsitellä. Onkin niin, että yritysmaailma vastusti kärjekkäästi ympäristölainsäädännön kehitystä kuten myös kaikkea muuta ympäristöongelmien ratkaisuun tähtäävää toimintaa aina siihen asti, kun ympäristönsuojelun taustalla vaikuttava ideologia vaihtui nollakasvun korostamisesta talouskasvua korostavaan ideologiaan (ks. tarkemmin Kallio 2004, 236 - 247). Samalla kun ympäristönsuojelu katsottiin yhdenmukaiseksi talouskasvun kanssa, myös yritysmaailman suhtautuminen aihepiiriin muuttui käänteentekevästi. Samaan noin 1980-luvun puoliväliin ja loppupuoleen ajoittuvaan ajankohtaan sijoittuu myös liiketaloustieteellisen ympäristötutkimuksen herääminen. (ks. Kallio 2004.) Kulutuksen ja talouskasvun kyseenalaistaminen ei kuitenkaan missään vaiheessa ole kuulunut liiketaloustieteellisen yritysten yhteiskunnallisen vastuun ja ympäristötutkimuksen diskursseihin yksittäisiä poikkeuksia lukuun ottamatta.

Lopulta on kuitenkin kyseenalaista, onko liiketaloustieteilijöiden taipumus kunnioittaa taloudellisen kasvun tabua toivottava myöskään liike-elämän itsensä kannalta. Jos planeetan ekologinen kantokyky vaarantuu, on myös liike-

elämän oma tulevaisuus vaarassa, eikä ongelmia ole mahdollista ratkaista niistä vaikenemalla. Kuten tunnetun taloustieteen ”toisinajattelijan” Kenneth E. Bouldingin usein siteerattu toteamus kuuluu: ”Anyone who believes exponential growth can go on forever in a finite world is either a madman or an economist”.

Mielenkiintoisen ja piristävän poikkeuksen kulutuksen ja talouskasvun hegemoniaa ihannoivasta talous- ja liiketaloustieteellisestä tarkastelusta on tehnyt australialainen taloustieteilijä Clive Hamilton (2004), joka varsin provokatiivisesti otsikoidun teoksensa ”Growth Fetish” johdannossa toteaa:

Growth not only fails to make people contented; it destroys many of the things that do. Growth fosters empty consumerism, degrades the natural environment, weakens social cohesion and corrodes character. Yet we are told, ad nauseam, that there is no alternative. (Hamilton 2004, x)

Talouskasvun nimissä kansalaisten on nykyään työskenneltävä tehokkaammin, pidempään, oltava valmiita joustamaan työssään yhä enemmän sekä sopeuduttava määräaikaisiin ja epätyypillisiin työsuhteisiin. Tämän seurauksena työelämässä voidaan yhä huonommin (ks. Siltala 2004). Kasvun ideologia ei ole kuitenkaan rajoittunut vain työelämään, vaan se on omaksuttu mm. myös osaksi koulujärjestelmää ja terveydenhuoltoa. Samalla yksilöiden suoriutumista ei arvioida enää itsessään arvokkaina saavutuksina vaan lukuina suhteessa keskiarvoihin – ”management by numbers”. Opiskelijat halutaan lukion jälkeen suoraan yliopistoihin. Yliopisto-opintojen aikaa halutaan rajoittaa ja sivistysyliopistoideaali korvata putkitutkintomallilla, jotta opiskelijat siirtyisivät mahdollisimman pian työelämään.

Kasvun ideologian ulottamisessa kaikille elämänalueille on myös valitettavat kääntöpuolensa. Korkeakouluopiskelijoista huomattava osa käyttää mielialalääkkeitä. Jo pikkulapsilla on stressioireita ja lapsiperheet voivat usein huonosti. Kompensaationa työssään uupuneet vanhemmat tarjoavat jälkikasvulle kasvaneiden kulutusmahdollisuuksiensa myötä ”laatu-aikaa”, erilaisia palveluita, matkoja ja ostettuja elämyksiä, jotka todennäköisesti aiheuttavat vain entistä enemmän stressiä. Tavallinen kotielämä ei ole riittävän tehokasta. (ks. Hamilton 2004.)

Kuten Hamilton (2004) toteaa, on ainoastaan järkevää kyseenalaistaa jatkuvan kasvun mielekkyys. Tämä ei tarkoita, etteikö kasvua tulisi olla ikinä eikä missään tilanteessa. Päinvastoin, kasvu on toivottavaa ja hyödyllistä tietyissä tilanteissa. Kasvua tavoiteltaessa tulisi kuitenkin kyetä kriittisesti arvioimaan myös sen ei-toivottavat seuraukset ja punnitsemaan niitä suhteessa toivottuihin vaikutuksiin. Kasvaviiden bruttokansantuotteiden ja monipuolistuvien kulutusmahdollisuuksien vastakkaisessa vaakakupissa painavat – tai paremminkin eivät paina – juuri sosiaaliset seikat ja ympäristökysymykset, joille ei

toistaiseksi osata tai haluta laskea käypää arvoa. Siksi onkin tärkeää, että vastuullisen liiketoiminnan tutkijat uskaltavat jatkossa kyseenalaistaa jatkuvan talouskasvun tabun, punnita kriittisesti talouskasvua ja arvioida mielekkään kasvun rajoja ja mahdollisuuksia.

#### 4. Tabunrikkominen ja diskursiivinen tukahduttaminen

Kuten edellä on todettu, pitkälle erikoistuneilla aloilla voi ulkopuolisten, alan sosialisatioprosessia läpikäymättömien olla vaikeaa tunnistaa tabuja. Usein tarvitaankin pitkällinen perehtyneisyys ennen kuin yksilö havaitsee, että diskurssissa tiettyjä aihepiiriin liittyviä teemoja käsitellään harvoin, lähinnä vain tietyistä näkökulmista käsin tai että teemat suorastaan loistavat poissaolollaan. Usein kuitenkin voidaan asioista ”puhua ääneen” ainoastaan tilanteissa, joissa tutkijat tuntevat hyvin toisensa ja luottavat toisiinsa. Näin siitäkkin huolimatta, että asiat ovat usein myös muiden alan tutkijoiden tiedostamia. Tästä huolimatta esimerkiksi seminaareissa, konferensseissa ja julkaisuissa tiettyjä asioita käsitellään lähinnä ”rivien väleissä” jos silloinkaan. Tieteessä tabut voivat ulottua varsin laajoista teemoista, kuten tutkijoiden huolesta tieteenalan kokonaiskehitykseen liittyen, aina yksittäisiin kysymyksiin, kuten tutkijoiden mielestä soveltumattomien mutta ”julkisesti legitimeiksi luokiteltujen” metodien käyttöön alan tutkimuksessa.

Sosialisaation seurauksena yksilöt oppivat taitavasti välttämään tabujen rikkomista. Aina on kuitenkin yksilöitä, jotka kieltäytyvät toimimasta normien mukaisesti tai jopa tietoisesti pyrkivät rikkomään tabuja. Michelsonin (2002) mukaan tällaisia henkilöitä kutsutaan usein ”epäsosiaalisiksi”, ”sopeutumattomiksi” tai ”poikkeaviksi”. Tällaiset henkilöt on tapana eristää omaksi ryhmäkseen, jolle ei anneta vastaavaa statusta kuin niille, jotka noudattavat vallitsevia kulttuurillisia normeja. Eri elämänalueilla on eri aikoina ollut mitä erilaisimpia sanktioita poikkeavien henkilöiden varalle aina jalkapuista ja fyysisestä nöyrytyksestä ”hienostuneempiin” diskursiivisiin tukahdutuskeinoihin.

”Poikkeavien” henkilöiden tukahduttamisen avulla diskurssit ja institutiot pyrkivät säilyttämään asemansa ja eheydensä. Tukahduttamista harjoitetaan muodossa tai toisessa kaikissa diskursseissa, mutta erityinen merkitys sillä on hegemonisten diskurssien kannalta. Esimerkiksi Euroopassa kristinuskon toimi aina noin 1700-luvulle ja osin sen jälkeenkin hallitsevana, hegemonisena yhteiskunnallisena instituutiona ja diskurssina, jonka legitimitetin ja dogmien kyseenalaistamisesta yksilö saattoi joutua maksamaan jopa hengellään. Modernilla aikakaudella tiede on tunnetusti riistänyt uskonnolta hallitsevan yhteiskunnallisen diskurssin roolin; samalla tieteestä on kaikkivoipaisuudessaan tullut eräänlainen moderni uskonto (Lyotard 1985). Siinä missä

vielä muutama vuosisata sitten myös tieteen piirissä ”poikkeavat” – lue: kristinuskon dogmeja kyseenlaistavat – henkilöt saattoivat päästä hengestään, tyydytään nykyään modernilla tieteen valtakaudella ”jalostuneempiin” diskursiivisiin tukahdutuskeinoihin.

Kuten kaikilla sosiaalisen toiminnan aloilla myös tieteellä on siis omat tukahduttamiskeinonsa. Eriasteisesta diskursiivisen tukahduttamisen käytöstä on löydettävissä esimerkkejä kaikilta tieteenaloilta, ja luultavasti jokainen tieteen parissa vähänkään pidempään työskennelleet myös kykenisivät niistä omakohtaisesti kertomaan. Diskursiivinen tukahduttaminen on luonnollisesti voimakkainta siellä, missä poliittisesti korrektein toiminnan normit ovat kategorisimmat. Niinpä esimerkiksi siinä, missä vaikkapa organisaatio- ja johtamistutkimuksessa ja sosiologiassa nykyään melko yleisesti hyväksytään erilaisten tutkimussuuntausten ja metodien rinnakkaiselo, elää kansantaloustieteessä edelleen voimakas uusklassisen taloustieteen paradigma (ks. esim. McCloskey 1983).

Bergerin ja Luckmannin (1994) mukaan diskursiivisella tukahduttamisella on kaksi päämuotoa: terapia ja nihilaatio. *Terapiassa* käsitejärjestelmää käytetään varmistamaan, että potentiaalisen norminrikkokat pysyvät tietyn symboliuniversumin sisäpuolella. Esimerkin terapeuttisesta diskursiivisesta tukahduttamisesta taloustieteen tapauksessa tarjoaa Nobel-palkitun Milton Friedmanin toteamus siitä, ”ettei ole olemassa mitään itävaltalaisista taloustiedettä – ainoastaan hyvää ja huonoa taloustiedettä” (Dolan 1976, 4). Erittäin vaikutusvaltaisen uusklassisen suuntauksen edustajan toteamus viitoittaa hegemonisen suuntauksen yhtenäisyyttä, estäen näin muita suuntauksia irtautumasta valtavirrasta.

*Nihilaatiossa* eli mitätöinnissä on kyse terapialle päinvastaisesta menettelmästä. Nihilaatiossa käsitejärjestelmää käytetään kaiken tietyn symboliuniversumin ulkopuolella olevan tukahduttamiseen. Kyseessä on eräänlainen negatiivinen legitimaatio, jolla mitätöidään hallitsevan todellisuuden kannalta ristiriitaisten tulkintojen todellisuus. (Berger – Luckmann 1994). Nihilaatiota soveltamalla voidaan esimerkiksi estää ”vääriä” suuntausta edustavia ”poikkeavia” henkilöiltä julkaisemasta alan arvostetuimmista aikakauskirjoissa tai saamasta alan oppituolia. Nihilaation onnistumiseksi edellä mainituissa tapauksissa tarvitsee varmistaa ainoastaan arvioinnin suorittavien ”oikeanlaisien” asiantuntijoiden valitseminen ja ”oikeanlainen” viran alan määrittely.<sup>19</sup>

Käytännössä niin terapeuttista kuin mitätöivääkin tukahduttamista esiintyy tieteessä laajasti. Usein niiden eksplisiittinen osoittaminen on kuitenkin vaikeaa, sillä tukahduttaminen tapahtuu ”hienostuneesti”, esimerkiksi juuri virantäyttöprosessissa määrätystä järjestyksessä. Jalkapuiden käytön kaltainen julkinen nöyryyttäminen kuuluikin lähinnä esimodernille ajalle. Diskursiivi-

<sup>19</sup> Terapiasta ja nihilaatiosta kestäväen kehityksen diskurssissa ks. tarkemmin Kallio et al. 2005.

nen tukahduttaminen on kuitenkin yhtä kaikki totta myös modernissa maailmassa, ja jo pelkällä olemassaolollaan tukahduttamisen pelko riittää pitämään useimmissa tapauksissa toimijat hallitsevien normien sisällä.

Pelko diskursiivisesta tukahduttamisesta ei kuitenkaan estä kaikkia yksilöitä kyseenalaistamasta hegemonisia diskursseja ja instituutioita. Saadessaan kannattajia tällaiset henkilöt saattavat järkyttää hallitsevia instituutioita ja diskursseja aina niiden perustoja myöten. Käypä esimerkki lienee Martin Luther ja uskonpuhdistus. Myös vastuullisen liiketoiminnan diskurssilla on luonnollisesti ollut omat ”toisinajattelijansa” (ks. esim. Welford 1995; 1997; Shrivastava 1994; Mander 1992), joskin olisi liioiteltua väittää yksittäisten henkilöiden kriittisten puheenvuorojen muuttaneen ainakaan toistaiseksi valtavirran suuntaa.

## 5. Yhteenveto ja johtopäätökset

Tässä artikkelissa on käsitelty tabua yhteiskuntatieteellisenä ilmiönä yleisesti ja tabuja vastuullisen liiketoiminnan tutkimuksessa erityisesti. Vastuullisen liiketoiminnan tutkimuksen yhteydessä on tarkasteltu esimerkkeinä kahta ”suurta tabua”, vastuullisen liiketoiminnan poliittisuutta ja jatkuvan talouskasvun mahdottomuutta. ”Suuria” mainituista teemoista tekee niiden perustavanlaatuinen luonne; tieteelliselle diskurssille on kiistatta oireellista tietyn ideologian omaksuminen, eikä tieteen ideaaliin sovi edes lähtökohtaisesti tabujen kunnioittaminen saati niistä seuraava suoranainen älyllinen epärehellisyys.

Vastuullisen liiketoiminnan tutkijat ovat olleet ilmeisen haluttomia käsittelemään tiettyjä liike-elämälle ”pyhiä” aihepiirejä. Sensitiivisten aihepiirien avoin käsittely ilmeisesti kyseenalaistaisi vastuullisen liiketoiminnan tutkimuksen oman sosiaalisen legitimaation, vastuullisen liiketoiminnan nykyään nauttiman ”hovikelpoisuuden” liiketaloustieteiden ja liike-elämän piirissä. Jatkuva kasvu taas on liike-elämälle kiistatta ”pyhä” asia, jota aihepiiriin merkityksellisyyden huomioon ottaen liiketaloustieteilijät ovat olleet jopa hämmästyttävän haluttomia käsittelemään. Jatkuvan kasvun mantra yhdessä alati kasvavan kuluttajien joukon kanssa luo noidankehän, jonka seurausta mm. useimmat ympäristöongelmat ovat joko suoraan tai välillisesti. Tästä huolimatta jatkuva kasvu on uskallettu kyseenalaistaa vain yksittäisissä vastuullisen liiketoiminnan tutkijoiden puheenvuoroissa. Tämä on mitä ilmeisimmin suora seuraus vastuullisen liiketoiminnan poliittisen kestävyuden tavoittelusta.

Artikkelissa käsitellyt tabut ovat kiistatta toisiinsa linkittyneitä, joskin perusluonteeltaan osin erilaisia. Siinä missä jatkuvan talouskasvun tabu on lähtöisin liike-elämän intresseistä, on vastuullisen liiketoiminnan poliittisuuden tabu lähtöisin osin vastuullisen liiketoiminnan tutkimuksesta itsestään.

Vastuullisen liiketoiminnan diskurssissa molemmista ollaan kuitenkin yhtä kaikki valmiita vaikenemaan, jotta niin liike-elämän kuin vastuullisen liiketoiminnan tutkimuksen legitimitetti säilyisi. Ehkäpä kyseessä on jopa osin tiedostamatonkin sopimus siitä, että vastuullisen liiketoiminnan tutkijat saavat legitimitä ja yritysmaailman siunauksella tutkia aihepiiriään, kunhan eivät hyökkää liian voimallisesti yrityksille ”pyhien” aihepiirien kimppuun.

Tabut ovat kulttuurisia lukkiutumia, jotka olemassaolollaan yhtäältä luovat pysyvyyttä ja järjestystä, toisaalta jarruttavat ja estävät muutosta; toisin sanoen tabujen kunnioittaminen edesauttaa status quo:n säilymistä. Brownin (1984) tulkintaa mukaillen voidaan esittää, että vastuullisen liiketoiminnan tutkimus voi olla ainoastaan niin kehittyntä kuin ovat ne tabut, joita se ylläpitää ja jotka se hyväksyy. Jotta vastuullisen liiketoiminnan tutkimus voisi kehittyä yhä kriittisemmäksi ja syvällisemmäksi, tulisi sen kyetä kyseenalaistamaan hyväksymiään tabuja. Tabut ja niiden kyseenalaistaminen voidaan ajatella yleisemminkin eräänlaisina ovina sosiaaliseen muutokseen.

Tabujen kyseenalaistaminen ei ole helppoa, sillä kaikilla diskursseilla on ”poikkeavien” henkilöiden varalle omat diskursiiviset tukahdutuskeinonsa. Diskurssit tarvitsevat tukahdutuskeinoja säilyttääkseen oman asemansa ja eheydensä, ja niitä ollaan myös valmiita soveltamaan, milloin diskurssin asema koetaan uhatuksi. Siksi onkin todennäköistä, että myös jatkossa – tämän artikkelin kaltaisia yksittäisiä poikkeuksia lukuun ottamatta – tietyistä teemoista tullaan vaikenemaan vastuullisen liiketoiminnan tieteellisessä diskurssissa. Edellä todetussa ei toki ole sinällään mitään erityistä, tabujahan esiintyy kaikilla elämänalueilla.

#### Lähteet:

- Aro, Jari (1994) Sosiologia kielenkäyttönä. Teoksessa: *Sosiologisen teorian nykysuuntauksia*, toim. Risto Heiskala. Gaudeamus: Helsinki.
- Berger, Peter L. – Luckmann, Thomas (1994) *Todellisuuden sosiaalinen rakentuminen*. Gaudeamus: Helsinki.
- Browne, Ray B. (1984) Introduction: Don't Touch, Don't Do, Don't Question – Don't Progress. Teoksessa: *Forbidden Fruits: Taboos and Tabooism in Culture*, toim. Ray B. Browne. Bowling Green University Popular Press: Ohio.
- Buchanan, Leigh (2005) A Taboo on Taboos. *Harvard Business Review*, Vol. 83, No: 2, 42–43
- De George, Richard T. (1999) *Business ethics*. Prentice Hall: Upper Saddle River.

- Dolan, Edwin G. (1976) Austrian Economics as Extraordinary Science. Teoksessa: *The Foundations of Modern Austrian Economics*, toim. Edwin G. Dolan. Sheed ja Ward: Kansas City.
- Hamilton, Clive (2004) *Growth fetish*. Pluto Press: Lontoo.
- Kallio, Tomi J. (2004) *Organisaatiot, johtaminen ja ympäristö – Organisaatiotieteellisen ympäristötutkimuksen ongelmista kohti yleistä teoriaa yritys-luontosuhteesta*. Turun kauppakorkeakoulun julkaisuja. Sarja A-3:2004. Turku.
- Kallio, Tomi J. – Markkanen, Piia – Ahonen, Ari (2005) Rationality and Legitimation in Sustainable Development Discourse. *11<sup>th</sup> Annual International Sustainable Development Research Conference*. Conference proceedings: Helsinki.
- Levy, David L. (1997) Environmental Management as Political Sustainability. *Organization & Environment*, Vol. 10, No: 2, 126–147.
- Liotard, Jean-Francois (1985) *Tieto postmodernissa yhteiskunnassa*. Vastapaino: Tampere.
- Mander, Jerry (1992) The Myth of the Corporate Conscience. *Business and Society Review*, 1992 Spring, Vol. 81, 56–63.
- Michelson, Grant (2002) Taboo in Management and Organizational Research: Towards a Theoretical Framework. *Management Research News*, Vol. 25, No 8-10, 140–142
- Michelson, Grant (2005) A Taboo on Taboos. *Harvard Business Review*, Vol. 83, No: 6, 145.
- McCloskey, Donald N. (1983) The Rhetoric of Economics. *Journal of Economic Literature*, Vol. 21, No: 2, 481–517.
- Palonen, Kari (1988) *Tekstistä politiikkaan*. Vastapaino: Tampere.
- Parker, Martin (2003) *Introduction: Ethics, Politics and Organizing, Organization*, Vol. 10, No: 2, 187–203.
- Shrivastava, Paul (1994) CASTRATED Environment: GREENING Organizational Studies. *Organization Studies*, Vol. 15, No: 5, 705–726.
- Siltala, Juha (2004) *Työelämän huonontumisen lyhyt historia: muutokset hyvinvointivaltioiden ajasta globaaliin hyperkilpailuun*. Otava: Helsinki.
- Solomon, Robert C. (1991) Business Ethics. Teoksessa: *A Companion to Ethics*, toim. P. Singer. Blackwell: Oxford.
- Webster, Hutton (1947) *Taboo: A Sociological Study*. Stanford University Press: California.
- Welford, Richard (1995) *Environmental strategy and sustainable development. The corporate challenge for the 21<sup>st</sup> century*. Routledge: Lontoo.

Welford, Richard (toim.) (1997) *Hijacking Environmentalism, Corporate Responses to Sustainable Development*. Earthscan Publications Ltd: Lontoo.

## LIITE 1. Teoksen kirjoittajat

Teoksen kirjoittajat ovat antaneet itsestään seuraavat tiedot:

**KTM, ekonomi Mirja Airos** on parhaillaan jatkokoulutettavana Jyväskylän yliopiston taloustieteiden tiedekunnan Yritysten johtaminen ja johtajuus - oppiaineessa. Hänen väitöstutkimushankkeensa "Etiikka ja vastuu ICT -alan yrityksissä" etenee yhteistyössä Jyväskylän yliopiston informaatioteknologian tiedekunnan, Tietoliikenteen ja tietotekniikan keskusliitto FiCom ry:n ja Tietotekniikan liiton kanssa. (Yhteydenotot: mirja.airos@jyu.fi).

**KTM Kati Heikinheimo** valmistui Turun Kauppakorkeakoulusta vuonna 2002 opiskeltuaan kansainvälistä liiketoimintaa sekä ympäristöekonomiaa. Heikinheimo suoritti tämän jälkeen harjoittelujakson ulkoasiainministeriön globaaliolosastolla, jossa hän perehtyi kansainväliseen kestäväen kehityksen prosessiin. Vuodesta 2003 lähtien Heikinheimo on toiminut Elinkeinoelämän Valtuuskunta EVAssa projektikoordinaattorina. (Yhteydenotot: kati.heikinheimo@iki.fi).

**KTJ Tomi J. Kallio** toimii yliassistenttina johtamisen ja organisoiminnin oppiaineessa Turun kauppakorkeakoulussa. Kallion tutkimuskohteita vastuullisen liiketoiminnan kentällä ovat mm. yritys-luontosuhteen teoria, yritysten viherlymisen historia, organisaatiotieteellisen ympäristötutkimuksen diskurssi sekä tabut vastuullisen liiketoiminnan tutkimuksessa. Kallion post doc -tutkimushanke käsittelee lahjakkuutta ja asiantuntijuutta organisaatioissa. (Yhteydenotot: tomi.kallio@tukkk.fi).

**KTM, ekonomi Titta-Liisa Koivuporras** työskentelee Etelä-Pohjanmaan Osuuspankissa markkinointipäällikkönä. Koivuporras tekee väitöskirjaa aiheesta "Pankkisektorin yhteiskuntavastuu". Muita kiinnostuksenkohteita ovat aluetiede ja osuustoiminta. (Yhteydenotot: titta.koivuporras@netikka.fi).

**KTM, ekonomi Piia Nurmi** toimii Turun kauppakorkeakoulussa Yritystoiminnan tutkimus- ja koulutuskeskuksessa projektipäällikkönä. Nurmi vetää muun muassa PK-Vastuu -hanketta, jossa tutkitaan sitä, mitä on pk-yritysten yhteiskuntavastuu sekä kehitetään hankkeessa mukana olevia yrityksiä. Nurmi

tekee väitöskirjaa aiheesta ”Yritysten yhteiskuntavastuu ja sen hyödyt suomalaiselle vähittäiskaupalle”. (Yhteydenotot: piia.nurmi@tukkk.fi).

**KTM Hanna Pihkola** on johtamisen ja organisoinnin jatko-opiskelija Turun kauppakorkeakoulussa. Pihkola tekee väitöskirjaa aiheesta ”Ympäristöarvot osana liiketoimintaa”. (Yhteydenotot: hanna.pihkola@tukkk.fi).

**KTT, dosentti Martti Vihanto** työskentelee kansantaloustieteen dosenttina Turun kauppakorkeakoulussa. Hän on myös oikeustaloustieteen dosentti Joensuu yliopistossa, tutkija Suomen Akatemian SoCa-tutkimusohjelmassa ja asiantuntija Kilpailuinstituutissa. Aikaisemmat julkaisut käsittelevät muun muassa yhteiskuntasopimusta, markkinatalouden evoluutiota, pankkien luotonantoa ja kilpailuoikeutta. Artikkelit on samalla luku tekeillä olevassa verkko-oppikirjassa ”Instituutitaloustieteen perusteet”<sup>20</sup>. (Yhteydenotot: martti.vihanto@tukkk.fi).

---

<sup>20</sup> Verkko-oppikirja löytyy osoitteesta: [www.tukkk.fi/yhtalou/kt/mvihanto/insper.htm](http://www.tukkk.fi/yhtalou/kt/mvihanto/insper.htm).

**TURUN KAUPPAKORKEAKOULUN JULKAISUSARJASSA  
KESKUSTELUA JA RAPORTTEJA OVAT VUODESTA 2004 LÄHTIEN  
ILMESTYNEET SEURAAVAT JULKAISUT**

- KR-1:2004 Luis Alvarez – Jukka Virtanen  
A Class of Solvable Stochastic Dividend Optimization  
Problems: On the General Impact of Flexibility on Valuation
- KR-2:2004 Juhani Kuokkanen  
Hotel Customer Dis/Satisfaction and Word-of-Mouth Intentions:  
A Field Survey
- KR-3:2004 Timo Toivonen – Taru Virtanen (toim.)  
Ajasta paikkaan: Taloussosiologiaa tulkintoja -  
From Time to Place: Interpretations from Sociology
- KR-4:2004 Arto Lindblom  
Käsitteellisiä jäsenyyksiä päätöksentekijän kokemaan  
epävarmuuteen
- KR-5:2004 Luis Alvarez  
On Risk Adjusted Valuation: A Certainty Equivalent  
Characterization of a Class of Stochastic Control Problems
- KR-6:2004 Pia Lotila  
Communicating Corporate Social Responsibility. Reporting  
Practice in Retailing
- KR-7:2004 Heli Marjanen – Mari Pitkäaho – Jemina Uusitalo  
Kuluttajakäyttäytymisen muutos Turussa ja lähialueilla vuosina  
1990–2001 Mylly-tutkimuksen valossa. Yhteenveto vuosina  
2001–2002 tehdystä tutkimuksesta
- KR-8:2004 Tomi J. Kallio  
Greening Organizational Studies – A Critical Reflection
- KR-9:2004 Matti Rinnekangas  
Ympäristöeettiset pörssiyritykset – maailmanpelastajiako?
- KR-10:2004 Luis Alvarez – Jukka Virtanen  
On the Optimal Stochastic Impulse Control of Linear Diffusions
- KR-11:2004 Elias Oikarinen – Henri Asposalo  
Housing Portfolio Diversification Potentials in the Helsinki  
Metropolitan Area in the Short and Long Horizon
- KR-12:2004 Timo Toivonen – Hanna Ylätaalo  
Pimeää keskiaikaa keskellä kesää – Turun keskiaikaisten  
markkinoiden kävijätutkimus
- KR-13:2004 Kari Saukkonen  
Preferenssi ja sosiaalinen valinta

- KR-14:2004 Niina Nummela (ed.)  
Many Faces of Cross-Border Mergers and Acquisitions
- KR-1:2005 Luis Alvarez – Jukka Virtanen  
A Certainty Equivalent Characterization of a Class of  
Perpetual American Contingent Claims
- KR-2:2005 Timo Toivonen – Leena Haanpää – Taru Virtanen (toim.)  
Kansallinen, eurooppalainen, globaali. Taloussosiologian  
tutkimusseminaarit vuonna 2004. National, European, Global.  
Research Seminars of Economic Sociology 2004
- KR-3:2005 Mari Pitkäaho – Jemina Uusitalo – Heli Marjanen  
Ostosmatkojen suuntautuminen ja ostopaikan valintakriteerit  
Turussa vuosina 2001–2003. Myllyprojektin toinen vaihe
- KR-4:2005 Tarja Ketola (toim.)  
Ympäristöekonomia. Ympäristöä säästävien  
liiketoimintojen tutkimusten anti liiketoimintaosaamiselle
- KR-5:2005 Jani Erola – Pekka Räsänen – Laura Halenius –  
Veera Vasunta – Teemu Haapanen  
Suomi 2004. Aineistonkeruu ja tutkimusseloste sekä  
yhteiskunnan ja kulutuksen muutos 1999–2004
- KR-6:2005 Mari Pitkäaho – Jemina Uusitalo – Heli Marjanen  
Suorittajia vai shoppailijoita? Ostopaikan valintaorientaatioon  
perustuvat kuluttajatyypit Turun seudulla 2003
- KR-7:2005 Kristiina Nieminen  
The Use of Translation Services. Case: International Companies  
in the IT-Industry in Finland
- KR-8:2005 Torsten M. Hoffmann – Kalle Luhtinen – Peetu Eklund –  
Tapio Naula – Lauri Ojala  
Sähköisen asioinnin kartoitus Turun seudulla
- KR-9:2005 Paula Kirjavainen – Satu Lähteenmäki – Hannu Salmela –  
Essi Saru (toim.)  
Monta tietä oppivaan organisaatioon
- KR-10:2005 Tomi J. Kallio – Piia Nurmi (toim.)  
Vastuullinen liiketoiminta. Peruskysymyksiä ja esimerkkejä

Kaikkia edellä mainittuja sekä muita Turun kauppakorkeakoulun julkaisusarjoissa ilmestyneitä julkaisuja voi tilata osoitteella:

KY-Dealing Oy  
Rehtorinpellonkatu 3  
20500 Turku  
Puh. (02) 481 4422, fax (02) 481 4433  
E-mail: [ky-dealing@tukkk.fi](mailto:ky-dealing@tukkk.fi)

All the publications can be ordered from

KY-Dealing Oy  
Rehtorinpellonkatu 3  
20500 Turku, Finland  
Phone +358-2-481 4422, fax +358-2-481 4433  
E-mail: [ky-dealing@tukkk.fi](mailto:ky-dealing@tukkk.fi)